

821/477/06

Олександр
Кісєуца

Original Copy
Tiquexa

1

Олександр Міссуха

*Вибрані
твори
в двох томах*

ТОМ ПЕРШИЙ
Поетії

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1978

До першого тому вибраних творів відомого сучасного українського поета і драматурга Олександра Підсухи увійшли кращі зразки лірики, поеми «На світанку», «Клятва після бою», «Знайдемо щастя», «Материн заповіт» та роман у віршах «Поліська трилогія».

ПИСЬМЕННИК І ЧАС

Письменник і час. В нашій свідомості ці поняття невіддільні одне від одного: багатонаціональна радянська література перекопливо засвідчила їх нерозривну єдність.

Шістдесятиріччя відомого українського поета і драматурга Олександра Підсухи майже співпадає з ювілеєм революції. Основні віхи поетового життя так чи інакше були визначені нашою історією, а вся його творчість — яскраве свідчення того, як доля митця і доля народу злилися в єдину цілісність.

На високі закони розуму і серця звиряється муза Олександра Підсухи. Вона може бути уїдливо-гострою, аж до нищівності, там, де йдеться про ворожу нам ідеологію або так звані «людські слабкості» — ледарство, нечесність, підлабузництво. Але значно більше їй до лиця лагідна усміхненість і щира захопленість, коли людська краса вражає своєю гармонійною досконалістю і внутрішнім багатством. Підсуха вчить, але ніколи не повчає. Він критикує, але ніколи не зловтішається. Учитель і учень водночас, письменник свідомий того, що процес становлення людини вічний, бо немає меж її силам і талантам — так само, як не знає меж саме диво буття нашого.

Олександр Миколайович Підсуха народився 16 жовтня 1918 року в селі Ніжиловичі на Київщині в родині сільського коваля. Закінчивши семирічку, О. Підсуха вступає на робітфак при Лінгвістичному інституті в Києві, а через рік — він студент Харківського інституту іноземних мов. На цей час припадають перші проби літературних сил: юнак пише ліро-епічні етюди в прозі, близькі народно-поетичній традиції, і друкує їх у стінній газеті «Спілки письменників». Одна з таких публікацій — «Як умирав червонець» — привернула увагу Володимира Сосюри. Ознайомившись з рукописами сором'язливого початківця, він, не вагаючись, «поставив діагноз»: «Ви — поет, молодий чоловіче, справжнісінький поет, і вам треба писати вірші». Це була

незабуття й вирішальна для подальшого життя Олександра Підсухи зустріч. В 1939 році на сторінках харківського «Літературного журналу» з'явилися його перші вірші.

Після закінчення вузу О. Підсуха їде на викладацьку роботу в Донецьк. Тут майбутнього поета і застала Вітчизняна війна. Сапер, автоматник, пізніше літературний працівник дивізійної газети, він пізнав і всю гіркоту відступу, і всю невимовну радість перемог, радість боротьби за найбільше благо людського життя — мир. «Солдати миру» (1948) — так і назвав свою першу книгу вчорашній фронтвик.

Вихід її припадає на період, коли в українській поезії новими граями засвітилася творчість П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана, П. Усенка, Л. Первомайського, А. Малишка, Л. Дмитерка, Л. Вишеславського та інших поетів, коли в повноводу ріку нашої літератури вливалися «свіжі лави» — молоде покоління, за плечима якого була суворя школа війни.

О. Підсуха прийшов у поезію з темою вистражданою і величною. Поет говорив про мир, необхідний світові, мов повітря.

У 1949 році відомий англійський письменник і громадський діяч Джек Ліндсей, перебуваючи в Києві, ознайомився з віршами Олександра Підсухи, на той час автора двох поетичних збірок. «Я хочу миру» — цей заклик поета, випесений в назву другої його збірки (1949), знайшов відгук у серці нашого гостя. Повернувшись на батьківщину, Ліндсей робить переклади з Олександра Підсухи і не раз у своїх виступах цитує українського колегу. В цьому була економічність, і дуже влучно підмітив її Павло Тичина, який писав: «Недавно в Лондоні, в дні Конгресу миру, англійські письменники, в тім числі Джек Ліндсей, просили мене прислати книгу Олександра Підсухи «Я хочу миру». Ця книга виявилась потрібною дуже і дуже багатом».

Згодом виходять збірки О. Підсухи «Життя за нас» (1950), «Слово про наших друзів» (1951). Такий результативний початок давав підстави для серйозної розмови про нове поетичне ім'я. Одна за другою з'являються ґрунтовні статті, в яких критики, розглядаючи творчість молодого поета без будь-яких скидок, одноставно дають їй досить високу оцінку. Цей ранній період — можливо, найпродуктивніший у творчості О. Підсухи, і, як то часто буває, вже тоді чітко окреслились теми, що до них магнетично буде притягувати

поета,— мир і війна, Батьківщина і народ, праця і любов. І якщо тематично, скажімо, поезія Підсухи розвивалася лише вглиб, то за формами і жанрами своїми вона ставала дедалі розлогішою, мов дерево, яке щороку пускає нове пагіння.

П'ятдесяті—шістдесяті роки стали періодом розвитку поетичного епосу О. Підсухи. Шлях від ліричної мініатюри (майстром якої довгий час вважали Олександра Підсуху деякі критики) до багатоструктурного панорамного полотна «Поліської трилогії» (1955—1961) свідчить про велику й плідну творчу роботу поета. Поеми «На світанку» (1948), «Клятва після бою» (1950), «Знайдене щастя» (1952—1953) стали своєрідними сходинками на цьому шляху.

Наступні поетичні збірки демонструють усе виразніше тяжіння О. Підсухи до поєднання відвертої публіцистичності з філософськими роздумами. Кращим творам цих збірок Підсухи властива загальна тенденція нашої літератури — тенденція до заглиблення у життєві процеси.

Отже, перед нами — художник цікавий і багатоплановий. Спробуємо окреслити найхарактерніші грані його світобачення, основні теми його творчості.

Мир і війна, життя і смерть, сонце і морок — це драматичне зіткнення визначило характер поетичного світосприйняття Олександра Підсухи. Війна у його житті стала суворим випробуванням «на міцність» духовних і фізичних сил, вона гартувала не лише Підсуху-бійця, а й Підсуху-поета. І вірші, написані на полі бою, і ті, які з'явилися невдовзі після перемоги, сповнені були світлим, оптимістичним звучанням.

«Солдатський щоденник» та більшість віршів воєнних літ — це твори про мужність духу. Читаючи їх, ще раз перекопуємося в тому, що справжня поезія з'являється лише там, де є справжнє знання життя:

Атака відбита.

Навколо

Вітри завивають люті.

Окопи.

Вороже півколо.

А ми стоїмо, мов прикуті.

Обмерзлі,

холодні,

гоłodні.

Питаю я друга-солдата:

— Яка це атака сьогодні?

— Здається, десята.

«Епізод» — так підкреслено просто назвав цей вірш О. Підсуха. З притамапною поетам-фронтовикам скромністю він розповідає нам про героїзм воєнних буднів — із тисяч подібних епізодів і склалися довгі роки війни. «Дощ, і вітер, і грязь, і щодня натираєм натруджені ноги...», «Тишина. Тьма лягла на висоти. Ми п'ятьох загубили в бою...», «Вулиця. Босий па вулиці дід. А навкруги догорають руїни...» — такі реальні фрагменти фронтового життя, точні деталі — не надумані, не запозичені, а гарячі й пропахлі порохом — створювали образну тканину віршів О. Підсухи. Це була поезія про пережите, відчуте всім еством.

Вірші Олександра Підсухи про війну з'явилися тоді, коли в українській поезії вже існували «Похорон друга» Тичини, «Слово про рідну матір» Рильського, «Понад пожари» Малишка — справді високі зразки воєнно-патріотичної лірики. В постичний літопис «народної, священної війни» О. Підсуха зміг вписати своє слово. Головний герой його творів воєнного циклу — радянський солдат — виростає в нашій уяві до образу справжнього богатыря-мироотворця, що вслід за довженківським Іваном Орлюком, збагнувши всю велич народного подвигу з позиції «звичайного, так би мовити, переможця у світовій війні», може сказати: «Кінчилась світова війна! Стою з автоматом на порозі нової епохи й думаю: яку могутню темну силу ми перемогли, будь вона проклята!»

Ідеї інтернаціонального братерства, ідеї величній й благородній, надихали поета — і це визначило широкий політичний діапазон його воєнних віршів, їхню бойовитість і ліризм.

На поріг п'ятдесятих років Олександр Підсуха ступив як на ціложиттєву варту миру й добра:

Шумлять сади,
 цвіте колосся,
У серці найніжніший цвіт.
І хочу я,
 і хоче світ,
Щоб так хоч двадцять літ жилося,
А потім —
 ще сто двадцять літ.
На ясні зорі й тихі води
Хай не лягає каламуть.
Ми мусимо іти до згоди
Через найглибші в світі броди,
Але знайти до миру путь!.

(«Шумлять сади...»)

Започаткована в перших збірках, тема миру стає в подальшій творчості поета все багатоплавною й мас-

штабнішою. У книгах «Світає світ мені», «Краплини» (1966), «Розповень» (1969), «Срібна грань» (1974), «Літа і думи» (1974) трактування цієї теми збагачується філософськими вимірами, а загальний інтонаційний струм віршів стає врівноваженим, роздумливішим. Якщо ще недавно ціна миру вимірювалась для поета лише ціною відданих за нього людських доль («Найбільша сума репарацій Життя не варта одного, Яке герой віддав в атаці За щастя людства усього»), то зараз поступово з'являються нові, мирні аспекти — щаслива праця народу, радість творчості, гордість за успіхи країни, захоплення звитяжним духом сучасності: «У свій час востаю, як у рідну землю, З кетягом калини, журавлиним «кру», І себе від нього вже не відокремлю, Поки жити буду — і коли помру».

Віра в людину, віра в незлампу силу комуністичних ідей — ось та рушійна сила, що виводить поезію Підсухи на орбіти соціалістичного гуманізму, робить її дійовою, наступальною силою. Поет знає, що відповідальність за моральний клімат на нашій планеті значною долею залежить від скромного труда митців слова. Знешкоджувати соціальні бацили насильства і жорстокості, застерігати від епідемії бездуховності, боротися з неофашизмом, зцілювати людство — благородна мета, якій варто віддати свої дні.

Наше життя на диво динамічне і сконденсоване. Турбореактивні лайнери за кілька годин переносять людину з одного на інший бік планети, з однієї в іншу пору року, з екватора на полюс і навпаки. Міцніють духовні контакти між країнами, посилюється обмін культурними цінностями — народи перекидають мости дружби.

Вже стало традицією у наших поетів, вертаючись з дальньої путі, привозити вірші, котрі усі разом могли б скласти захоплюючий поетичний атлас світу. Свого часу «Англійські враження» та «Італійські зустрічі» М. Бажана, «За синім морем» А. Малишка, «Пальмова віть» та «Жест Нерона» Д. Павличка сприяли розширенню наших уявлень про «землі далекі і близькі», збагаченню нашого мислення новими асоціаціями.

Десятки тисяч кілометрів налічують дороги, якими пройшов, проїхав, пролетів Олександр Підсуха. Однією з найцікавіших подорожей була поїздка поета як стипендіата ЮНЕСКО до Канади, Англії та Франції. «Канадський зошит» (1964) — так зветься цикл, присвячений сучасній Канаді, «капіталістичному раю», в якому радянський поет розгледів страшні і певигойні хвороби. Проблематика циклу виходить

за межі суто туристичного споглядання. Намагання зануритись у пайскладпіші суперечності великої капіталістичної держави, зрозуміти її політичний механізм, гостро й нищівно засудити визиск і експлуатацію, побачити позитивне — визначає ідейну спрямованість віршів канадського циклу. Дві паралельні теми утворюють змістовий каркас «Канадського зошита»: тема людини в буржуазному суспільстві й проблема національного в капіталістичній країні (оскільки йдеться про українців у Канаді, ця тема тісно пов'язана з антинаціоналістичними мотивами).

Науково-технічний прогрес не забезпечує в умовах капіталізму духовного збагачення і морального вдосконалення людини. Не до виявлення людських талантів і можливостей прагне капіталістичне суспільство, а до стандартизації духу. Не випадково тема повернення на рідну землю, тема матері, коханої, раз у раз мов прориваючись крізь бездуховний вакуум, відсвіжуючими джерелами з'являється в циклі. Зворушливі спогадування Батьківщини й рідних у контексті «Зошита» набирають особливої ідейно-естетичної ваги, бо вони вповні відтворюють багатий внутрішній світ радянської людини з усіма її турботами і осяяннями:

Дайте повітря дніпрового,
Запаху рідного лугу.
Друзі! Розвійте як-небудь
Затокеанську тугу.

Дайте землі барвінкової,
Стежки крутої під ноги.
Друзі! Докиньте до мене
Ваші пісенні тривоги.

Дайте блакиті у шибку,
Стиглого синього неба,
Хліба радянського скибку.
Ви розумієте — т р е б а !

(«День двадцять третій»)

Поет вступив на канадську землю з розкритим для дружби серцем. Не пересторога та інерція настороженості, а захопленість була першою реакцією на зустріч з цією країною:

Є чарівна якась привада
У твоїм індіанському імені.
Ключ до серця твого, Канадо,
Поможи віднайти мені.

Є в тобі і саксонська поважність,
І слов'янська незаймана ніжність.
Всіх вражає твоя пеосаяжність,
Всіх чарує твоя білосніжність.

(«День другий»)

Але чим далі, тим глибше розверзалися прірви суперечностей цього гарного краю, тим пастирливішою була думка про руйнівну суть капіталізму там, де йдеться про людину та її інтереси. Зустрічі з українцями, які в різні часи і з різних причин емігрували за кордон, підтвердили це переконання поета. Одна хвиля еміграції шукала в Канаді притулку від безробіття і злиднів папської Польщі та австро-угорської монархії, інша — захисту від «советів». Якщо до перших автор ставиться уважно і співчутливо (не можна без хвилювання читати оповідь «Як Лаврін Борозна їздив на Україну»), то другі викликають у поета неприховану відрразу й зневагу. Ті, що мріяли побачити над радянською землею «сонце у вінку шрапнелів», ті, що злочинно винищували свій народ, прикриваючись націоналістичними гаслами, і нині не ховають свого отруйного жала. Гендлюючи націоналістичним дурманом (за принципом — «хто більше дасть»), вони наввипередки розхвалювали перед поетом свою нову батьківщину, навіть не здогадуючись, яке нікчемне і жалюгідне враження справляє цей неопатріотизм, придбаний «по сейлу»*. Олександр Підсуха робить цікаві спостереження над проблемою існування національного в межах капіталістичного суспільства, приходячи до висновку, що у світі, де штамуються не лише деталі, а й ідеали, у світі масового постачання ідеологічної отрути і масового споживання ерзац-культури, національна культура (йдеться в даному випадку про українців) рано чи пізно приречена на загибель.

«Канадський зошит» вінчає короткий і сильний вірш «Повернення»:

Як просто і як вагомо звучать слова. Як чітко і ясно сказано про найголовніше, про той солодкий щем, що зігрівав душу на чужині,— про любов до Батьківщини.

На Вкраїну лечу, де сади
Узялися вишневим рум'япцем.
Їхав просто радянцем туди,
А вертаюся — тричі радянцем.

* С е й л — у капіталістичних країнах — розпродаж речей за зниженими цінами (англ.).

Поезія Олександра Підсухи напрочуд рельєфно відбиває боротьбу двох світів, засвідчує промовисті переваги соціалістичного способу життя, радянської моралі. Громадянська програма митця — це пасамперед радянський патріотизм та інтернаціоналізм.

З цього погляду надзвичайно цікавими видаються вірші Підсухи, що їх можна трактувати як громадянську декларацію поета: «Я не мислю України...», «Благословен, хто срібну грань...», «Байдуже, що про мене думає...», «Народе мій...», «Сивіють люди і надії», «Щастя — не знати спокою...» та інші. Сконцентрованість політичної думки не позбавляє їх емоційної напруги, і це дає поезії Підсухи живий і сердечний імпульс.

У творчості кожного письменника є етапні книги. В Олександра Підсухи однією з таких нам видається збірка «Материн заповіт» (1964). В цій багатопроblemній книзі вміщено цілий ряд творів, які особливо цікаві постановкою в них питань моралі. Образ поета, що постає з його ж віршів, щирий і привабливий: це — образ людини, закоханої у свою землю, лагідно-просвітленої в почутті до коханої, турботливо-ніжної в любові до матері. Можливо, саме в ставленні до пайдорожчої істоти на світі — до нььки — найповніше відбилось розуміння поетом високого обов'язку бути людиною.

Поема «Материн заповіт» визначає тональність усієї книги. І хоча йдеться у творі про тяжкі вдовині будні, він залишає враження якоїсь тихої і прекрасної музики, що глибоко западає у душу, бере за живе. Чесними і мужніми ростила мати дітей своїх, спираючись на єдину «педагогічну» теорію, що велася з діда-прадіда, — на приклад власного життя. Праця до сьомого поту, шана до людей, віра у добро — це був не урок дидактики, а урок долі, що його завчив поет назавжди, як головний урок свого життя.

Збулись мої надії й сподівання,
Мій день уже повечорів і згас.
І я скажу у мить свою останню:
Збагніть себе, після судить про нас.
Хоч випала і пелегка нам доля,
Та нарікати нам на неї гріх.
Ми вас в широке вивели роздолля,
А ви подбайте про дітей своїх.
Навчіте їх добро плекати в серці,
Любить свій край і поважать наш піт.
Без цього ви не вистоїте в герці.
Такий мій материнський заповіт.

Образ матері, оповитий безмірною любов'ю і піднесений шапоблигим пієтетом на височизну дорогої і вічної істини, в творчості Підсухи то набирає величного змісту поетичного символу — земля, Батьківщина, то яtring душу гіркотливим рядком звичайної прози: «Вже не зустрине, як завжди було,— малого чи дорослого — з незмінними radoцями і словами: «Синочку, а чи надовго?»

Синівську вдячність і відданість складає поет до ніг своєї матері. Від неї він почув перше слово і першу пісню, від неї успадкував талант людяності, від неї взяв здорові й цілющі закони народної етики, найперший з яких — любов до рідної землі. Це дало йому право, звертаючись до свого народу, сказати без патетики і зайвої екзальтації:

І я горджусь, що в гупі бою
Стояв незрушно, до загину,
І що пічим ні па краплину
Не завинив перед тобою.

(«Народе мій...»)

Непоказна простота, постійне побоювання фальші, відраза до красивих слів і брязкотливих фраз — риси не лише поезії Олександра Підсухи, а й його людської вдачі. «Не побавитись красним слівцем» прийшов у літературу поет. Його позиція — «бити на сполох раніше, піж проснеться лихо» — позиція єдина з можливих, коли ти «палахкотиш святим вогнем» до Вітчизни своєї, коли ти — ленінець.

Справжньою вершиною поетичної творчості Олександра Підсухи став роман у віршах «Поліська трилогія». Свого часу цей твір здобув широкий розголос і викликав неабиякий інтерес у читачів та критики. Успіх забезпечили і талаповите відтворення цілої історичної доби нашої дійсності, і точна емоційна тональність роману, який є сповіддю та хронікою водпочас.

Сучасна українська поема здебільшого тяжіє до ліро-епічного відображення дійсності. Як правило, подія тут стає частіше поштовхом до ліричної реакції, ніж основою для розгортання сюжетної колізії (зрозуміло, що це твердження не обіймає собою жанрову специфіку всіх поем, — ідеться про переважаючу тенденцію).

З цього погляду «Поліська трилогія» Олександра Підсухи — надзвичайно оригінальний твір в нашій поезії, цікавий саме своїм яскраво вираженим епічним звучанням. Історія написання роману свідчить про копітку і наполегливу роботу автора над опрацюванням життєвого матеріалу, над осмисленням історичного тла твору, над відтворенням

народних характерів, які могли б якнайповніше передати драматичну напругу самого життя. Що й казати, письменник поставив перед собою нелегке завдання, на художню реалізацію якого пішло багато років. Зараз, перечитуючи «Поліську трилогію» майже через п'ятнадцять років після її виходу у світ, переконалися, що роман не тільки не постарів, а, навпаки, ніби набрав ще більшої вагомості, як це завжди буває з талаповитими творами.

Якщо шукати аналогій у сучасній радянській поезії, то на думку спадає поема «Кров і попіл» Юстінаса Марцинкявічюса, пристрасна й трагічна картина війни. І хоча сюжетні колізії цих двох творів різні, драматична наснаженість характерів і подій в них однаково велична. Все в романі Підсухи — від деталей побуту і рідних пейзажів до розкриття психології народного подвигу — підпорядковано одній меті: утвердженню невмирущості в людині любові до рідної землі, до Батьківщини. Масштабність ідей, глибина характерів — ось той фундамент, на якому побудовано цей значущий твір.

«Поліська трилогія» композиційно складається з трьох частин-поем: «Веселки над Поліссям», «Украдений мир» та «Загули бори». Всі вони пов'язані між собою сюжетом, в них спільне місце дії, спільні дійові особи. Колективізація на селі, роки соціалістичного будівництва, Велика Вітчизняна війна — біля двадцяти звитяжних і чи не найскладніших літ в історії нашої країни стали предметом поетичного осмислення автора. На цьому широкому історичному тлі поет розглядає долю окремої людини, ніби намагаючись ще раз довести, що кожне людське життя — найбільша цінність у світі. По суті, історія кожного персонажу в романі — це маленька драма з конфліктами, кульмінацією і розв'язкою. Викристалізування драматургічного начала в «Поліській трилогії» безсумнівне. Діалогічне мислення, точне відчуття ритміки дії, а головне, вміння побудувати конфлікт — ці яскраво виражені риси поезики Підсухи свідчили не лише про самотність обдарування, а й про багаті можливості його розвитку і зросту.

Комедія «Жарти жартами» (1967) стала відкриттям нової грані таланту письменника. Останні десять років О. Підсуха плідно працює як драматург.

Шлях О. Підсухи від лірики до драми, за визнанням самого автора, не був випадковим. Драма у творчості О. Підсухи повинна була синтезувати вже набутий досвід в жанрі епосу і лірики. Не завжди й не скрізь вдавалося авторові

це здійснити, але його кращі драматичні твори, безперечно, позначені прагненням до такого синтезу.

«Жарти жартами» — комедія-гротеск, спрямована проти підлабузництва і кар'єризму, людської ницості й неробства. Автор не йде шляхом поступового «вибудовування» характерів своїх героїв. Не психологічний розвиток характеру цікавить драматурга, а точна, яскрава, — навіть плакатна, — характеристика. А далі вступають в силу закони гротескної комедії: вчинки героїв комедії гіперболізуються, підключаються ексцентричні ситуації, згущуються фарби; бойова тенденційність, посилена засобами гротеску, досягає своєї мети: розвінчано підлабузництво й бюрократизм, а також «споживне середовище», в якому вони діють.

По-своєму цікава також побутова комедія «Ясонівські молодичі», спрямована проти пияцтва. Щоправда, як закидала авторові критика, їй часом бракує гостроти кульмінації й динамічності дії, а це призводить до небажаної млявості деяких картин.

Неабиякий інтерес викликають і п'єси Олександра Підсухи «Кому кують зозулі» (1971), «Джонатан — яблуко зимове» (1972), «Недоспівана пісня» (1973), «Живи, Крутояре!» (1975), «Переступи межу» (1977). І тут драматурга не перестають хвилювати морально-етичні проблеми, пов'язані з розвитком нового в людині. Дослідження характеру сучасника, виявлення духовної цінності людини, котра живе «за законами краси», — ось чи не пайголовніша мета, до якої прагне О. Підсуха.

Показова з цього погляду остання драма О. Підсухи — «Переступи межу». Автор вважає за потрібне наголосити: «Час дії — наші дні». І дійсно, твір насичений актуальними проблемами сьогочасного розвитку сільського господарства: концентрація та спеціалізація виробництва, гідромеліорація в умовах південних областей, нові форми соцзмагання тощо. В центрі драми стоїть образ молодого секретаря обкому Андрія Васильовича Бережного. Йому належить вивести область з відстаючих, перебудувати роботу за найновішими принципами економічного господарювання, розкрити й використати резерви. Бережний — новий тип керівника, людина, яка, розуміючи грандіозні перспективи розвитку нашого суспільства, всі свої сили віддає справі налагодження ритмічної, високопродуктивної роботи в колгоспах області. Тому з такою великою увагою ставиться він до новаторських пропозицій голови колгоспу «Жовтень» Саченка, тому так нещирименно виступає проти нормативності, що за неї, як

за рятівне коло, тримається Нечай — голова колгоспу «Прогрес». Енергія, воля, наполегливість — ці риси визначальні для Бережного. Його важко застати в кабінеті, зате часто можна бачити на польовому стані; часом він буває жорсткий і категоричний, про нього кажуть «залізний». В його характері домінають є почуття обов'язку й відповідальності, і саме крізь призму цього почуття вдивляється в свого героя автор. Проте Бережний — далеко не холодний раціоналіст, кожен його вчинок освітлений справжньою людяністю. «Відкрити героя, — писав М. Погодін, — ось вічна загадка і найсвітліше завдання для письменника, якщо він здатен ставити перед собою світлі завдання». В драмі «Переступи межу» таке відкриття стало можливим.

Замислюючись над усім доробком О. Підсухи, бачиш постійну творчу мобілізованість письменника, який своєю увагою намагається не обминати жодної важливої проблеми сьогодення.

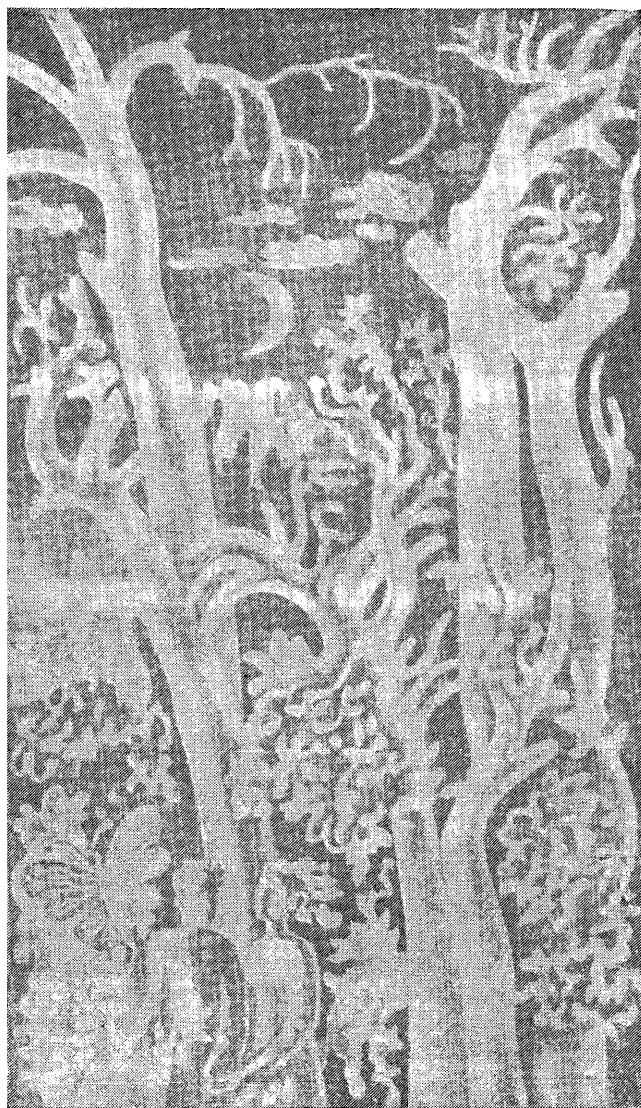
Широке коло обов'язків Олександра Підсухи: з 1953 до 1958 року він — головний редактор журналу «Дніпро», згодом секретар Спілки письменників України, завідує редакцією «Романи і повісті» видавництва «Дніпро», голова правління Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном... Ніколи й ніде О. Підсузі не зраджували його працездатність, цілеспрямованість, щиросерда людяність.

Поет, драматург, громадський діяч... За цими скупими словами стоїть життя, присвячене благородній боротьбі й високим ідеалам, життя громадянина і комуніста.

Олександр Підсуха вступає у своє шістдесятиріччя — вік зрілої мудрості. За плечима його — довга путь, яка ніколи не кружляла на одному місці, ніколи не збивалась на манівці. Це була нелегка, але постійна дорога вгору.

Людмила СКИРДА

Лірика

* *
*

Я молодий.
Мені всього
Без року двадцять літ.
Трудом ночей моїх і днів
Вриваюсь я у світ.

Хоча пишу про тихий степ
І сині небеса,
Але живу,
 повірте,
 тим,
Чого не написав.

Моїй опорі — бути тут.
Тут — починати звіт.
Я молодий.
Мені всього
Без року двадцять літ.

1937

* *
*

Дай мені, земле, сили такої,
Якої і досі не знав чоловік,
Яка б пломеніла в мені серед бою
Вік.

Дай мені, земле, пісню на серце,
З якою б не сором зустріти і смерть,
Яка б мене люттям наповнила в герці
Вщерть.

Дай мені, земле, такого кохання,
Яке б не згасив найпекучіший гнів,
В якому б і ночі здавались світанням
Днів.

1940

РІДНИЙ КРАЙ

Тут —
 початок життєвої мислі,
Розуміння гроз над тихим домом.
Тут —
 я пробую на серці пісню,
Пройняту і ніжністю, і громом.
Тут —
 земля мене поїла соком.
Тут —
 здоров'я й сили набирався,
Щоб прожив у битвах, а не збоку,
Щоб радів,
 і плакав,
 і сміявся.

1940

* *
*·

Лиш почали сади цвісти,
Ішла ти серед трав.
Не знаю, чи впізнала ти,
А я тебе впізнав.

В десятий раз цвіли сади,
Як знов тебе зустрів.
Не знаю, чи любила ти,
А я тебе любив.

1940

* *
*

Не згледілись, як дощ линув
І день стемнів.
Над нами
Грозові тучі вдалину
Проносились вітрами.
Здавалось,
що одна із них
Над головою в'ється,
Здавалось,
мила ронить сміх,
Поглянув — не сміється.
Здавалось,
пішки через гать
До міста осінь кралась.
Здавалось... Правду вам сказать,
Нічого не здавалось.
Були ми вдвох.
І я не знав,
І знать не довелося,
Чи в місто входила весна,
Чи наступала осінь.
Розбіглись люди — хто куди
Від весняної зливи.
А ми ходили, як завжди,
Веселі і щасливі.
Ходили, поки й день не зблід,
Ми всупереч негоді.
А люди кидали услід:
— Закохані, та й годі.

1940

ПЕРШИЙ ДЕНЬ ВІЙНИ

Благословляє мати
Синів до бою стати:
— Ідіть, сини, до бою,
Візьміть мене з собою.

Червень 1941

* *
*

Ти засмутилась, як ніколи в світі.
Хто ж винен? Не питай мене. Не знаю.
Йдемо на схід. В твоєму, земле, житі,
В степу донецьким помсту я плекаю.

1941

* *
*

Прощайте, росяні долини
І села, сповнені краси.
Прощай, мій краю тополиний,
Уже за Доном ти єси.
Не замовкає бій шалений.
В донській іду я стороні.
Вперед поглянеш — сад зелений,
Назад — півнеба у вогні.
В нелюдській злобі і відчаї
Руйнують наш веселий дім.
І кат катюгу восхваляє
Перед натхненником своїм.
Хай восхваляє,
хай нависли
Над нами хмари тут і там,
Ще діждемось, коли з-за Вісли
Тобі привіт я передам.
Прощайте, росяні долини
І села, сповнені краси.
Прощай, мій краю тополиний,
Уже за Доном ти єси.

1941

МОЇМ ДРУЗЯМ І ЗЕМЛЯКАМ

Можливо, хто питає вас
Про мене і воєнний час,
То ви не знизуйте плечима

І не скажіть:

— Він був із тих,
Що хочуть віршами своїми
Двадцятий вік перерости.

Передусім я ваш поет,
І ваш поет я після всього.
Я з вами напинав намет,
Де фронтова ішла дорога.
Я з вами захищав Донбас,
Копав рови під Павлоградом,
І кулі сипалися градом
Тоді на мене і на вас.
Я з вами мерзнув на шляху.
То як забудь мені, скажіте,
І вас, і бій, і ніч глуху,
І боєм витоптане жито.
Траплялося, коли в путі
Ми хліба іноді не мали,
Я вірші висипав на стіл,
І про вечерю забували.
...І знов туди, де ми росли,
Ми їдем, щоб до бою стати.
І не жахайтеся, коли
Не знайдете своєї хати.
Але почувте ви знову
Знайому пісню, рідну мову.

І ви з проясненим чолом,
Я знаю, підете до бою,
Який гримить не за горою,
А за селом.

Коли ж хто запитає вас
Про мене і воєнний час,
То ви не знизуйте плечима
І не скажіть:

— Він був із тих,
Що хочуть віршами своїми
Двадцятий вік перерости.

1942

* *
*

Не все,
 не все я згадую
І не про все повідаю.
Я відступав з досадою,
З великою обидою.

І шляхом, і по заметі,
І спав під тополиною.
Навік лишилось в пам'яті,
Що протекло хвилиною.

Покрилось небо тучами.
— Прощайте, славні родичі!
Прощай, мій край засмучений,
Веселі Ніжиловичі.

Веселії?
 Було колись.
В годину вечоровую,
Було, частенько сходились
За щирою розмовою.

Що не було — забулося,
І нічого те згадувать.
Не тим, що вже минулося,
Я вас повинен радувать.

А битвою великою,
Братерською підмогою.
А тим, що завтра викую
У битві перемогу я.

1942

* *
*

Я буду мстити за Україну,
За муки всі, за всі жалі,
За всі страждання і руїни
На поневоленій землі.

За кожен зойк, дитину вбиту,
За плач сестер і матерів,
За те, що я колгоспне жито
В степу донецькому палив.
За те, що Канів осквернили
І наше нівечать добро,
За те, що боєм росу збили
І скаламутили Дніпро.
Я буду мстити за тебе, мати!
З якого б напрямку не йшов,—
До рідної іду я хати,
До київських іду дібров.

1942

* *
*

Був червень.

Сонце у вікно.

Коли за містом блисне,
Я прислухавсь: чого воно?
Чи так, а чи навмисне?
Гриміла битва вдалині.
Вдягнув шинелю сіру.
Ти владно мовила мені:
— Настрой, поете, ліру.—
Креснувши звуків голосних,
Пішов по рідних селах
Смішить похмурих і сумних,
Печалити веселих.
Був листопад.

Ударить грім,

Не прислухався — де це.
А словом надихав своїм
Захисників Одеси.

Поет — не той, що без кінця
Співа про руту-м'яту.
Поет — що рухає серця
На помсту і розплату.
Кому виплачують за спів
Фашистів злою кров'ю,

Зненавистю до ворогів,
До матері — любов'ю.

Аж ось і грудень.

Дні в огні.

Не думав — відкіля це.
Не грім гримить удалині,—
Тріщить фашистська наці.
Тріщить! І з нею заодно
«Новий порядок» трісне.
Вже знають всі: чого воно,
Над ким погибель висне.
Уже на захід я іду
З відважними братами,
Ламаєм горе і біду,
І пісня — завжди з нами.
І, може, душу я свою
Не донесу до миру,
То знай, що в першому бою
Свою настроїв ліру.

1942

РІДНИЙ СИН

К. М.

Чого лишень не звідали з тобою,
Та вірили у день цей недарма...
Ми зимували серед поля бою,
А то була не пушкінська «Зима»:

«Мороз и солнце. День чудесный...
Пора, красавица, проснись»...

Впадеш в замет — мерцій повинен встати,
А встать не можеш —

б'ють по нас відтіль.

І ти повзеш,

щоб звідти вибить ката,

Щоб з флангу взять фашиста на приціл.

А ти повзеш...

Та ось на півдорозі

Тебе помітили,
 стріляють по тобі.
Згадаєш матір босу на морозі,
Повішеного батька на вербі.
Згадаєш юність у веселім краї,
Коханих друзів,
 гомони весіль.
І чуєш —
 лють до серця підступає,
Велика лють
 і невимовний біль.
І ти ідеш,
 хоча й вогонь із дзота,
Хоча, можливо, жде тебе загин.
Та ось в село прорвалася піхота,
А з нею й ти,
 землі цієї син.
Багато втіх я знав в своєму краї,
Де жив
 і славив рідні небеса.
Але відради вищої немає —
Жить на землі,
 яку звільняєш сам!

1942

КЛЯТВА СИНА

На захід напрямки простерті,
Стрясає землю бог війни.
Клянусь тобі, що в сорок третім
Повернуться твої сини.
В осінній день, а то й раніше,
Прилине в київське село
Весна — всіх весен весняніша,
Весна, якої не було.
Пригадую сумні руїни,
Хвилиний розпач на лиці,
Коли з тобою, Україно,
Ми розлучались на Дінці.
Не матір'ю і не тобою
Я був одвергнутий тоді.

В ту осінь я самим собою
Був проклятий в своїй біді.
Та що з того, що був я лютий
І визнавав свою вину,
Коли вже від Дніпра-Славути
Чекав я звістки на Дону?
Лише в сьогоднішньому гулі
На мене здалеку війнув
Той день, коли земні півкулі
Навік забудуть про війну.
На захід напрямки простерті,
Стрясає землю бог війни.
Клянусь тобі, що в сорок третім
Повернуться твої сини.
В осінній день, а то й раніше,
Прилине в київське село
Весна — всіх весен весняніша,
Весна,
якої не було.

1943

* *
*

Шляхи, що на захід простерті,
Додому ведуть і в безсмертя.

Хто страху у битві не знає,
Забувши сьогодні про втому,
Той дійде у рідному краї
В безсмертя раніш, ніж додому.

1943

* *
*

Ми вдвох читаємо твої листи.
Я думаю, що ти не будеш проти.
Він часом сум од серця відвести
До мене зайде із своєї роти.

Коли загляне, а листів нема
(Я з ними не ховаюся від нього),
В його душі, як і в моїй,— зима.
Хоча б здавалось: що йому до цього?
Який би в душу смуток не запав,
А прийде лист — радіємо обоє.
«Неначе,— скаже,— вдома побував,
В коханої рідні під Лозовою...»
В годину наших фронткових тривог
Хотів би я людський порушить звичай,
Прощу тебе:

люби ти нас обох,
Одного з нас не бачивши і в вічі.
Люби, аж поки на його вустах
Усмішки не побачимо ясної,
Аж поки не отримає листа
Від милої,
яка під Лозовою.

1943

* *
*

Я не скажу тобі, ні-ні,
Що я вернуся,— тільки жди.
Я ж не в гостях, а на війні,
Хоч сто смертей, а ти іди.
А ти іди й перемагай,
Землі визволення неси.
Плюндрує ворог рідний край,
Тікають люди у ліси.
І ти ідеш, мов сам не свій
Із бою в бій,
Із бою в бій.
То чи вернусь, ніхто не зна,
Бо тих, що в першому ряду,
Найбільш не милує війна.
На горе наше і біду.

1943

* *
*

О, як я не люблю її,
Цієї тиші між боями.
Гриміть, розширюйтесь, бої,
Поки не станемо ногами
На горло кату!
Не зломить,
Не подолати нас знемозі.
Знай: на сьогоднішній дорозі
Боець не хоче відпочити.

1943

ПЛАЧ НАД ВОРСКЛОЮ

Ой над Ворсклою-рікою
Посмутилися матері.
Повертались до зорі,
Умивалися сльозою.

Ой ти, зоре-зорянице,
Освіти дорогу
Нашим дітям із неволі
До свого порогу.

Ой ти, вітре-вітровію,
Найпрудкіший в полі,
Донеси до діток вість:
Ми уже на волі.

1943

* *
*

Пригадую: Юрга *, солдати,
Над ешелонами пісні.
А збоку — незнайома мати
Чогось ридала по мені.

* Юрга — залізнична станція в Сибіру.

Відкіль їй знати, що додому
Я вирушав, а не кудись?
Відкіль тій матері відомо,
Що на Україну простяглись
Мої шляхи?..

Уже доволі
Журився я і ними снів.
Відкіль їй знати, що в неволі
Мене жде ненька дві весни?
І я іду не стороною,
А крізь пожежі і бої.
Я кров'ю вириваю з бою
Безсмертя нашої сім'ї.
Я гордий долею солдата,
Що, подолавши смерть і страх,
Вогнем нищівним з автомата
Додому прокладає шлях.

1943

* *
*

Об землю вдарю я журбою
І сум в єдину мить розвію.
Прийду я, зраний війною,
Не зранивши своєї мрії.
О люба! Радосте поета,
Який пройшов огні і води,
Що й під вогнем із кулемета
Не забував твоєї вроди.
Війна нас трохи огрубила,
Та ніжність першу, світанкову
Несу незайманою, мила,
Через ліси, через діброву.
Позаду верстви від Полтави,
Орошені чужою кров'ю,
Попереду — нові заграви,
Бої в моєму Придніпров'ї.
Попереду — ще грому, грому!
І шлях до тебе, шлях додому.

1943

ЕПІЗОД

Атака відбита.

Навколо

Вітри завивають люті.

Окопи,

Вороже півколо.

А ми стоїмо, як прикуті.

Обмерзлі,

холодні,

голодні.

Питаю я друга-солдата:

— Яка це атака сьогодні?

— Здається, десята.—

Десята — і значить, остання.

Вночі не воює німота.

Це добре.

Тепер до світання

Відпочиватиме рота.

Темніє.

З ворожого боку

Лиш черги сліпі з кулемета,

Та іноді в безвість глибоку

Спалахує синя ракета.

Тепер старшину ми чекаєм

З махоркою, хлібом і чаєм.

Ще вчора кінчилось НЗ.

До мене Петрович повзе.

Сідає на бруствері рядом.

— Неважне, признатися, діло.

Розбило, брат, кухню снарядом

І повара вбило.

Чекать нам вечері до ранку.

Але не журися.

Дурниці.

Консервів союзницьких банку

Зберіг я.

Знімай рукавиці.

— Іж сам.

Тут себе не примушу.

Не йде ця тушонка на душу.

Чом фронту нема у Європі?

А то, не виходячи з хати,

Навчились уже воювати.

Посиділи б трохи в окопі...
— Сергію, своїй Батьківщині
Без них ми вернули свободу.
Без них побуваєм в Берліні.
Вони ж... хай чекають погоду.
Дивись, на кінець підоспіють.

То як, перекусим, Сергію?

1944

СОЛДАТСЬКИЙ ЩОДЕННИК

I

Весна,
яку чекали ми віками,
Прийшла на землю і в серця людей.
Розвіяв ранок темінь над копрами
І віщував ясний погожий день.
Була неділя.

Як не вийти в місто?
Виходжу і рушаю навздогад.
Десь заgrimіла музика врочиста,
І я звертаю з вулиці у сад.
Сад музикою сповнився по вінця,
Аж сонце зупинилося вгорі.
Симфонію ушавленого німця
Тут слухали донецькі шахтарі.
Я не хвалюсь, хоча хвалитись є чим:
Я в долю нашу закохавсь навек.
Хоч би який кладіть тягар на плечі,
Я не зверну пі на ступню убік.

II

Видався день,
Як ніколи й ніде.
По вулиці йду
і, здається, уперше
Розплющив я очі на світ,
Немовби з народом від щастя завмерши,

Несу свою душу на звіт.
 Чи, може, цей настрій Бетховен навів?
 До милої вже не іду, а лечу.
 Та ось зупиня мене приятель:
 — Чув?
 Німці бомбили Київ! —
 Наче хто бомбу тут кинув,

немов

Пройшовся по серцю ножем.
 В скроні нещадно застукала кров.
 Гітлер?

Війна?

Невже?

Навколо дзвеніла ще пісня і сміх,
 Ще славили люди весну.
 — Та в день отакий і сваритися гріх,
 Не те що затіять війну!

III

У людському потоці гучнім я вертаюсь додому.
 Хай не знає вона про жахливу війну на землі.
 Хай ще день порадіє, якщо на чолі молодому
 Не лягла ще печаль,

не заповнили серце жалі.

А по вулиці люди ідуть, мов не стало нічого,
 Як і вчора ішли.

Та чи й справді спокійні вони?

Раптом сміх продзвенів —

і такий недоречний, їй-богу.

Хтось не відав, мабуть, що живе у годину війни.

IV

Збентежений, заходжу в дім,
 А серце,

серце без упину

Карається у горі тім
 Уже не хвильку й не годину.
 Поблякнув день і кожна річ,
 А я — мов трапив у тенета...
 І тут помітив, що Ілліч
 За мною стежить із портрета.
 Суворий спокій ув очах,

Незламна віра в перемогу.
Показує рукою шлях
Мені від рідного порогу.
— Так! Я готовий. Я іду! —
І вибігаю із кімнати.
Людей питаю на ходу:
— Куди йдете?
— До військкомату.

Ні, долю солдатську свою не клянучу,
Не гнучу від страшної біди.
Я горе своє у бою поверну
Тому, хто його породив.
І, може, впаду на скривавлений слід,
Але перед тим у світання вогненне
Я вийду на бій, не цураючись бід,
І друзі мої

вам
розкажуть
про мене.

V

Під натиском відходимо назад.
Вже декого поранено і вбито.
Йдемо на схід, зчорнілі від досад,
І палим,
палим українське жито.

Хто буде нове жито жати,
Повоєнне жито?
І кому з нас доведеться
Голову зложити?

Геть, думки ці, від мене!

Хіба

Смерть прийшла і поглянула в очі?
Нині думать про себе — ганьба!
Нині думать про себе — це злочин!

Відступаєм.

Не видно кінця
Контратакам, початим з кордону.
На тобі вже немає лица,
Але знову стаєш в оборону.
Нові зморшки нам ріжуть чоло,
Особливо

коли після бою
Через місто йдемо чи село,
Де самі матері з діворою.
Наче тіні, виходять із хат.
Наше горе, ми бачимо, з ними.
Гірко їм,

що відходим назад,
Але й раді,
що бачать живими.
Ідемо день і ніч,
ніч і день.

І, йдучи, задрімав я від втоми.
Схаменувся —

аж поруч іде
Боець незнайомий.
Підморгнув хитрувато мені:
— Чи далеко до рідної хати?
Отаке, брат, життя на війні,
На ходу мусим їсти і спати.—
Ще моргнув: — Відступаєш куди?
Мало місця тобі на Вкраїні?
Заверни в хутірець, пережди.
Бач, що діється нині.
І чого поспішать на той світ? —
Проказав і побіг до воріт
Він по воду.

Але не води
Захотів,
а замести сліди.

Бачу:
кинув гвинтівку за тин.
І я чергу пустив навздогін.

Дощ,
 і вітер,
 і грязь...
 І щодня

Натираєм натруджені ноги.
 Комісар хоч і має коня,
 Але пішки іде всю дорогу.
 Ані сну, ні спочинку.

І враз

Мчить зв'язківець у штаб батальйону.
 Прибува довгожданий наказ —
 Перед містом зайнять оборону.
 Півбіди тут звалилося з пліч.
 Ми траншеї копаємо ніч.
 Вранці чуєм: загримало десь.
 Ми в окопах своїх
 Нішелесь.

Зліва в мене — окоп чуваша,
 А праворуч — юнак з Іртиша.
 Прислухаюсь — мотори гудуть.
 Виглядаю з окопу —
 Ідуть.

Притискаю приклад до плеча,
 Раптом світ потемнів ув очах.
 Де виднівся окоп чуваша,
 Все в диму і вогні.

Я подумав:

«Не варте й гроша

Життя на війні».

Але ось обізвався кулемет,
 Кулемети застукали збоку.
 Танки сунуть вперед і вперед,
 А фашистська піхота — ні кроку.
 Одірвавшись на мить від броні,
 Припадають навек до стерні.
 Їм не буде уже вороття,
 Не захочуть війни.
 Я подумав,

що наше життя

Не має ціни.
 Лиш про себе подумав отак,
 Майже рядом

Гармаші поціляють у танк
Бронейним снарядом.
Та підбитого ось обмина
Непідбитий.
Знаєм:

хоче потвора стальна
Нас давити.
Видно, смерті тепер не минуть.
В голові не думки — каламуть.
Тільки що це? Подавши нам знак,
Над окопом підвівсь сибіряк.
Ми даремно жахнулись.

В цю мить
Під машину граната летить.
Сам — в окоп і сховався на дні.
Вибух.

Дим.

І потвора в огні.
Бій затих.

На переднім краю
Тишина.

Тьма лягла на висоти.
Ми п'ятьох загубили в бою,
А фашисти — до роти.
Хоч порідшали наші ряди,
Але й танк запалав не один.
Їм не буде тепер вороття,
Не захочуть війни.
Зрозумів я,
що наше життя
Не має ціни.

VIII

Ворог сили збирає в кулак,
Підкидає нові батальйони.
Не витримуєм їхніх атак
І лишаєм рубіж оборони.
На осінньому мерзнем шляху.
Темінь.

Вітер пронизує спину.
І в цю ніч, неймовірно глуху,
Ми ступаєм на край України.
Як і я, сумував сибіряк.

Але й тіні не знали відчаю.
Україна позаду.

Це так.

Та ішов я з радянського краю
В край радянський...

ІХ

Переді мною волзька синь.
Нема спокою нам.
Що хочеш, Волго, попроси,
Я все тобі віддам.
Та про одне тебе молю,
Благаю про одне:
Якщо я з берега ступлю,
Не пощади мене.
Втопи!

Нехай на глибині
Я захлинуся вмить.
Народ і мертвому мені
Мій злочин не простить.

Х

Загримкотіло поле бою
На цілий світ.

І дивно всім,
Що перед бурею такою
Затишшя не було зовсім.
Всю ніч атаки відбивали,
Не йшло у кожного з думок:
Чи можемо спинить навалу,
Не відступивши ні на крок?
Невже не буде їм загину?
Невже зруйнують дім дотла?
Та сталося!

На Україну
Нас гнів і помста повела.
А хто казав: «Усіх я дужчий,
Я покорю народи всі?»
Та Русь стоїть!

І невмируща
Радянська влада на Русі.

Щасливі шляхи пролягли для солдата,
Щасливі шляхи...

І нема їм кінця.

Ми радостей бачили в світі багато,
Такої ж —

не відали наші серця.

Земля під ногами двигтить і гуде.

Ні вдень, ні вночі не змовкають гармати.

Іду вперед!

Судить іду!

Іду перемагати!

Уся зненависть наша — в дії,

Дарма що холод і замет.

Здавалосьь,

що й самі події

Забігти прагнули вперед.

Степи.

І жодної оселі.

І замерза фашистська рать.

А ми знімаємо шинелі,

Щоб швидше-швидше наступать.

Шлемо трикутники додому

І пишем: «Ждіть і не тужіть.

Вже нам ніщо солдатська втома,

А от себе там бережіть».

Вперед!

Вперед!

Нам небо — дахом,

Земля — нам захистком щомить.

І раптом — транспарант над шляхом

В степу,

де бій іще гримить:

«Сини мої,

Орли мої,

Летіть в Україну!»

Своїм не віримо очам.

Невже?

О земле мила!

Ми бігли, а здавалось нам,

Що вирости в нас крила.

По нас стріляють із горбка.
Байдуже!

В цю хвилину
Я б цілував сибіряка,
І ненця, і грузина.
Та залягли вони — хто де,
Розсипавшись у полі.
І тут ось полум'я руде
Знялось поверх тополі.
Воно не гасло, а росло.
І охопило все село.
Там матері чекають нас,
Не давшись на поталу.
І підіймаємося враз
В атаку без сигналу.

XII

Скільки б не жив,
до кінця моїх літ
В пам'яті буде скорботна картина:
Вулиця.

Босий на вулиці дід.
А навкруги догоряють руїни.
З місця не може ступити.

Йому,
Мабуть, за сто.
Уклонився у ноги
Й тихо сказав нам:
— Спасибі тому,
Хто вас послав у щасливу дорогу.—
Скільки б не жив,
не забудь матерів,

Тих,
які вірили нам недаремно,
Тих,
що стрічали, як рідних синів,
Тих,
що від радості плакали ревно.

XIII

Ще біля школи на майдані
Гарячка бойова,
Та вже зі сходу повернувся

Колгоспний голова.
Немало на шляхах розбитих
Зітер він підошов.
Услід за армією пішки
Від Сталінграда йшов.
І в дощ, і в сиву завірюху
Ішов він.

І йому
Зраділи визволені люди,
Як батькові свому.
Ще іноді німецькі кулі
Влітають у вікно,
А люди звозять до контори
Врятоване майно.
При перестрілці на світанку
Пошкоджено амбар,
Та вже заходить на подвір'я
З сокирою тесляр.
Ще на майдані біля школи
Гуде земля від мін.
По той бік —

селище палає.

По цей —
встає з руїн.

XIV

Хто знає українську ніч?
У небі зорі,
зорі,
зорі.

Із місяченьком віч-на-віч
Стоїть гвардієць у дозорі.

«Әх, махорочка, махорка,
Породнились мы с тобой...»

Співаєм тихо над Дніпром.
На той бік — не пора ще.
— Ти ж не підтягуєш чого?
— А я, брат, не курящий...

Жартуємо ніч,
Не змикаючи віч.

XV

У жовтні ми вийшли на берег Дніпра.
Ніде ні подвір'я, ні хати.
Прийшов замполіт і сказав нам:
— Пора.
Пора на той берег рушати.
Два літа зі сходу нас ждуть матері.
В печалі стоїть тополяна.
Чи можемо спинитися ми на Дніпрі,
Коли й за Дніпром Україна?

XVI

Без відпочинку п'ятий день в дорозі.
Ні пострілу.

Аж дивно без війни.

Ідеш

і, часом впавши у знемозі,
Прокинешся на возі в старшини.
Не чуть над шляхом пісні бойової.
Підбилися і змарніли на виду.
А люди нас стрічають (ми ж герої!),
І мусимо змінити свою ходу.
І пісню заспіваємо чин чином,
Забувши про утому й мозолі.
І хто б подумав,
що за відпочинок
Ми віддали б всі блага на землі.

XVII

У небі сонце, і весна,
І журавлиний крик.
А на землі війна,
війна.

Війна четвертий рік.
Хоча немало ще іти
Мені в диму атак,
Я знаю, що воно й куди,
Воно вже видно й так.

І день і ніч іду вперед,
Налитий гнівом вкрай.

І, вже ступивши за Серет,
Я мрію про Дунай.
У небі сонце, і весна,
І журавлиний крик.
А на землі іде війна,
Іде останній рік.

XVIII

Я з боєм проходив по землях чужинця.
Я втратив сім'ю.

Мій будинок згорів.

Я горя незнаного звідав по вінця,
Яке не оплаче і сто матерів.
Та тільки ступив на Балкани у гніві,
Сказав мені житель Балкан:

— Я заздрю вам, пане,

ви, руські, щасливі.

Ви дуже щасливі, пан.

Були б і понині ми нижче трави,

Якби не Москва,

не Росія,

не ви.

1943—1947

СОЛДАТИ МИРУ

(З циклу)

I

Ходили ходором і небо, і земля,
Коли вступили ми в країну короля.

Чуже село.

Румун біля воріт.

— Про що, румуне,

Ти гадаєш-мариш? —

А він, радіючи, в одвіт:

— Здрастуй, дорогий товариш...

Як личить визволителю,
Поштиво
Я відповів румуну:
— Буна дзіва.

Він подививсь мені в лице.
— Прошу, то-ва-ри-шу, до хати.—
Й мені здалося, слово це
Він тільки вчиться вимовляти.
Я зрозумів, що на війні —
І на Дніпрі, й під Лозовою —
Не він був ворогом мені,
Не він почав війну зі мною.
Учись, румуне!

Слів таких
Не в кожному знайдеш лексиконі.

Як визволителів своїх,
Нас зустрічали на кордоні.

II

Із завірюхи і п'їтьми
Вступили в задунайське місто.
І на ніч зупинились ми
В австрійського капіталіста.
Господар —

видно по ділах —
Умів передбачать події:
І ром, і страви на столах...
Та марними були надії!
Не гріх би випить —
Не пили.
Хотіли їсти —
Ми не їли!
А сухарі, які були,
Поміж собою розділили.
А потім старшина при нас
Читав листа.

Писали з дому,
Що син кінчає сьомий клас
І мріє стати агрономом.
В кімнату вбіг хазяйський син
В костюмі моднім, з чорним бантом.

— Ким хочеш бути? — спитав один.
А той одразу:
— Фабрикантом.—
Наш старшина від злості зблід,
Та не сказав йому нічого.
Такий уже буржуйський рід,
І нарікати — ні до чого.
Але, схвильований украй,
Він написав у рідне місто:
«Учись, синку,
Вчись і знай:
Іще ростуть капіталісти...»

III

Снаряд снаряда доганя,
А свист — хоча б змінили ноту.
І я пішов на завдання
Через село в стрілецьку роту.
Сховались жителі в льохи,
Кругом — ані душі живої.
Лиш чути вибухи глухі
Та кулемет з передової.
Із двору вибігло дівча,
Де танк окопаний в засаді.
Та перетнув стрімкий ручай
Дорогу.

Дівчина в досаді.

Я завернув до ручая
В осінню дощову багниюку,
А дівчина — як не своя
Від радості:
— Подайте руку.—
Я чув звучання різних мов,
А це — заволоділо мною.
Цю вимову я чув немов
Під Мінськом,

Київом,
Москвою.

Снаряд снаряда доганя,
А свист — хоча б змінили ноту!
І я спішив на завдання
Через село в стрілецьку роту.

Здавалось
(тут гріха нема),
Що то в багні,
біля дороги,
Чехословаччина сама
Просила руку допомоги.

IV

Здавалось,
раділи дерева й будинки.
А випала днина —
ясна і погожа.
По вулиці бігла обшарпана жінка.
Спіткнулась.
Упала.
І встати не може.
Ішли іноземці в костюмах святкових.
Здавалось, не мали за жінку турботи.
Та вирвалось з натовпу двоє військових,
То наші — радянські.
Із нашої роти.
Вони допомогли їй піднятися з бруку.
(На розі гриміла мелодія маршу).
Вона потяглась цілувати їм руки,
Та хлопці сказали:
— Ну що ви, мамашо?..—
Проходили воїни мимо, все мимо,
А жінка,
сльозинок з очей не утерши,
Радянських бійців проводжала очима,
Відчувши себе за людину уперше.

V

Уже давно не чути грому,
Виття страшного з вишини.
І повертався я додому
Через Румунію з війни.
Ось надвечірньою порою
Ми зупинилися в селі,
Куди уперше після бою
Ступив з радянської землі.

* *
*

Майдан від цегли очищають
Робочі для нових осель.
Мій зір приковує до себе
Юнак,
одягнений в шинель.

Не розгинається й на мить.
Яка упертість у роботі!
Напевне знаю: на війні
Він перший був солдат у роті.

1947

ДОНБАСЕ МІЙ...

Задимили труби небо,
Небосхил в диму.
А чому мене до тебе
Тягне так?
Чому?
Як пішов, узявши зброю,
В світанковий час,
Я тебе на полі бою
Згадував не раз.
Гомін, гомін над землею,
Де не подивлюсь.
А у тебе й попід нею —
Життєдайний пульс.
Хай в містах твоїх ще мало
Вулиць осяйних,
Бачу я нові квартали
У містах твоїх.
Може, мало ще окраси
На землі твоїй,
Ти — життя моє, Донбасе,
Весь неспокій мій.

1947

* *
*

Ми ростемо.
Ніяка сила
Наш ріст не може зупинить.
Там,
де село дотла згоріло,
Погляньте —
селище стоїть
І з кожним днем зника руїна.
Неспокій скрізь.
Це добрий знак!
Лише бійця,
який загинув,
Не воскресить ніяк.
Найбільша сума репарацій
Життя не варта одного,
Яке герой віддав в атаці
За щастя людства усього.

1947

НА ВАРТІ

Я хочу миру.
Ще не прохолов
Мій автомат.
Ще нерви у напрузі.
Лише учора з бою я прийшов.
То про який же мир кажу я, друзі?
Не знаю, що гадають в Білім домі,
Яка погода на Па-де-Кале,
Але
Мені «доктрина Трумена» відома.
Я хочу миру і життя у згоді
На нашій найвеличнійшій з планет
Без атомної бомби і ракет,
Без стратегічних баз на Близькім Сході.
Я хочу миру,
а тому і ставлю
На варту кожне слово й почуття.

Відомо —

вернулись з походу коли!
А коней і досі не розпрягли.

То цеглу і камінь підвозити треба,
Щоб нові споруди вставали до неба,
То возим пшеницю з колгоспного лану.
І все це до строку!
І все — поверх плану!
То шахти будуєм,
копаєм ставки.

Усе нам під силу,
Усе нам з руки!
І доки горітимуть в праці долоні,
Не ляжем спочити,
не випряжем коні.

1948

ДЕМОБІЛІЗОВАНОМУ СОЛДАТОВІ

Пригадуєш? —
Ясніло небо чисте,
Куди не глянеш —
Мир і благодать.
А ми учились в полі попадять
В мішень,
яка зображує фашиста.
І скоро ціллю виповзла живою
Зі свастикою чорною мішень.
Ти не чекав повістки,
а до бою
Сам рушив, проклинаючи той день.
Не тільки відпочинку при нагоді,
А навіть сну зреклась твоя душа.
Звільнивши Русь,
ти не промовив: «Годі!»,
А людство визволяти поспішав.
З Німеччини пішли жахи й печалі,
Всі злочини фашистські...
І коли б
Стояв Берлін на Темзі а чи й далі,

Солдати миру і туди дійшли б.
Недаром ми ковтали пил походів,
Чотири роки йшли під гул атак.
Воскрес народ,
де з боєм ти проходив:
Румун і чех,
болгарин і поляк.
Ти й хвилі не барився у Берліні.
З яким поривом,
почуттям яким
Вертався ти,
щоб у своїй країні
Добудувати комунізму дім.

...Хоч і ясний сьогодні випав день
І небосхил —
куди не глянеш — чистий,
Не забувай, солдате, про мішень,
Ту саму,
що зображує фашиста.

1948

ПОЛЬ РОБСОН

Упала тиша.
Зал припиняє —
чекає,
Затамувавши подих.
І в цей час:
«Широка страна моя родная...» —
Розсипався по всьому залу бас.
Летить цей спів до Вісли і Дунаю,
Перетинає Альпи і Казбек.
«Я другой такой страны не знаю,
Где так вольно дышит человек...» —
Співає негр.
І тиша неймовірна.
Відколи нас хвилює пісня ця?
Співає негр.
Співає дуже вірно.
І радість в негра світиться з лиця.

Я слухаю і думаю про Поля:
Коли,
 коли вже в рідному краю
Він зможе заспівать про власну долю
Отак,
 як він співає про мою?
Щоб негри,
 як і ми,
 були щасливі,
І Полю так жилось,
 як і мені.
Щоб воля,
 як і в нас,
 зійшла на ниві,
Политій кров'ю,
 паленій в огні.
Так стала пісня закликком до бою
Супроти рабства,
 лінчу
 і тюрми.
Раз негр співає з пристрасстю такою,
Він буде вільно дихать,
 як і ми.

1949

ПАБЛО НЕРУДІ

Мир великому колгоспу
під Києвом...

Я народився для того,
щоб оспівати Сталінград.
Пабло Неруда

Прийшов я сюди від колгоспу,
 якому
Ти миру бажаєш на довгі роки.
Ти серцем осяяним линеши додому,
В той край,
 що в районі Ла-Плати-ріки.
Не барви небес
 і не пахощі квітів

Сьогодні настроюють душу на лад.
Ти в подвигах наших майбутнє помітив,
Якого вчорашнє було — Сталінград.
З очей у чілійців спадас полуда,
Коли вони чують поета слова.
Привіт тобі, лицарю Пабло Неруда,
В народі моїм твоя пісня жива.
Ми нині в труді перемоги куємо,
Упевнені в силі і правді своїй.
Ти миру бажавш колгоспу моєму,
А я тобі —
успіху в битві твоїй.

1949
с. Михайлівське
на Псковщині

ЛЕНІН

Ще малим —
і шести не минуло мені —
На майдан повела мене мати за руку.
Січень.
Холод.
Обличчя навколо сумні.
Й несподівана тиша навколо.
Ні звуку.
Хтось промову з трибуни сказати хотів,
Та не втримавсь,— заплакав,
двох слів не сказавши.
Мало що я тоді у житті розумів,
Але горе сприйняв, як дорослий —
назавше.
Вмер Ілліч...
І у кожного сум на чолі.
Я запитував матір в тривозі і муці:
— Чом труна його десь,
а у нашім селі
Всі зійшлися на похорон?
Мамо, чому це? —
Я запитував матір, вертаючись в дім
По снігу,
що тривожно скрипів під ногами:

— Чом назвав його батьком дідусь Никодим?
І чи родич нам Ленін,
що плачеш ти, мамо?..—
...Це згадав я,
ступивши на землю чужу,
Першу нивку уздрівши
і першу межу,
І людей,
що знімали шапки з голови.
І казали нам:
— Хочемо жити, як ви.—
По Європі іде вже наш батько Ілліч,
Як ішов по Русі у далекі ті роки.
Де не ступить —
там радість мільйонів облич,
І все далі
й гучніше гримлять його кроки.

1949

ДОЦЦІ

Коли тебе привіз з родильного будинку,
У світі мир стояв,
здобутий в поєдинку.

Вже до сімей вернулися солдати.
Хто — за верстат,
А хто — степи орати.

Ожив підбитий клен...
Щоб оновить природу,
Подай лише весну,
Подай ясну погоду!

Був сорок восьмий.
Повоєнне літо.
На місці битов дозрівало жито.

І ти з'явилась.
Радість невгамовна.
Моя душа давно тобою повна.

Твій перший крик почувся у палаті
Тоді, коли був замах на Тольятті.
О, як ми, дочко, схожі між собою!
Я теж родивсь в годину неспокою
І у житті почав свою дорогу,
Коли стріляли в Леніна з-за рогу.

За тридцять літ,
 що відтоді минули,
Півсвіту ми до сонця повернули.

Коли ж тобі настане стільки літ,
До сонця прямуватиме весь світ.

1949

* *
 *
 *
 *

Не уявляв собі,
 не вірив,
Вертаючись з австрійських гір,
Що в золоту годину миру
Почнеться боротьба за мир.
Здавалося, настане тиша,
Яку ми вип'ємо сповна.
Чи не запекліша й лютіша
Холодна точиться війна?
З одного боку — лорди,
 дони,
Фашисти з бомбами в руках.
А з другого — бійців мільйони,
Вже перевірених в боях.
Із нами докери англійські,
Народ в заокеанській млі.
В нас —
 вісімсот мільйонів війська,
Що прагне миру на землі.
Спокійними дивлюсь очима
На різні пакти навісні.
У нас,
 солдатів,
 за плечима

Ще й ті,
що впали на війні.
Од їх діянь,
ясної слави
На тисячі засяло верст —
Навік розвиднілось в Варшаві,
Прийшов світанок в Бухарест.
Хоч їх нема,
та їх відвагу,
Незгодам всім наперекір,
Перейняли Софія,
Прага
І всі,
хто бореться за мир.

1949

* *
*

Народу мир потрібен, як вода,
Як хліб і сіль...
І він його доб'ється.
Ганьба і смерть тому, хто напада!
І вічна слава тим,
хто не здається!

1950

В ДЕНЬ ПРОГОЛОШЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Вітаю вас, німці!
Скажіте мені,
Солдати
якого
народу
Несуть переможеним на війні
І мир, і свободу?

Не кожен із вас під снарядів виття
Міг долю своєї вітчизни вгадати.
Німеччина ждала тяжкої розплати,
А ми принесли їй не смерть,
а життя.

Зборовши фашистів,
радянський солдат
Вам руку подав
як визвольник і брат.
Товаришу Ганс!
Після того, як я
Востаннє пальнув по фашизму з гармати,
Твоє, ненависне на фронті, ім'я
З великої літери став я писати.
Радію за тебе,
за правду мою,
Що другом зробила тебе для народів.
Радію тому,
що в німецькім краю
Ти нині господар землі і заводів.

1950

В ПЕРЕДЧУТТІ ВЕСНИ

I

Таку вже маєм неспокійну вдачу:
Сьогодні я в напливі світлих дум
Ясніш свою майбутню радість бачу,
Аніж вчорашній сум.
Недовго ждять, коли степи примхливі
Почують шум зелених лісосмуг
І всюди прийде на колгоспні ниви
Електроплуг.
Хай півземлі в імлистому тумані,
Та пробіжить ще небагато літ,
І світло сотень Дніпрельстанів
Осяє світ.

II

Які хороші сняться сни
В передчутті весни!
О громе! Хмарку струсони,
Нехай впаде на гай.
Іде весна. Збудився світ.
Біжать струмки із-під воріт
У море — на всесвітній зліт...
Хай мітингують, хай!

III

Збігають дні... Збігають дні...
Та не безслідно, ні.
Поглянь, яку родив мені
Вчорашній день красу.

Коли посієш ти зерно,
Не зразу пророста воно.
А завтра — глянеш у вікно:
Колишуться жита.

Ніщо не гине, далєбі.
Все, що набув у боротьбі,
Сьогодні я несу тобі,
Майбутній дню!

1951

ГЛИБИННИЙ, ПРУЖНИЙ...
(Перечитуючи твори П. Г. Тичини)

Дзвенять гаї, мов арфи,
А день біжить, сміється.
В город співає стежка...
Земля — немов орган.

Це сонячних кларнетів
Симфонія одвічна.
До чого божества тут —
Якийсь там Зевс чи Пан?

Знялася буря в світі.
Кров, стогін і прокляття.
«Нехай чабан!..» — гукнули.
Завихрилось навкруг.

Упав з коня повстанець.
У головах тополя.
І вривується в землю
З меча відкутий плуг.

Стремлять состави в полі,
І флот на сонці сяє.
Комуною живемо,
Вітаєм сонця схід.

А вітер з України
Кружля, реве і свище,
Регоче і радіє
Уже на цілий світ.

На курси у Попівку
Тіка Кулик Олеся.
Тривожим стратосферу,
Держання, як піде.

Вогонь, удар і мудрість!
(Хай казяться буржуї),
Героям честь і слава!
Нас Партія веде.

Поцілиш блиском в сутне —
І другий грім у горах...
У кров
чуття єдиної
Родини увійшло.

І писаною, усною
Край розцвітає піснею,
Такою благовісною,
Якої не було.

Настав же день чудесний —
Розсунулись кордони.
І русенька Ганнусенька
У свій вернуласть рід.

В собі ж і сталь, і ніжність
Поєднувати треба,
Бо ворог, причаївшись,
Готується в похід.

У наш город полізла
«Свиня-наполеончик».
Судилось не одному
І голову зложить.

І грали сурми сумно
На похороні друга,
І клятвою звучало:
Перемагать і жить.

По всій країні гомін
Лунає відбудовчий.
Нам і рости, і діяти,
Щоб світом йшла луна.

За мир підносим голос
І ростемо, мов колос,
Бо Партією рідною
Могутність нам дана.

Не кожен, ні, у Жовтні
Пішов разом з народом,
І в перші дні побачив
Ясне удалині.

А нині — розцвітай же
Ти, пречудовний світе!
Велике ж вам спасибі,
Поете, за пісні.

1951

* *
*

Все одно,
що із темного лісу
Вийшов ти на ясну стежину.

Все одно,
 що крізь хмарну завісу
Ти зійшов на найвищу вершину.
Все одно,
 що у хащі зелені
Хлине повинню сонячне море,—
Це коли ти читаєш твори,
Що писав їх великий Ленін.

1952

ЛИСТ ДО КОРЕЙСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА ЛІ ГІ ЄНА

І досі пригадую час той,
Коли зустрічалися ми.
Мій любий корейцю, здрастуй!
Привіт з України прийми.
Під Київ я їздив з тобою
В колгосп,
 що з руїни встає.
Прибув ти до нас після бою —
Побачить майбутнє своє.
Побачив —
 і все до дрібниці
Значками заніс на папір.
І раптом,
 коли до світлиці
Гостей запросив бригадир,
Ти пісню почав за обідом,
Яку ти проніс в боротьбі.
І я з агрономом-сусідом
Почав підтягати тобі,
Фронти пригадавши.
 А після
На ніжний змінився мотив,
І всі ми побачили в пісні
З дітьми на руках матерів,
Людей,
 що на власному полі
Самі собі сіють і жнуть,

Дітей,
що вивчають у школі
Свободи здобутої путь.

І досі пригадую час той,
Коли зустрічалися ми.
Мій любий корейцю, здрастуй!
Привіт з України прийми.

1953

* *
*

Добре —
дівчину взяти за руку
І піти з нею в даль вечорову.
Добре —
біль відчувати і муку,
Поки з нею зустрінешся знову.
Сумувать і зітхати без ліку.
Всім на світі ці речі відомі.
Тільки краще,
як мила довіку
І у серці твоєму, і в домі.
Все для тебе:
і ласка, і шана.
Та по-справжньому станеш кохати,
Як дружина —
не тільки кохана
І не тільки товариш,
а й мати.

1953

* *
*

Вийдім, подруго, до ставу,
Поки перший сон у діток.
Під вербу під кучеряву,
Де один лиш місяць свідок.

Хай нам спогади навів
Вітерець легенький з гаю,
Де стрічались, як стемніє.
— Пам'ятаєш?
— Пам'ятаю.—

Як ту лавочку з тобою
Завше першими займали,
Як до ранку під вербою
Снили,
мріяли,
зітхали.

Ми виходимо із дому.
Став.

Верба.

І місяць плине.

Тільки — цур!

На місці тому

Двоє — хлопець і дівчина.
Щось говорить їй несміло
Під вербове шепотіння.
Наше місце захопило
Вже молодше покоління.

Хай сидять

(за це не в гніві)

Хоч до ранку під вербою,
Тільки щоб були щасливі
І після,
як ми з тобою.

1953

* *
*

Ти мене до себе не мани
І не мруж очей своїх, лукава.
Я прожити хочу без вини,
Легковажить я не маю права.
В мене є дружина, є сім'я.
І хоч сердься ти,
а хоч не сердься,

Вже любов ніяка й нічия
Не увійде до мого серця.
Хочеш другом бути —

то зумій

Стати другом заодно і тій,
З ким життя мені ясне і гоже.
І дочці, Наталочці моїй,
І мому синові — Серьожі.

А коли на це не згодна ти,
То не залишається нічого,
Як від чотирьох нас відійти
І заради трьох забути одного.

1953

* *
*

Коли обірвуться, мов пісня,
Твоя любов,
розмови щирі,
І на землі,
а не в квартирі,
Тобі зі мною стане тісно,—
То не земля у цьому винна,
А те,
що ця любов — хвилинна.

1953

* *
*

Незчувся, як минула ніч
В думках,
Труді,
У неспокої.

Та втому відганяю пріч,
Незадоволений собою.

Вже сил, здається, не стає.
Але, перо у руки взявши,
Кажу я:
— Будь зі мною завше,
Незадоволення мое!

1955

* *
*

Сієм — будуємо — зводимо,
Гомін стоїть над ланами.
Мир бережем між народами,
Мир, завойований нами.

Щастя вимірюєм працею.
Знову ж тривога у двері.
Всюди за мир демонстрації —
Шлях перепиним химері.

Сила народів подвоєна
В лютих боях, що позаду,
Мужністю нашого воїна,
Мудрістю нашого ладу.

Йдуть кораблі океанами.
Що в них?
Озброєння явно.
Станеться те з окаянними,
Що й з біснуватим недавно.

Згине війна й махінації
Тих, що так моляться силі.
Будуть об'єднані нації
Не па папері —
на ділі.

Сієм — будуємо — зводимо,
Гомін стоїть над ланами.
Мир бережем між народами,
Мир, завойований нами.

1955

* *
*

Шумлять сади,
 цвіте колосся,
У серці найніжніший цвіт.
І хочу я,
 і хоче світ,
Щоб так хоч двадцять літ жилося,
А потім —
 ще сто двадцять літ.
На ясні зорі й тихі води
Хай не лягає каламуть.
Ми мусимо іти до згоди
Через найглибші в світі броди,
Але знайти до миру путь!
Нехай шумить у полі жито,
Нехай в саду буяє цвіт,—
Так хочу я,
 так хоче світ.
Хоча б літ двадцять так прожити,
А потім —
 ще сто двадцять літ.

1945

* *
*

Хто чув,
 як рано навесні
Земля пробуджується в сні

Або —
 як в літні місяці
Колишуть жито вітерці?
Хто бачив,
 як увосени
Сумують голі ясени
Або —
 коли у грудні десь
Гай запорошується весь?

А в людства із прадавніх пір
Є дві пори:
 війна і мир —
Руїни,
 злигодні
 і сум,
Краса життя
 і велич дум.

Сьогодні нас усіх єдна
Один мотив,
 мета одна,
Одне бажання всіх країв:
Щоб слухати не грім боїв,
А те,
 як рано навесні
Земля пробуджується в сні,
А в теплі літні місяці
Колишуть жито вітерці
Або —
 як пізно восени
Сумують голі ясени.

1955

* *
*

Я не мислю України
Поза простором і часом.
Я люблю її долини,
Дніпр, оспіваний Тарасом.

І її гаї веселі,
Що, як воїни, на чатах.
І оновлені оселі
Понад Бугом і в Карпатах.
В серці згадка невгасима:
Я люблю шляхи-дороги
Ті, де Горького Максима
Молоді ступали ноги,
Спів на тихій полонині
І гуцула ніжну мову,
Землю ту, де і понині
Пісню чуємо Франкову.
І хати чистенькі, білі,
І рясні сади духмяні,
Де колись Гурамішвілі
Написав «Давітіані».
України вроду гожу
І квітневе це світання
Уявити я не можу
Без Жовтневого повстання.
Ні в сумні її години,
Ні тоді, як жито сію,
Я не мислю України
Без сестри її — Росії.

1955

* *
*

Мені сьогодні, друзі, тридцять сім.
І вірю я своїм еством усім,
Що молодість моя —
Ще тільки буде.
Нехай не завтра,
Хай десь через рік,
Коли до серця, як вода до рік,
Незнана повинь почуттів прибуде.

Бувало, кожна днину на війні,
І наяву, і навіть уві сні,
Нагадувала молодість про себе.

Так що ж...

Хіба до неї там було,
Коли кругом свистіло і гуло,
А ти — в сирій землі і просто неба?

Війни нема.

Змагаємось в труді.

Але найкращі літа молоді

Пройшли повз мене.

Хто у цьому винен?

На них у мене право є святе:

Все на землі буяє і цвіте,

Тож забуять і я колись повинен.

Нехай не завтра,

Хай десь через рік,

Коли до серця, як вода до рік,

Незнана повинь почуттів прибуде.

Мені сьогодні, друзі, тридцять сім,

Та вірю я своїм єством усім,

Що молодість моя —

Ще тільки буде.

1955

* *
*

Живу тривогою якоюсь.

Все дужче серцем непокоюсь

За рідний дім, зелені доли,

За діток, що ідуть до школи.

Хай щастя пополам з бідною,

Хай сон не сон, хай хліб з водою,

Лише б не бачити повік

Нових удів, нових калік.

1956

* *
*

Хоча життя буя
У нашім славнім краї,
Я не скажу, що я
Досяг земного раю.

Хоча почав я жить
В дні Жовтня променисті,
Та щастя не стоїть,
Як і життя, на місці.

Епоха повсякчас
Жде подвигу від тебе.
І кожному із нас
Звершить багато треба.

Приймаю боротьби
Щоденне наростання.
Іду на клич доби,
Як воїн на повстання.

Згорить — так у борні,
В напружених змаганнях,
Прийти не впорожні
До днів своїх останніх.

1960

РОВЕСНИКАМ

І коли це сталося: сивизна на скронях?
Що ж, вступає осінь у свої права.
Пролетіла молодість на гривастих конях,
І про неї згадка з сумом ожива.

Все бої, походи,
Боем збите жито.
Пів-Європи пройдено,
Скільки пережито.

А тоді на молодість
Не давали знижки.

Від Кавказу й Волги —
До Берліна пішки.

Випала на долю нам
Люта хуртовина.
А прийшли додому —
Навкруги руїна.

У труді загоїли
Наболілі рани.
Глянули на сонце —
А воно не рано.

І коли це сталося: вечір на порозі?
На порозі вечір з місяцем блідим.
Та привал далеко. Ми іще в дорозі.
Ой, не завжди весело бути молодим...

1960

ПО ДОРОЗІ НА ЗАПОРІЖЖЯ

I

Пливу Дніпром униз,
До Запоріжжя.
На Запорізьку, так би мовить, Січ.
На палубі селяни,
Їхнє збіжжя.
Надходить ніч,
М'яка липнева ніч.

Стою і я на палубі.
Вдивляюсь
В віддалені дніпрові береги.
Селяни розмовляють про луги,
Затоплені водою.
Прислухаюсь.

— Було ж тут сіна — сіна тут було!
Геть-чисто все водою залило.
Та й риби менш, бо зацвіла вода... —
Дідок хитає головою.
— Н-да...

Дивлюся на зелене безбережжя,
На хвилями розгойдану лозу.
Розмова мовкне.

Раптом поблизу:

— Поглянь, яка краса! Яке безмежжя!
Це б Гоголю, кохана, подивиться
На цю безкраю водяну блакить!..
Аж ось коли уже не всяка птиця
Наважиться Дніпро перелетить.

Це говорив юнак — по той бік збіжжя,
Обнявши ніжно дівчину за стан.
Померхли зорі.
Налягав туман.
Пливу Дніпром униз,
До Запоріжжя.

II

Заблимали неждано з далини
Рої вогнів. І ми до них пливемо.
Селяни вже вирішують проблему
Війни і миру,
Миру і війни.

Дідок і тут встряє у їхній спір:
— Це чортзна-що, скажу вам, а не мир.
Якби оце роззброїть всіх банкірів,
Лише б тоді я в справжній мир повірив.

Стою, вдихаю свіжість вечорову.
І цей суворий і критичний дід
В моїй душі лишає добрий слід,
Спасибі ж вам, селяни, за розмову.

Взялось на думку:

треба написать
І про Дніпро, і про луги залиті,
І про найвище благо — мир у світі,
І про веління днів — співіснують.

1960

* *
*

З одного боку сходить місяць,
А з другого — заходить сонце.
Це відбувалось одночасно
У січні на моїх очах.
Розжеврені дві круглі кулі
Висіли низько над землею,
Одного кольору обидві
І рівної величини.

І місяць вийшов переможцем.

Він підіймався вище й вище,
Минаючи дерев верхів'я,
Простуючи у свій zenit.
А сонце згнуло за лісом,
Морквяним сяйвом геть заливши
Пів-обрію...

«Ну й що ж такого?» —

Ви скажете.

Та подождіть.

Тоді я саме і подумав
Не так про сонце чи про місяць,
Як про людей.

Один буває
Нічим собою не примітний,
Чужим освітлюється світлом,
Як місяць той, і вгору йде...
А другий, що в житті своєму
Із себе випромінить стільки
Добра, і мудрості, і світла,
Сам, як прожектор, в темноті.
Але збігає час, і сонце
Засяє знов.

1960

ПОРАДА

Хай задум твій тобі ясний,
А почуття ще сплять,—
Пера у руки, друже мій,
Не поспішай-но брать.

Коли вже стільки почуттів,
Що ллються через край,
Тоді, мій друже, й поготів
До столу не сідай.

Коли ж — одне за одним вслід —
Слова, немов налитий плід,
Задзвонять у душі,—
Сідай.
Пиши.

1960

ДУМКА

Немовби це було зі мною:
І схованка в кінці садка,
Й наука в п'яного дяка,
Зла мачуха і хліб з водою,
І за селом ягнята пас
Немовби я, а не Тарас.

І в серці перша цвітть — Оксана,
А потім — козачок у пана.
Не козачок — безправний раб.
Ніхто й ніщо. Невільник долі.
І раптом викуп із неволі,
В якій тримав його сатрап.

І на папір лягли слова,
В серця вселяючи неспокій:
«Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».

Це перший бунт. Це бунт природи.
А далі полум'я рядків
Перенеслося на псарів
І на поміщицькі господи.
І слово мовлене жило,
Не закувать його в кайдани,
Людей скликало на майдани,
Де прапорами зацвіло.
І я замислююся часом:
Зі мною це було чи з ним?
Було це з нами і з Тарасом,
З народом це було моїм.

1961

ВІЧНЕ КАЯТТЯ

(Балада)

Спиняючись, поволі йшла,
Ішла на гору на Чернечу,
І постать згорблену, старечу
Ховала вранішня імла.
Там, у землі, у домовині,
Лежить Кобзар,
Лежить Тарас,
Хто в очі їй колись не раз
Був задивлявся, мов дитині...
Коли згадала, як спитав:
«Скажи, чи підеш ти за мене?»
Забилось серце їй шалено,
Немовби дзвін закалатав.
Чому Тарасові слова
Їй пригадалися на схилі?
Вона, вже сива удова,
Була і вчора на могилі.
Вона приїхала сюди
Із Петербурга, із столиці,
Хотіла прахові вклониться,
А їй сказали:
«Не ходи».

Та, поки вибралась на гору,
Вже знав могильний сторож-дід
Про той небажаний прихід.
— Прийшла, Ликеро, ти не в пору,
Іди собі...

Куди ж іти?

Як далі хрест тяжкий нести?
Вже скільки літ, як він помер,
Що відшуміло — не вернути.
А люди їй ще і тепер
Не можуть давнього забути.
Простить не можуть, що вона
Тарасові не стала другом.
Оце і вся її вина.
А далі що?
Зійшлася з другим...

Світало.

Гипула імла.

Іде Ликера до могили,
А їй назустріч дід похилий:
— Іди собі... Чого прийшла?

Вона іде, і прийде знову
В одвічнім смутку і журбі,
І чутиме ту саму мову:
— Чого прийшла? Іди собі.

1961

КОЛИСАЛА МЕНЕ МАТИ

М. Рильському

Колисала мене мати,
Колисала.
Колисанку над колискою
Співала:
— Люлі, сину, люлі...

І тривожив душу спів цей
Ще й тоді, як чорнобривцем
Я пішов на перші гулі.
— Люлі, сину, люлі.

І тоді, як наді мною
Рвались бомби, рвались кулі,
Хтось немов над головою:
— Люлі, сину, люлі...

Нас хотіли роз'єднати,
Наше серце розтоптати,
Кров'ю землю затопити,
Щоб не чули наші діти,
Як співає рідна мати.

...Та кують літа возулі,
А в колисці немовлятко.
А над ним і неня, й татко:
— Люлі... Люлі...

1961

МОВА

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній *ліс-лісок-лісочок, пуща, гай, діброва,*
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й *байрак.*

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна *«звідкіля»* і *«звідки»*, можна і *«звідкіль»*.
Є у ній *хурделиця, віхола, завія,*
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.

Кликало на битву проти супостата,
То звучало сміхом на полях плаката,
І за все це, мово, дякуєм тобі.

Скрізь одне жадання, і мета, і ясність.
Живемо, працюємо, як одна сім'я,
І краса новітня окриля сучасність,
Цю красу звеличує мова і моя.

Нас далеко чути, нас далеко видно.
Дмуть вітри історії в наші паруси.
Розвивайся й далі, мово наша рідна,
І про нас нащадкам вістку донеси.

1961

* *
*

Ні вирв, ані купин болотних
Не хочу обминуть.
Лише у дурнів безтурботних
Буває рівна путь.

Коли спіткнусь — підхоплять люди,
Упасти не дадуть.
Лиш ті, які не йдуть нікуди,
Непогрішими суть.

1961

* *
*

Ні з чим, мати, тебе порівняти.
Я твоєї снаги не збагну.
Не стомилась ти сина чекати,
Як пішов на війну.

Виглядала і ждала роками,
А діждалася — знов провела
У краї, де шуміла віками
Лиш сама ковила.

Хвилювалась, чекала у гості
Хоч на день, хоч на кілька годин.
А тепер ждеш його з високості,
Вже у космосі син.

Острах серце бере у лабети.
Все повторюєш рідне ім'я.
Вслід за сином летить круг планети
І тривога твоя.

Вздовж і впоперек Землю сходили.
Треба, мамо, і там побувать.
Набирайся ж терпіння і сили
Виглядати і знов проводжать.

1962

* *
*

Запахло квітнем. Черногузи
Летять до рідного Дніпра.
Добридень, німці і французі!
Я щиро зичу вам добра.

Позаду все: прокльони, шанці,
Розтерзаний боями світ...
Добридень вам, американці!
Я шлю вам з Києва привіт.

Уже з моєї Батьківщини
До зір торуються путі...
Добридень вам, японці, фінни!
Нехай щастить вам у житті.

До всіх вас простягаю руку
Через хребти, через ліси,
Як миру й дружби запоруку
На всій землі! На всі часи!

Шлях людства стелеться угору.
Привіт Барбюсу і Тагору.
Здоров будь, Данте і Шекспір.
Ви всі мої із давніх пір.

Усі мої, усі зі мною,
Усі ввійшли до мене в дім,
Навік здружившись між собою,—
Чом не дружити нам, живим?

Хай не свинець гарячий в груди,
Не вибух атомний вгорі.
Добрідень вам, всі чесні люди,
Земної кулі трударі!

Лети ж, лети у Лондон, Відень,
У Вашингтон, Париж і Рим
Не бою атомного грім,
А слово радісне: «Добрідень!»

1963

ПІСНЯ

У гнізді лелеки. Надвечір'я.
З хати вийшла дівчина з відерцем.
Пісню пронесла через подвір'я,
Й кожне слово — мов цілунок в серце.

Вже давно нема тієї хати,
Ні лелек на гостроверхій клуні.
Але пісня юної співуні,
Поки й світу, буде хвилювати.

1964

Щастя — не знати спокою,
В далі йдучи невідомі.
Щастя — це мир після бою
В отчому домі.
Зустріч опісля розлуки,
Справджені мрії.
Щастя — це милої руки
В тебе на шиї.
Щастя — це вогник чудесний,
Вічне дерзання.
Це — нерозтринькані весни
В пору буяння.
Щастя — не слава, не гроші,
Все це минає.
Щастя — це друзі хороші,
Шана людська.
Там, де трудніше, де важче,
Швидше знайти його вдасться.
Руки твої роботящі —
Ось твоє щастя.

1964

ПОРТРЕТ МОГО ДРУГА

В очах — блакить і тень зажури,
Мав душу добру і нехитру.
Не зовсім тихої натури,
Ішов, бувало, й проти вітру.

Любив людей, що роблять діло,
Ненавдив тріскучі фрази.
Душа страждала і боліла
Від щонайменшої образи.

Не рвався виступать з трибуни
На кожних перших-ліпших зборах.
Життя прожив бентежно юно
І невідкупний був у спорах.

Хороший друг.

Не ликом шитий.

Мав, правда, недругів чимало.
Хоч був не менш талановитий,
Вони ж його не визнавали.

А він (така була вже вдача)
Радів їх успіхам, як власним.
А в когось трапиться невдача,
То почувавсь і сам нещасним.

Із декого сміявся часом.
Це ж треба бути, їй-богу, п'яним:
Один вважав себе Тарасом,
Другий себе — Франком Іваном.

Один про одного в газети
Писали всякі там статейки.
Ті ж двоє — велети поети,
А це — сезонні канарейки.

Та не про них веду я мову.
Мій друг, коли ішов на люди,
Не випинав дугою груди.
Сорочечку одягне нову
І йде тривожним, урочистим,
З думками чистими своїми
І потрясав — куди артистам! —
Людей словами негучними.

І для поета це, їй-право,
Була найвища нагорода.
Тепер прийшла до нього слава,
І так мені поета шкода.

Тепер він визнаний всіма.
Але його уже нема.

1964

ДО МОЛОДИХ

У нас із вами одні дороги,
У нас із вами одні тривоги.
Та будьте громом, а не відлунням.
Дорогу юним! Дорогу юним!

1964

* *
*

У свій час востаю, як у рідну землю
З кетягом калини, журавлиним «кру».
І себе від нього вже не відокремлю,
Поки жити буду і коли помру.

Журавлина пісне, кетяже калини,
Пломеніть вам вічно в серці України.

1964

* *
*

На дорозі літ моїх не дуже розбіжишся.
Все на ній траплялось — вибої і пні.
Усіма ж клітинами я в епоху вжився,
Та не вся епоха ще вжилась в мені.

Тож не кину зброї і не вийду з герцю,
Поки вся епоха не вживеться в серці.

1964

* *
*

Так і літо мине,
Так і осінь мине.
І, можливо, мене
Хтось колись пом'яне.

Не згадає — нехай!
Тільки б славився край
Та пісенний розмай
Линув за небокрай.

1964

ПРО ДОБРО, ДОБРОТУ І ДОБРУ ЛЮДИНУ

ДОБРО

Зроби добро людині і забудь.
Воно тобі сторицею віддасться.
Бо це єдина й непохибна путь
І до твого, і до чийогось щастя.

ДОБРОТА

Розцвітають літа
В невимовній красі,
І тепер доброта,
Доброта на часі.

Вже не стогне Дніпро,
Хвилі в далеч течуть.
Ті, що творять добро,
Мусять добрими бути.

ДОБРА ЛЮДИНА

Живе людина,
Хороша, добра.
У ділі мудра,
В бою хоробра.

Таку зустрінеш —
Хай сніг у вічі,
А в серці літо
Від тої стрічі.

А є ні мудра,
Ані хоробра,
Та ще й душею
Не зовсім добра.

Таку зустрінеш
В ясну годину —
І мов потрапиш
У холодину.

З такою хліба
Не з'їсти, знайте.
Таку людину
Ви обминайте.

1964

* *
*

Вимкни радіо, світло вимкни,
Хочу тиші і темноти.
Хай у навстіж відчинені вікна
Небо дальні жбурне світи.

Хай освітять мій край до краю,
Мій радянський трудний материк,
Все, що серцем усім приймаю,
Й те, чого не прийму повік.

Гляньте, люди! Дивіться, люди!
Де ми є, на якій висоті.
Свіжий вітер лоскоче груди,
Супроводжує нас в путі.

Гляньте, люди! Дивіться, люди!
Де іще причаїлося зло.
І плювать на чиїсь пересуди,
Я за те, щоб його не було.

Поруч сядь, і мовчи, й не сердься,
Дай осмислити недавню журбу.
Хочу вимовчати слово від серця
Про мою незбагненну добу.

1965

* *
*

Скільки Жовтнів на моім віку,
Скільки літ, як вийшли ми із льоху...
Мов снопи на битому току,
Молотили нас ціпи епохи.
Тільки ж, видно, так судилось нам:
Наслали ще й бурі, та якої!
Кров'ю ми платили і життям
В пору завірюхи світової.
І тепер не гріх, як похвалюсь.
Чуєш, земле, мій дніпровський краю:
Вже нічого в світі не боюсь.
Вистою. Подужаю. Здолаю.

1967

НА СМЕРТЬ ТИЧИНИ

Життя прожив і ніжно, й гнівно,
Сягнувши думами вершин.
Пишайтесь, Лідіє Петрівно *,
Він був один у нас. Один.

Прийшов у світ у силі й зрості.
Явив печувані пісні.
Верхів'я десь у високості,
Коріння — в сивій давнині.

* Дружина П. Г. Тичини.

То — як титан, то — як дитина,
Від юних літ і до сивин...
Ридай же, мати Україно,
Він був один у нас. Один.

1967

БАЛАДА ПРО МОГО ДЯДЬКА

Осідлаю коня,
Осідлаю коня,
Осідлаю коня вороного.
Та й поїду я,
Та й поїду я
Та й до дядечка мого.

Сідаю і їду. Дорога лежить
В рідне село, у мої Ніжиловичі.
Он його хата, садок... А в дворі
Люду повнісінько. Просто аж дивно,
Просто не віриться, як це мій дядько
В будень накликав до себе гостей.

Навстіж ворота. І стружкою пахне.

Спішуюсь. В хату іду, не вітаючись.
Дядько мій — вперше, либонь, на віку,
Бачу, розлігся на всеньку світлицю,
Ноги в порозі, в вікні — голова.
— Дядьку! — кричу я. — Лише ворухніться,
Ліктем на дошку ледь-ледь надавіть,
Вмить розпадеться нехитра будівля,
Й поміст розсунеться, й візьмете косу,
Й підете в поле пшеницю косить!..

Дядько ж не чують.

* * *

Пливе над головами дядько мій,
Над сивими людськими головами.

Іду і я.
Коня свого веду,
Що хилиться у тузі, мов людина.

Іду слідом і розмовляю з дядьком.

«Які ж бо, дядьку, ви були суворі,
Суворі і нелюдяні були.
Я ріс без батька й так до вас тягнувся,
По голові ж ні разу не погладили.

Згадайте, як шияли ми колоду.
У мене сили, як у горобця.
Зомліли руки, ніг уже не чую,
А ви лише всміхалися у вуса,
І я перепочинку не просив.

А потім ми возили з вами просо,
Сиділи верхи на тугих снопах,
І ви спитали, ким я хочу бути,
Я відповів: «Шевченком».
І тоді
Ви розсміялись так, що навіть коні
Спинилися й хвостами замахали.

Я щось таки нашкрібав тайкома,
Нашкрібав і поніс, щоб довести вам,
Що на снопах я правду говорив.
Ви слухали, ні разу не всміхнувшись,
А потім повели мене в світлицю
І глянули на білі рушники,
На півників, що мати вишивали.
— Пиши, Сашку, та завжди пам'ятай:
На рушниках — душа твоєї пеньки,
Без неї обідніє цілий світ.

...А згодом вам судилося таке,
Що ледве й голови не позбулися.

На Бузі спершу, потім у Карпатах.
Стальних гостинців пригорщі ізó дві
З вас вийняли хірурги за війну.
Кому-кому, а вам дісталося, дядьку.

...Ми беремо по грудочці землі
І на дубове кидаємо віко.
А ваш товариш парубоцьких літ
(Знайшов коли, їй-богу, жаргувати!)
Хитає головою на прощання:
— Побачимося скоро. Не скучай.

Прощаюся і я із вами, дядьку.
Якби не ви — пропав би я малим,
Якби не ви — чи встояв би на Волзі?
Хиталася земля, а я не впав.

Не гладили по голові — спасибі.
Спасибі, що спочити не давали.
Спасибі, що мені відкрили очі
На невмирущу душу материнську,
Без котрої збіднів би цілий світ».

Осідлав би коня,
Осідлав би коня,
Осідлав би коня вороного.
Так ні стежки туди,
Ні дороги туди —
Та й до дядечка мого.

1967

РОВЕСНИКИ

Батьку, ми ровесники з тобою.
Обірвав свинець твої літа.
Над твоєю двадцять третьою весною
Вічність проліта.

Розминулись ми навек з тобою,
Ти мене не бачив, я — тебе.
У моєї долі, долі молоді
Небо голубе.

Батьку, в серце крадуться тривоги.
Заслоняє тінь мою зорю.
Без вагання я пройду твої дороги,
Подвиг повторю.

Ой ти весно, весно двадцять третя,
Не даруй нам ранньої зими.
Хоч вві сні явився, батьку, із безсмертя,
Сина обійми.

Батьку, ми ровесники з тобою.
Обірвав свинець твої літа.
Над твоєю двадцять третьою весною
Вічність проліта.

1967

* *
*

Іще одна мина безсонна ніч.
Щаслива ніч...
Гарцюють в черзі рими.
Я з думами своїми віч-на-віч,
З добою і героями своїми.
Чому не даєте мені заснуть?
На самоті я з вами вже не вперше.
Одні померли, а в мені живуть,
Другі живуть, давно в мені померши.
О, схаменіться, недруги мої,
Яким я зла не вдіяв і краплини.
Чи винен я, що ваші солов'ї
Вас відцурались ранньої години?
Вертайте їх! Вертайте в гожий час
Туди, де труд, і муки, й насолода.
Не жаль мені забронзовілих вас,
А солов'їв невиспіваних шкода.

1967

* *
*

Від Києва до Манітоби
Шукає відповіді Суть.
Є сталевари й хлібороби,
Та ще й мислителі ростуть.

Вони ростуть у Насті, Христі,
Тож не біда, коли помрем.
Одні ще бавляться в колисці,
Другі — сидять за букварем.
Ім зрозумілішими будуть
Дороги літ моїх трудних.
Когось, можливо, і осудять,
Але, я певен, не усіх.
Все буде: захват, здивування,
Десятки «ні» і сотні «так»,
І безсловесний знак питання,
І оклику рішучий знак.
Вони ростуть у Насті, Христі,
Тож не біда, коли помрем.
Одні ще бавляться в колисці,
Другі — сидять за букварем.

1967

* *
*

«Писати вірші — дуже просто,
Їх пишуть всі, кому не лінь.
Поклич до себе музу в гості,
Їй компліментика підкинь.
А муза не кінчала вуза,
Вона наївна, мов дитя.
І рими кулями до лузи
Лягати будуть до пуття.
На місці коми, все як треба,
Ти посилаєш твір у друк,
А завтра слава йде про тебе
І йде копійчка до рук.
І все без клопоту і муки.
Їй-богу, не життя, а рай.
Отож хапай перо у руки,
Хто букви знає, — і катай...»

Поет не той, кому охота
Слівцем побавитися красним.
А той, кому чиясь турбота
Пече у серці болем власним.

Не той, у кого тільки й духу,
Що вниз пливати, за течією...
Поет і в холод-завірюху
Не кутає душі своєї.
Не той, що має хист і порох,
Але відсиджується тихо.
А той поет, хто б'є на сполох
Раніше, ніж проснеться лихо.

Тож музу викликать не просто.
Їй невгамовність до душі.
Тоді сама приходить в гості,
Сама наказує: «Пиши!»

1967

ПРИТЧА ПРО РОЗУМ І ДУРІСТЬ

Услід за Розумом Дурість ходила,
Мало на п'яти не наступала.
«Розуме, Розуме, який дурний ти,
Від мене, Розуме, їй-бо, дурніший.
Куди ти пнешся? Чого ти прагнеш?
Угору рвешся, а що із того?
В одвічних думках, мов скіпка, висох,
Нінащо звівся в своїх клопотах.
А я сіяю, немов копійка,
Кочусь по світу, немов кошійка,
Шляхи у мене прямі й гладенькі,
Хоч би й хотіла — спіткнутись ніде.
Про мене кажуть: я нечестива,
Я безталанна, я завидюща.
Та я із того лише сміюся.
Бо в світі дурнів — ого, ще скільки».
Не слухав Розум, що каже Дурість,
Вона ж і далі вела своєї:
«Чому ні слова? Відповідай же.
Невже ти, Розуме, зарозумівся?
Але якщо ти зарозумівся,
Тоді дай руку, і підем разом».
Не слухав Розум, що каже Дурість,
І Дурість далі вела своєї:

«Якщо ти Розум, то зрозумій же
Своє безглуздя, свою фатальність.
Кому потрібні твої химери?
Нащо здалися той поступ, думка?
Ось озирнися, поглянь на мене,
Яка я пишна, рожевоцока.
Нехай я Дурість, нехай — мов пробка,
Я вся — здоров'я, а ти — мов скіпка.
І якщо Дурість дурна, по-твоєму,
То як назвати розумним Розум?»
Не слухав Розум, що каже Дурість,
Не озирнувшись, прямує далі.
А Дурість кругла, немов копійка,
Не зупиняється, котиться слідом.

1968

* *
*

З літами, що там не кажіть,
Стаєш куди мудрішим:
Нехай мені і не щастить,
Аби щастило іншим.

Мені невесело? Нехай.
Були б веселі друзі.
Буяли б сонце і розмай
На їхнім виднокрузі.

Мене щось мучить, давить щось,
І не знайти розради...
Нехай! Аби лиш вам жилось
Без горя і досади.

1968

* *

*

Вже сонце моє на вечірньому пружі.
І тьмариться зір, і грубішає голос.
Здається ж: і досі не виспів мій колос,
Сповна не наливсь, похилився у тузі.
Навряд чи й налеться, бо трохи запізно.
Було б наливатись весною чи літом.
Уже не дзвенить повнозерно над світом.
Був заспів — і тільки. А пісня? Де ж пісня?
А пісні не чути... А сонце на пружі.
І мимо проходить чиясь чорнобривка...
Та все ж бо здається, що й завтра мандрівка,
Що мій вороний ще гарцює у лузі.

1968

* *

*

Сивіють люди і надії,
Якщо їм спраги не втолить.
Душа набутому радіє,
Душа за втраченим болить.
Вже скоро з ярмарку рушати,
А з нього їдеться скоріш...
Що буде людям промовляти
Мое життя, мій скромний вірш?
Не сподіваюся на диво.
Та все ж я був і щось робив.
Комусь не доплатив, можливо,
Ну, а комусь — переплатив.
Але на все свої причини,
Й найменша тут вина моя.
Разом із гілкою калини
Вітрець гойда і солов'я.

1968

* *
*

Благословен, хто срібну грань
Перейде, сповнений дерзань,
Не оніміє й не оглухне
Від гомону нових світань.

Благословен, чиї пісні
Прихід наближують весні,
Хто голови в журбі не хилить,
Як грози крешуть навісні.

Благословен, чия хода
Пружиниста і молода
Від юних літ до вечорових,
Хай там незгоди чи біда.

Благословен, хто день за днем,
Чи на коні, чи під конем,
До матері і материзни
Палахкотить святим вогнем.

1969

* *
*

День на день не припада.
То врожай, то сухоліття.
Плинуть роки, як вода,
А воно ж не передсвіття...

Кінь ірже біля воріт,
День і другий на припоні.
Понеси мене у світ,
Поноси по світу, коню!

Хай не втримаюсь, впаду,
Випущу звабливу зброю,—
Хоч розрадоньку знайду,
Людям радість подарую.

1969

ПОБРАТИМОВІ

Олесеві Гончару

Вже стукає і нам по п'ятдесят.
А пригадай Верблюжку... Сорок третій...
Шість «юнкерсів» вигулькують з-за хат,
І я в замет ховаюся від смерті.
А десь по той бік вулиці і ти
Всім тілом припадаєш до сирії...
Достоту п'яні, хиляться хати,
Земля на тебе валиться горою.
Беззахисний, лежиш, мов немовля,
У сніг зарившись, на відкритім схилі.
А бомби ближче.

Вибухова хвиля
То підкида, то знов у сніг жбурля.
Січуть по них зенітні кулемети,
А вибухи все ближче,
ближче,
ближ...

І серце ледве не проб'є планети.
Ще мить — і це останній твій рубіж.
І ревище десь ділося. Не чути.
І всюди плями на снігу руді.
(Це б деяким стилягам там побути,
Йй-богу, більше думали б тоді
Про сенс життя...)

1968

* *
*
*

Не пишеться. Чорнило висохло
І заіржавіло перо.
Із бистрини на берег винесло.
То де вже думать про добро?

Куди ж гайнути по фантазію,
Поки не вибито весла?

В Америку?
Європу?
Азію?
Ба ні! До рідного села.

1970

НАРОДЕ МІЙ...

Нам треба голосу Тараса.

П. Г. Тичина

Найменше думаю про себе.
Я що? Краплина в океані.
Народе мій! Твоя потреба
Мені щемить, мов сіль у рані.
Ти дав мені широку вдачу,
Безсмертну пісню, срібну мову.
З тобою я сміюсь і плачу,
Вмираю й воскресаю знову.
Нам треба голосів Тараса,
Франка, Довженка і Тичини,
Щоб там, на святі будучини,
Був ти, а не безлика маса.
Пишаюсь вродою твоєю.
Круг тебе — мужні, ясночолі,
Багаті мудрістю й душею,
Брати однакової долі.
У їхнім щедрім многоцвітті
Ти не загубишся ніколи.
Уже в нове тисячоліття
Твої сягають видноколи.
І я горджусь, що в гущі бою
Стояв незрушно, до загину,
І що нічим ні на краплину
Не завинив перед тобою.

1970

* *
*

Весніють думи на осонні.
Заснула давня гірота.
Сідають птиці на долоні —
В мої вернулися літа.

Відкіль, кохані, прилетіли?
Чи не з тієї сторони,
Де й сам колись розправив крила,
Бо прагнув сонця, вишини?

А сонце... Сонце... Очі ріже.
Душа — як море. Тиша й синь.
Та дайте вітру — й підуть брижі,
І сколихнеться глибочінь.

1970

* *
*

Той — заспівав і згаснув передчасно,
Той — знехтував талантом, неборак.
Не кожен, ні, пісень посіяв рясно,
Та щось таки вродило як-не-як.
Послухайте!

То ніжні, то суворі,
Нечуваної щирості й краси!
Нехай не кожен виділявся в хорі,
Та розрізняв усі я голоси.
І ті, грімливі, що низами стелять,
І ті, ламкі, що не беруть верхів.
Нічого, візьмуть.

Кріпне їхній спів.

Ще рік чи два — й піснями світ заселять.
Не позичать їм хисту і снаги.
Вітаю всіх — грімкучих і тихеньких.
Для мене всі ви, як сини для неньки,
Однаково і рідні, й дорогі.

Беру до серця смуток ваш і сміх,
Поразки ваші, успіхи, надії...
Я все життя радів за вас усіх,
Як, може, і за мене хтось радіє.

1970

* *
*

До мене в день народження мого
На підвіконня сіли три синиці
Й задзьобали у шибку.

Вам чого?

Посипать крихт чи винести водиці?
Ще ж їжі вистачає по садках.
Чи, може, заманулось привітати?
Будь ласка, залітайте до кімнати
І чуйтесь як удома — не в гостях.
Повідчиняю всі квартирки й двері,
Влітайте, любі. Дуже радий вам.
На стіл сідайте, на мої папери,
Нікому вас покривдити не дам.
Та тільки підійшов я до вікна,
Вони знялись, і на вербичку сіли,
І, дивлячись в мій бік, зацвіротіли
Веселим дружним хором. Дивина!
Подія не якась там, далебі.
Та цілий день, мов сяєво зірниці,
Носив я світлу радість у собі.

Її мені подарували птиці.

1970

* *
*

Рука сахнулася руки.
Здригнулися вуста дівочі.
Ну, що ж... помовчимо поки.
Хай поговорять очі.

Мовчать і очі. Ми чужі.
Чужі чи, може, так здається?
Чого мовчиш? Не муч. Кажі.
Хай серце розірветься.

1970

* *
*

Різноліття... Різнодення...
Сон. Гроза.
Незагнуздане натхнення.
Сміх. Сльоза.

Різnodум'я... Різноцвіття...
Радість. Гріх.
Недостояне поліття.
Сльози. Сміх.

1970

ПРИТЧА ПРО ЩЕДРИСТЬ І ЗАЗДРИСТЬ

Скупа і зла, мов сто чортів,
До Щедрості прибилась Заздрість.
Злобу лишивши за порогом,
Як стій протиснулась бочком.
А в Щедрості, як завжди, людно,
Відчинені всі вікна й двері,
Хто забажає, той заходить,
Всіх обдаровує чим є.
Спостерігала Заздрість довго,
Як Щедрість щедро наділяє
Усіх, хто просить чи не просить.
І розбирала лють її.
Не так за те, що Щедрість щедра,
Як за страшну несправедливість:
Чи дна у клятої немає?

Що більш роздасть, то більше є.
Не стерпіла, у чергу стала.
Згнітивши серце, підступає
І простяга покірно руку:
— Хоч краплю щедрості вділи.
— Навіщо? — здивувалась Щедрість.—
Вона ж тобі не пригодиться.
— Щоб людям радість дарувати,
Твою посестрою будь.
— Даю. Бери.— Сказала Щедрість.—
Мені не жаль. Даю навічно.—
І Заздрість, дар отой схопивши,
Так швидко зникла, як прийшла.
Повідчиняла вікна й двері,
Стоїть, зіпершись на одвірок,
Очікує прибульців перших,
Зловтішно думаючи так:
«Тепер я Щедрість перекрию,
Переманю усіх до себе.
Від заздрощів, як жаба, лусне,
Дарма що Щедрість. Хи-хи-хи...»
Минає день. Минає місяць.
Ніхто не йде. Нема нікого.
Нещасна, видивила очі,
Бездомний пес — і той мина.
І здогадалася нарешті,
Чому не йдуть, чому минають:
Таж нічогісінько у неї
Ні за душею, ні в душі.
Позачиняла вікна й двері,
Собою стала, як і перше.
На біса їй здалася Щедрість,
Як роздавать — нема чого.

1970

* *
*

В життя вриваюсь, як у хвилі човник,
І бризки йдуть кругом, у всі боки.
Мене ж застеріга перестраховник,
Здвига плечем: — Поети — диваки!

Дав бог талант. Чого іще їм треба?
Є їсти й пить, над головою дах.
А вийди з хати — неосяжність неба.
Літай в своїх феєріях, мов птах.
Уже ж тобі ні голих, ані босих.
Достаток скрізь. Живи і в вус не дуй.
Набрид асфальт — ходи собі по росах.
Не лізе в рот — візьми поголодуй.—
Воно-то так.

Та все ж велить свідомість
Оспівувать не тільки урожай,
А й прочиняти двері в невідомість,
І ти мені, прошу, не заважай.

1971

* *
*

Ти не хвали мене. Не треба.
Іди. Забудь. Заціп вуста.
Мене відштовхує від тебе
Твоя безтямна доброта.

Вчитайсь: що гарне, що нужденне...
І лиш тоді подай-но вість,
Коли в душі твоїй до мене
Прокинетесь красива злість.

1971

* *
*

Щобавились в етюди і прелюди —
Уже й за розум братися пора.
Не на якомусь живемо безлюдді,
Де ні гаїв, ні степу, ні Дніпра...

(Де не ступав ногою і верблюд,
Отам прелюд).

Чи десь за океаном, на чужині,
Де продаються пристрасті за гріш.
А то ж таки на рідній Україні,
Де був Тичина, Рильський і Куліш...

(Як сунув валом на майдани люд,
Ото прелюд).

Бентежний час, нове життя і люди,
У зламах душ, дерзанні, боротьбі.
І на папір лягали не прелюди,
А гімн людині-богу і добі.

І все життя ішли на звіт, на суд.
Ми далі йдім! Завершено прелюд.

1971

* *
*

Як надолужить години прогаяні?
Задуми-мрії вернуть занехаяні?

Скільки доріг
Я пройти не встиг?
Краю нема.
Скоро ж зима.

Пісне народна,
Сам я не свій,
Тільки вловлю:
«Чуєш, брате мій?»

Ніби хлопне
Із цілющих джерел
В душу мені:
«Гей, літа орел...»

Книжко-розрадо,
Вдень і вночі
Ти до життя
Добираєш ключі.

«Фата моргана»,
Тичинівський «Плуг»,
Щастя пізнати
Хто недруг, хто друг.

Знаю напевне: коли помиратиму,
Як ні за чим у житті, шкодуватиму
За книжками непрочитаними,
За піснями неспіваними.

1971

* *
*

Я іду в задумі
По зелених хвилях.
Сонце розлилося
Та й на все безмежжя.
Лиш бринить у небі
Високо-високо
Птаха срібнопера —
Мешканець небесний.

Звуки... Стільки звуків
На землі і в небі!
Прислухаюсь... Що це?
Передзвони кобзи?
Може, поблизу десь
Примостивсь кобзарик?
Чи весняне сонце
Виграє на кобзі?

Струни сонця вічні,
І нема їм ліку.
І басы зимові,
І сопрано літні.
Грай же мені, сонце,
Поки серце хоче.
Ой багато людям
Я сказати мушу.
До країв у ньому
І добра, й завзяття.

Дай же мені, сонце,
Їх віддять доценту.
Бо найтяжче вмерти,
Коли серце повне,
І найлегше зникнуть,
Як себе роздав ти.

1971

* *
*

Прошивають мозок струмом
Думи невеселі.
Годі жить колишнім сумом
У новій оселі!

В полі жито буйносило
Викида колосся.
Що було — переболіло,
Порохом взялося.

А з-під пороху ізнову
Проростає зелень.
І шумить на всю діброву
Придніпровський нелинь.

1971

* *
*

Один із двох повинен бути розумним,
Інакше — горе.
Один із двох повинен бути відважним,
Іти угору.

Один із двох повинен бути добрим,
Наївним навіть.
Один із двох... Але й цього доволі,
Щоб не здичавить.

1971

* *
*

За рубежами — рубежі...
Надії квітнуть барвінково.
Вслід за оновленням душі
Повинно оновитись слово.

А слово те — сама одвертість,
Всепереможна прямота.
Бо там, де є осячча впертість,
Там є
безвихідність кута.

1971

* *
*

А чи радість буває гіркою?
Буває.
Як приходиться до вас запізно.

А журба чи буває легкою?
Буває.
Як не зраджує серце пісня.

1971

ГЛИБИНА

I

Ленінська прозора глибині,
Як мені твоє дістати дно?

Океане мудрості й снаги,
Де твої завітні береги?

Крізь незгоди й хвищу грозову
До твого я берега пливу.

Хай рясніють зморшки на чолі,
Хай печуть-кривавлять мозолі,
Хай зустріну не одну біду,
Я пливу...

А тільки упаду,
Крикну, ізнемігшися украй:
«Сину мій, на весла палягай!»

II

У вік світової незгоди
Минають і наші літа.
Все дужче хвилює народи
Вселюдська його простота.

О, як він дивився далеко,
Двадцятого віку Сократ...
Буть лєнінцем — дуже нелегко,
А Лєніним — важче стократ.

У розповні дня молодого
Ганьба хай покриє того,
Хто слова зречеться одного,
Одної хоч букви його.

1971

* *
*

Нумо в ліс чи в поле з суєти мізерної,
До дубів дніпровських, тиші крайозерної,
Де первісне небо і луги первісні,
А з куца калини — солов'їна пісня.

Там для серця знайдем втіху і розраду...
А знайшли — зажуру і гірку досаду.
Під куцем калини — голопупі «містери»,
Солов'ї поглухли, бо ревуть транзистори.

Хто вони, і звідки, і якого роду —
Ці «вінці природи», що ганьблять природу?
Все втекло до біса — звірина і птиця.
О, ви ще не знаєте, як природа мститься!

1971

* *
*

Всяке трапитись може на довгим віку,
На вибоях житейських доріг.
Та зберіг я в собі незалежність людську,
Суверенність в собі я зберіг.

Я суджу про людей не по їхніх чинах,
Бо чини — тимчасовість: то є, то нема.
Є ж бо вічність одна: це людина в ділах,
Витвір серця палкого, і рук, і ума.

Тож байдуже, яких ти доскочив драбин.
Основне — щоб була на плечах голова.
Та, на жаль, забуває ще дехто, бува,
Що Людиною быть — це найвища з вершин.

1971

* *
*

Над хатами, садами нічними
Пропливають космічні світи.
І здалися мені неземними
Це подвір'я, і явір, і ти.

А чи в сні, чи в юнацькій уяві
Ніби все це зі мною було.
Ти і я, і подвір'я, і явір,
Ці ж космічні світи і село.

Так, було. І любов, і довір'я,
І нема. І слідів не знайти.
Той же явір, і ти, і подвір'я,
А між нами — космічні світи.

1971

* *
*

Просив тебе, повчав тебе давно:
Не смій губити часу дорогого.
Яке мале у яблука зерно,
А виростає дерево із нього.
І від природи все у нього є.
Не треба ні взувать, ні одягати,
Ні грамоти премудрої давати.
А скільки втіхи й користі дає!
І цвіт-красу, і запашні плоди,
І холодок в жарку липневу днину...
А тільки раз візьми і посади.
Це — дерево.
А ти ж людина, сину.

1971

* *
*

Знов зав'язалося на пісню,
На вірш — одвертий і простий.
Хоч, може, критик і не писне
І не писнє, що є такий.

Та врешті-решт не в тому діло,
Ошпарить хто чи піднесе.
Пишу тому, що заболіло,
Боління ставлю над усе.

Не світ рожевий мене вабить,
А дух, що рветься напролом...
Мої ж бо критики ще, мабуть,
Десь ходять пішки під столом.

1971

КАНАДСЬКИЙ ЗОШИТ

День перший

Дістатись від Дніпра на літаку
До Фрейзера чи, скажем, Ніагари —
Це все одно, що із мого села
В село сусіднє — на волах ледачих.

Я в піднебессі. Поміж хмар — озера.
Хтось каже: — Атлантичний океан.—
Невже це він? Не схаменувся навіть,
Як зникнув десь так званий Атлантичний,
І я ступив на другий бік землі.

Я втратив єдність простору і часу.
Змішалось все. Сум'яття у мені.
В чужому опинившись просторі,
Я ще у часі нашому живу.

Прокинувся оце о першій ночі,
Коли якраз у Києві світає.
Заснути б ще хоч на якусь годину,
Та сон не йде, бо в Києві вже день.
А за вікном — капіталізм. І ніби
Уже і тут світати починає
З різницею, мабуть, годин на вісім.
Вона й дається нині узнаки.
І щоб мені ввійти у час тутешній,
Освоїтись в їхньому просторі,
Годин на вісім мушу й я відстать.
Лише на вісім. Чусте, на вісім!

День другий

Є чарівна якась принада
У твоім індіанському імені.
Ключ до серця твого, Канадо,
Поможи віднайти мені.
Є в тобі і саксонська поважність,
І слов'янська незаймана ніжність.
Всіх вражає твоя неосяжність,
Всіх чарує твоя білосніжність.
Є ж у мене бажання-потреба
Подивитися зблизька на тебе.

Заодно і на себе, Канадо,
У твоє подивлюся свічадо.
Я від отчого рушив порогу,
Повен сили, добра і терпіння.
Що узяв я з собою в дорогу?
Я узяв лише чисте сумління.
Це найлегше. Не давить на плечі.
Це й найважче. Під силу не кожному.
Бо не всяк його в пору тривожну
Пронесе крізь житейські хуртечі.

Я вдивляюся в очі Канади,
Я шукаю в них правди-розради
Не рожевої і не сірої,
Правди справжньої,
Правди щирої.

День п'ятий

Готель як готель. З кафе, рестораном, швейцарамми, пілососами. Дія відбувається в кафе. За столиком п'ємо каву: синьоока жінка і я. Три дні вона «штурмує» мій телефон і не застає мене. Сьогодні застала... Просить хоч би хвилинного побачення. Маю вільної півгодини. Даю згоду.

Синьоока жінка. Даруйте... Ви повинні мене вислухати. Ні, що я кажу? Я хочу слухати вас. Розкажіть про Україну. Все-все. Як люди живуть? Що думають?

Я. На рідній землі живуть, дніпровим повітрям дихають, нові стежки топчуть, та все прямиші і прямиші...

Синьоока жінка. Я так і знала. Ви можете зрозуміти мене? Скажіть — можете? Вивезли мене батьки, не було й дванадцяти. У школі вчилась, рідною мовою. Все своє, наше. А батьки кинули все це і поїхали. А чого? Тепер каються. А я при чому? Скажіть, ще співають на Україні?

Я. Хто вмів — співає.

Синьоока жінка. Я так і знала. Двадцять років не чула на вулиці співу дівочого. Прошу вас, напишіть пісню про наші переживання.

Я. Які ж у вас переживання?

Синьоока жінка. Коріння моє там, де я народилась. Чого я тут? Почуваю якусь вину, хоч і не винна. Не було ж і дванадцяти...

Я дивлюсь на годинника: мені пора.

Жінка встає, вибачається.

— Поцілуйте за мене рідну землю.

Прощаємось. У синіх очах дрижать сльози.

* * *

Пані Галино, їй-богу, дивно!

Яка ви пані? Чому ви пані?

Ваш батько ходить не у жупані,

І мати ваша — панам не рівня.

А ви ж собою така цікава.

Вп'ялися очі у мене сині.

— А що нового на Україні?

— Але ж бо, пані, холоне кава.

— Холоне кава? Нехай. Байдуже.—

Вп'ялися очі. Їй не до кави.—

Я чула, Київ красивий дуже

І не впізнати тепер Полтави.

Ой не впізнати отчої хати,

Ні зелен-саду, ані подвір'я.

Щасливий батько, весела мати,

Настала згода, прийшло довір'я.

Було і тяжко, було й страждали,

Та не за морем шукали правди.

А як прийшлося — на смерть стояли...

Вп'ялися сині. Вп'ялись назавжди.

День шостий

ПІСНЯ СИНЬООКОЇ ЕМІГРАНТКИ

Як давно, як давно

У розлуці минають години.

Чужино, чужино,

Не замінити мені України.

І садки, і хати —

Все кохане і рідне до болю.

Ти прости, ти прости

За розлуку, мій краю, з тобою.

Не розвіять жалю,
Не розрадити тугу безкраю.
Я ловлю, я ловлю
Кожну вістку з далекого краю.

Освіти, освіти
Мою душу, повиту журбою.
Ти прости, ти прости
За розлуку, мій краю, з тобою.

Як давно, як давно
У розлуці минають години.
Чужино, чужино,
Не замініш мені України.

День сьомий

Бачу людину вперше, а вона рідна мені.

— Кажуть, ви воювали в Іспанії в сотні імені Тараса Шевченка?

— Так.

Середнього зросту, з порожнім лівим рукавом. Обличчя ніби знайоме з дитинства. Може, разом пасли череду або на робітфаці вчилися. Питаю, чи родом не з Київщини.

— Вгадали.

— То ми земляки.

— Земляки в другому коліні. Я народився тут. Край, що був чужиною для наших батьків, став для нас батьківщиною. За неї в Іспанії воював. Не один я тоді пішов добровольцем. Потім висаджувався з Другим фронтом. Для Канади живемо й боремось. Йй — наші почуття й помисли.

— Даруйте. Невже ніякого відгуку у вашому серці не знаходить земля батьків?

— Змалку пам'ятаю: мати все нарікала на батька. «Куди ти мене завіз? Ні солов'я не почувеш, ні на землі не посидиш». Земля тут вогка, навіть улітку, так просто не сядеш. Мені, малому, байдуже до всього того, бо не знаю: що за Україна? Що за солов'ї? А як побачив — мало серце не вискочило...

— Ви були на Україні?

— На п'ятдесят першому році життя. Поїхав поглянути на батьківську землю, солов'я послухати. Магнітофона захопив.

— Солов'їв записати?

— Так. Зайду, бувало, в садок, чую безліч пташиних голосів, а який солов'їний — не вгадаю. Спитати соромився. Потім синок двоюрідного брата повів мене у берег. Світе мій! І питати не треба. Слухав би — не переслухав. Другого вечора й записав...

— Цікаво.

— Приїхав додому. Зібралися родичі й знайомі. «Що там і як, розкажуй?» — «Першим ділом, — кажу, — послухайте». І завів магнітофона. Всього було: і радощів і плачу. Тепер мати слухає солов'їв улітку і взимку. «Ще, — каже, — якби на землі посидіти...»

Розмовляємо, ділимося враженнями — він від поїздки на мою Україну, а я — від подорожі по його Канаді. Брати по крові, по духу, по боротьбі.

Бачу людину вперше, а вона рідна мені.

День восьмий

Розсілися по кутках, атакують з крісел. Мов трирічні діти: чому? Чому? Чому? Не встигаю відповідати, перебивають, вискакують один поперед одного з новими питаннями. І все: чому? Чому? Чому? Годину-другу розтовкмачую: тому! Тому! Тому! А коли надокучає, читаю вірша:

Що ви, панство, від України хочете?
Що ви мені голову морочите?
«Само-самостійної»? Минулося.
А чи пак гетьманської? Забулося.
Може, підшляхетської? Підпруської?
Може, підтурецької? А дзуськи!

Треба ж бути просто божевільними,
Щоби нас вважати підневільними.
Тільки й чути: лайка, лайка, лайка.
Однострунна ваша балалайка.
Однострунна, хрипла й безнадійна,
Як і ваша дірка самостійна.

Скрипите своїм трухлявим возом.
А пора б узятися за розум.
З виглядом не дурня-поторочі,
А, як люди, подивитись в очі,
В очій тій, що нам до болю мила,
Що і вас, невірних, спородила.

День дев'ятий

До готелю супроводжує один.

— Ви людина нетутешня, ще заблудитесь.

Ідемо мовчки, похрипли в дискусії. Біля готелю не витримує, бере мене за лікоть і майже пошепки:

— Я переконався, що ви любите Україну дужче, ніж ми, всі націоналісти, разом узяті.

Ліг спати в гарному настрої. Прокинувся теж у гарному. Чогось на душі радісно. Ага, он чого: цвяшками засіли в голові прощальні слова націоналіста. Їду до аеродрому і занотовую в блокнот перші рядки.

ЛЮБИМО УКРАЇНУ

Любимо! І знаємо за віщо.
Зроду так не чулися на силі.
І любов доводимо на ділі,
У труді й на димнім бойовиці.
Любимо Вкраїну, та не сліпо,
Щирим серцем, чистою душею.
І не можем жити, мов без хліба,
Ні вона без нас, ні ми без неї.
Любимо не ту, що поза часом
Ще існує у чийсь уяві.
А й стару, оплакану Тарасом,
І нову — у величі і славі.
Любимо ходу її чудову,
До схід сонця личенько умите.
Карі очі, невмирущу мову,
Серце, добротою оповите.
Любимо не здалеку, а зблизька.
Не заочно — на її роздоллі.
Наша це і мати, і колиска,
І не треба іншої нам долі.

Любимо у радості і тузі,
Сили не шкодуємо для неї,
Щоб сяjala вічною зорею
У братерським вольному союзі.

День одинадцятий

Якби з ким сісти хліба з'їсти.

Тарас Шевченко

І є з ким сісти, є що з'їсти,
Так хліба доброго нема.
З якого випікають тіста,
Що лиш ілюзія сама?

Хай їсть його абстракціоніст!
Мені ж подайте форму й зміст.

День тринадцятий

Усмішечка, мов перелітна птаха, на обличчі то в неї, то в нього. Дивлюся на панка довгошийого і думаю: хто ти? Вчепився кліщем, силоміць поволік до своєї господи.

— Дружина буде така рада, така рада...

Дружина й справді була рада.

— Ой, такий гість!..— і заходилася накривати стіл.

Тепер усмішечка на обличчі господаря затримується надовше.

— Питаєте, хто я? Звичайний комерсант. Роблю гроші. Політикою не займаюсь. Тому мислю не так, як дехто з нашого брата: мовляв, подайте їм самостійну Україну. А дайте — перегризуть один одному горлянку. Так що не давайте. Недавно помер один. Ніби нічого був чоловік, а помер смішно. До революції мав хутірець під Полтавою. Ще цариця Катерина чи сам Мазепа наділив його предка. З часом він дістався нащадкові. А тут саме революція. Хутір одібрали, а Мазепин нащадок з дарчою грамотою до Петлюри подався. Потім з нею перешмигнув і через океан. Та бог з ним! Розкажіть, як там у краю? Ще фарбуєте сорочки бузиною чи, може, й до перлону доскочили? А нічні клуби? Є де розважитись і коктейлю сьорбнути? Кажете, нема? А неонові фейсер-

верки? Теж нема? А кока-кола? Нічого, нічого, зараз покуштуєте...

Підходить дружина, усмішечку перехоплює.

— Прощу до столу.

* * *

Панок тупцює круг стола
З півлітрою «Смирновської».
І не нахвалиться ніяк
Культурою заморською.
Що втік із краю недарма
І що, мовляв, не кається.
І вихваля заморський «рай»,
Аж, бідний, заїкається.

Та хвалиться не школами, не гарними музеями,
А барами всенощними і голими мамзеллями.
Не танцями й театрами, не добрими поетами,
А «карами», і «сторами», й модерними клозетами.
Не хорами народними, не піснею роздольною,
А реслінгом *, коктейлями, бурдою кока-кольною.
Не залами спортивними, не кінопанорамами,
А безумом неоновим, безтямними рекламами.
Не яслами дитячими, не скверами зеленими,
А різними сейлонами, перлоном, териленами.

В одній уже на денці,
У другій — ще по вінця.
— Так випийте хоч трошки,
Ми ж, пане, українці.

Я змовчати не можу, таку вже вдачу маю:
— Ми просто дуже раді, що ви втекли із краю.

День чотирнадцятий
СМЕРТЬ МИНИ

Привиділись йому булані коні,
Булані коні попідвіконню.
У вікна й двері пнуться булані
Й Мазепа верхи в краснім жупані.

* Один з видів боротьби, який нічого спільного із спортом не має.

Розплющив очі — булані коні.
Таке буває лише при сконі.
На стелю глянув — усе в тумані.
Уже у хаті іржуть булані.

— Насте, поклич сина й нотаріуса пана Омелька.

Син прийшов і нотаріус слідом.
Всі стоять з безутішним видом.

Під кінець прояснилося Міні.
— Пошукай, Насте, грамоту в скрині.
Хай на сина добродій Омелько
Клин запише — полтавську земельку.
В ній він знайде і славу, і долю...

Син скривився, немовби від болю:
— Нащо мені він,
Той полтавський клин?
Він же так далеко,
За сім тисяч гін.
Як його зорати
За сім тисяч гін?
Тату, не треба.—
Краще б не казав цього,
Краще б не казав.
Мина звівсь на лікті,
Тяжко простогнав:

— Мені його переписав був батько,
А батьку дід, а діду — прадід, сину.
Прапрадіду подарував Мазепа,
Не мер якийсь чи голова сільради,
А гетьман сам. А ти не хочеш, га?
У пазусі цю грамоту проніс
Через фронти, коли по Україні
Гасав я на буланому коні.
Булані коні, ой булані коні,
Недаром вони лізуть у вікно.
За неї кров пролив біля Вапнярки,
А потім ще й контузило за неї
У ній — і сила, й слава твого роду
Споконвіків. А ти не хочеш, га?
Скажи, Омельку, голубе мій сивий,

Кому ж заповісти її? — І Мина
Враз поточивсь і впав на подушки.

Сонячний зайчик на підвіконні.
Відгарцювали булані коні.

День п'ятнадцятий

ПІСНЯ БРАТІВ

Не шкодую за літами,
Відшуміли вдалині.
А шкодую, що не з вами
В рідній стороні.

Полетів би, мов лелека,
До Славути навесні.
Стороно моя далека,
Хоч наснисть мені.

Та не сніться давні роки,
Ані цісар, ані пан.
А приснисть Дніпро широкий
І зелений лан.

А приснисть весела мати
На відродженій землі.
Соловейко біля хати,
В небі журавлі.

Материнська ніжна мово,
Голосніше долинай
В сторону мою кленову,
В мій канадський край.

День шістнадцятий

Він живе у Канаді. В його хаті — Україна.
«Самостійна» Україна, бо тризуб на стіні.
За вікном неозора чужинська країна,
Незнайомі звичаї, незнайомі пісні.

І ростуть його діти, молоді канадята,
І чуже, незнайоме їм рідним стас.
І уже по-чужинському мовлять до тата,
І несила дітей повернуть на своє.

Я живу на Вкраїні. В моїй хаті — Вкраїна,
Край добра, і звитяг, і надій молодих.
За вікном — теж вона, сторона тополина,
Від Дністра по Дінець. Ще й у дітях моїх.

День сімнадцятий

Лечу над Кордільєрами. Чув не раз у Канаді про їхню красу й мальовничість. На жаль, з високості гори видаються звичайними сопками. Замість милуватися пейзажем, переглядаю свіжі газети. Довідуюсь про ідеологічну нараду в Москві. Цікаво, що пишуть про неї місцеві журналісти. Ну ясно, розцінюють як замах на свободу творчості.

Про свободу творчості, панове журналісти, розкажіть знаєте кому? Своему батькові. Не тільки про творчу, а й політичну. Про свободу, яка серед білого дня стріляє в страйкарів, що сталося під час мого перебування в провінції Онтаріо. Про свободу, яка корінних канадських жителів — індіанців — зробила пасинками Канади. Про свободу, яка торгує американськими коміксами і порнографічними журналами. Про свободу, яка від канадського робітника вимагає писаної довідки: до якого належить приходу, якому богові сповідається. Про свободу, яка творам прогресивних канадських письменників зачинила двері бібліотек. Про свободу, яка показує очима на кожного, хто мислить інакше. Про свободу, яка за відомим кийвським співаком під час його гастролей у Канаді бігала назирці на чотирьох поліцейських колесах. І так далі і таке інше.

Один професор, він же поет-абстракціоніст, заповняв будь-що приперти мене до стінки.

— Чому у вашій країні забороняють абстракціонізм? Це ж порушення елементарної свободи. Чому партія втручається в справи митців? Кому яке діло, як я пишу або маюю? Ніхто не має права позбавляти художника вільно самовиражатись. Що їм тепер робити? Пропадати з голоду?

— Чому пропадати? Зароблятимуть на хліб суспільно корисною працею, а «самовиражатись» можуть за сумісництвом, як це робите й ви.

— ???

Згадую ще одного підпанка. Мріє проскочити ко-

лись на білому коні крізь київські Золоті ворота.
Спить і бачить, як наші діти не слухаються батьків,
звертають з їхньої дороги. Скільки далекосяжних
планів пов'язує з кожним ідейно невиразним віршем,
ба навіть окремим невдалим рядком, що вискочить,
бува, з-під пера молодого нашого поета. Невтямки
горепаци, що:

Усе народжується, й гине,
І знов скресає з небуття.
Батьки і діти — це єдине
І нерозривне, мов життя.

Так нероздільно їм і жити,
Нові освоюють віки.
В очах батьків своїх — ми діти,
В очах дітей своїх — батьки.

День вісімнадцятий
КВЕБЕКСЬКИЙ ДІАЛОГ

I

Француз не сяде їсти без вина.
А тут ще й гість.
П'ємо, та не до дна.
Пригубиш — і жвавішає розмова.
Він теж поет, шукач нового слова.
Ось тільки я ніяк не доберу:
Поезію вважає він за гру.

— Один у карти, другий у слова,—
Так і сказав. Ця пісня не нова.
Цікаво, що в поета за душею,
Яку несе, боронить він ідею,
Кого своїм підтримує плечем,
Коли навколо граються з вогнем.

А він своє: — Ви про ідеї, зміст...
Які ідеї? Я не комуніст.
Війни не буде, я не вірю в неї.
Хто б захотів із матір'ю землею
Прощатися?.. Так думають усі.
Я не трибун. Та я служу красі.

Моя краса — це імпульси душі,
Що нам із вами зроду не чужі,
Хоч ви ладні прикинутися іншим.
То ліпше ми розмову цю облишим.
Тут поблизу співа один поет.
Ходім зі мною. А куди — секрет.

II

Кока-кола.
Дівка гола.
І гармидер доокола.

Ну й завів!

Дівці, може, вісімнадцять літ.
Виробляє, господи прости.
А кругом — роззявлені роти,
Очі як не вилізуть з орбіт.

Де я?

Дівка — в світлі. Дим від сигарет.
Чую пісню з темного кутка.
— Це співа відомий наш поет...—
І на дівку оком.— Ну, яка?

— А про що співає він, про що?
— Же ву зем... Любовне тра-ля-ля...—
Дівка імітує чорті й що,
Голим тілом центи заробля.

Годі вигинатися. Облиш!
Хто ти є: людина чи вівця?
Нащо роздягнулась? Та тобі ж
Споконвіку цнота до лиця.
Не страми своїх дівочих літ,
Не ганьби святої чистоти.
Плюнь у ті роззявлені роти,
В очі, що аж лізуть із орбіт.

А поет відомий знов і знов
Із кутка гугнявив про любов.
Пише він за долари «вірші»
Про тваринні імпульси душі.

— Імпульси, а не ідеї, зміст... —
Белькотів своє — сірку під хвіст.
Та на мене раптом очі звів
І осікся. Зрозумів без слів.

День дев'ятнадцятий

ПОЧАТОК ТУГИ

Між хмарами лечу і синім небом,
Між фіолетом і густою синню,
І марю Батьківщиною й шкодою,
Що не вона внизу під фіолетом.
Якби була це ти, моя Вітчизно!
Якби уже летів я на Бориспіль!
Та що я, справді? Тільки ж почалася
Моя мандрівка по світах далеких.
Літак тримає курс до Галіфакса.
Ще тільки лютий, а додому — в червні...
А що, якби я й справді приземлився
В Борисполі, а не у Галіфаксі?
Не буде хай ні квітів, ні оркестрів,
Йй-богу, почувався б, як Гагарін,
Коли, планету вперше облітавши,
Землі торкнувся рідної ногами.
Ні, більшого немає в світі щастя,
Як зустріч з Батьківщиною.

Так само

Немає й муки більшої у світі,
Аніж розлука з рідною землею.

День двадцятий

До Галіфакса не долетів. У Сейнт-Джоні роблю пересадку. Сиджу в приміщенні невеличкого затишного аеропорту, і переді мною на всю широку скляну стіну — дивовижний зимовий пейзаж. Небесна синь відбилася на засніжених ялинках, на аеродромному полі. Тиша і спокій у природі теж дивовижні. Проте зовсім протилежне коїться в моїй душі. Занотовую останню строфу туги, відриваю очі від блокнота, а за стіною — вже ні спокою, ні літаків на ялинковому тлі. Снігова завія, суцільна біла каламуть запнула все навкруги і стала співзвучною хіба що одному мені. Політ відкладено до завтра. Пасажирів везуть до готелю в Сейнт-Джоні.

За сніговертю не бачив ні міста, ні готелю, а лише кімнату з ліжком, двома стільцями і столиком. Є й телефон. Та що з нього?

Хуртовина дужчає. Вітер як не вийме рами і разом з нею не вломиться до кімнати. Не своїми голосами заголосили шибки. Чого я тут? На краю світу— один. Жодного радянця в радіусі тисячі миль.

Згадалася мати. Поховав її перед самою поїздкою за океан. На похорон прийшло все село. Плакали люди, плакало й небо, як везли на кладовище. Мати. Моя і не лише моя. Дітям-сиротам у тридцяті роки замінила батьків, а хатина в кінці вузенької вулички — дитячий будинок.

Вже не зустріне, як завжди було,— малога чи дорослого — з незмінними радощами і словами: «Синочку, а чи надовго?» І почувайся ти найкраще, при повному здоров'ї й силі, а їй неодмінно здасться, що ти змарнів...

Мати! Все життя в чеканнях і вигляданнях. Ніби це була її професія. То з інституту на літні канікули, то з донецького краю у відпустку, то з фронту... А з-за океану — ні, не виглядає.

Одна вона в мене була, одна...

* * *

Чемодани впаковані. Взято квиток.
Я збираюся летіти в заморські краї.
І прийшли попрощатися друзі мої.
Та чомусь мені мати не йде із думок.
Телеграма у дім! В серце звістка — як ніж!
Що робити мені? Зачекай, чужино!
У село! У село! У село чимскоріш!
Хоч і пізно уже. Все одно.
Ось хатина. І люди ідуть до двора.
Онде дядько Василь. А у хаті плачі.
Вечоріє. В вікно зазира дівтора.
— От і все,— каже дядько.— Сьогодні...
вночі.

Ще ж учора співала ось тут на грядках
(Як минаю подвір'я, то завжди спиня),
У біленькій хустині, з сапою в руках.
Все робила сама до останнього дня.

Це я знаю. Хотів же забрати з села,
Щоб жила при мені, щоб у місті жила.
І нарешті забрав. Та скінчилась зима:
— Сину, чом не везеш? Бо поїду сама.—
Я не хочу везти, відмовляю, прошу.
— Люди сіють уже. Я без діла сиджу.

Ще ж учора робила. Так всеньке життя.
Ще учора співала. Й нема вороття.
Рвися, серце моє, від скорботи й жалю!
Лиш одного б хотів, про одне лиш молю:
Щоб, як мати, не гнутися в горі-біді,
Щоб, як мати, із піснею впасти в труді.

* * *

Як спішив я додому, до гай-сторони,
До хатини, де перші наснилися сні.

На подвір'я ступив, далі рушить не міг.
Двері й вікна забиті. Зарослий поріг.

І назустріч не йде, як раніше ішла,
Притуливши долоню суху до чола.

Не іде. Це уперше. Й нікого нема.
— Мамо, матінко, ма!..— Тільки тиша німа.

Залунали людські голоси навкруги.
Удаю, що не чую, простую в луги.

Дайте, дайте побути мені в самоті,
Дайте виплакати очі хоч раз у житті!

День двадцять перший

ЯК ЛАВРІН БОРОЗНА ЇЗДИВ НА УКРАЇНУ

Б у в а л ь щ и н а

Жив собі вуйко за границею,
Лаврін Борозна.
Родом з Тернополя чи з Коломиї,
Хто його зна.
І було у нього чотири сини.

Нівроку, сини — немов соколи:
Тарас,
Андрій,
Ярослав,
Найменшого Остапом нарекли.

Малі діти — горя не знати.
Та як стали ото підростати сини,
Давай свого батька по черзі питати:
— Хто ми?
— Чиї ми?
— З якої сторони?

— Нізвідки! — скаже, було, як зав'яже.
— А мама казали, що ми українці...
— Не слухайте мами, вона вам накаже.
— А хто ж ми, тату? Хто ми?
— Чужинці.
— А я бачив Україну на карті...—
скаже старшенький.
— І я бачив!
— І я!

Одвернеться старий, бо сльози з очей
тільки кап... кап...

Сини відступляться.
Вони не люблять, як батько плаче,
Не розуміють причини.
Переглянуться.
Хай буде по-їхньому!
І в один голос:
— Нема України! Нема України!
Батьку, не плач.

Погладить Лаврін кожного по голівці.
І сини один за одним — у двері.
А надворі так гарно! І можна погратися
У гангстерів і мільйонерів.

Так із дня у день,
Так із року в рік.
І Лавріновим повчанням
Загубився лік.

Виросли сини.
І по-всякому вміють,
Тільки не по-українському.
Правда, вареники, чи то пак пироги, і під подушку
клали б.

Поженилися.

Пішли діточки.

Одне за одним восьмеро внучат.

Зберуться в неділю всім родом-родиною,

Сидять дід з бабою серед них, мов іноземці.

Не стерпить старий:

— Хто ви? Турки які, бусурмани?

Слова рідного мовить не знаєте?

По-якому дітей називаєте

Ви, безрідні Івани?

Джон, а ходи-но сюди,— покличе онука

меншенького.—

Як тебе звати?

— Джон.

— Не Джон, а Іванко. А тебе, Білл,— Васильком.
А тебе, Мері,— Марійкою. Чуєте, ластовенятка мої?
Цукерки хочете?

— Фазер! — скажуть сини одночасно.—

Ми чужинці, хіба вам не ясно?

Тож і маємо просьбу велику:

Не збивайте дітей з пантелику.

Візьме Лаврін голову в руки:

Діждався синівської ласки!

Затуманяться очі одвічною тугою,

І на скатертину кап... кап...

А Мері, в'юнка непосида

(Мале, а розумниця, бач!):

— Я буду Малійкою, діду,

Тільки не плач.

* * *

Занедужав Лаврін Борозна.

Все ввижається гай-сторона,

Де край битого шляху тополі

Розмовляють з вітрами на волі.

І застогне, так тяжко застогне.
Може б, лікар чим-небудь поміг,
Так його не пуска й на поріг.

Позбігались сини: — Що з ним, мамо? —
Бо і їх не впускає так само.

Під дверима посидять, та й підуть.

Лавріниха не знає нічого.
Не доб'ється і слова від нього.
Смерть прийшла чи найшло божевілля?
Наварила цілющого зілля,

Так не хоче ні зілля, ні ліків.

Умовляли, просили, благали.
Не виходив з кімнати два тижні.
А як вийшов — насилу впізнали,
Тільки блиски в очах дивовижні.

— Де, стара, саквояж мій дорожній?

Переглянулись всі: що він каже?
Нащо, нащо йому саквояжі?
— Схаменися, отямся, Лавріне...
— Схаменувся, лечу на Україну,
Гляну хоч перед смертю на неї.

— Батьку, ви при своєму розумі?
Там же бузувір
Вас заарештує
І зашле в Сибір.

Та Лавріна нічим не злякати.
— Вже мені все одно помирати.
А зате хоч вклонюся Дніпру
І у рідному краї помру.

Оточили сини і онуки.
Але стримати, бачать, несила.
— Я ж, Лаврінчику, вмру від розпуки...—
Лавріниха, ламаючи руки,
Мов біля труни заголосила.

Ой ще довго Лавріниха голосила.
 Якось їй приснилася могила,
 У якій Лаврінчик спочиває
 У сибірським у холоднім краї.

Сорок днів, як він пішов на «муки».
 Сорок днів — ні вістки з України.
 Родичі, сини і навіть внуки —
 Всі зійшлися на сороковини.

Може б, довше голосила Лавріниха,
 Дак у шибку хтось постукав тихо.
 До віконця підступила ближче,—
 З саквоюжем там стояв небіжчик.

— Та впускайте! Доки тут стояти?
 — Дід приїхав! — крик зняли внучата.
 Відчинили двері: — Батьку! Діду! —
 Бачить: віскі, рештки від обіду.
 Й миготять свічки на всеньку хату.
 — Це по кому?
 — По Вкраїні, тату! —
 Тут Лаврін як заволає басом:
 — Дурні ви і я із вами разом! —
 Кинувся, немов несамовитий,
 І давай-давай свічки гасити.

— Є Вкраїна, край наш солов'їний! —
 А сини: — Немає України!

Батько: — Є!
 Сини: — Нема!

Перший: — Швидко на гачок впіймався!
 Другий: — Що, більшовикам продався?
 Третій: — Чадом гемонським подихав?
 А четвертий: — Батько з глузду з'їхав!

Оце тобі! Навчив на свою голову!

І як стукне кулаком по столу, —
Всі чарки із дзенькотом додолу.
Стало тихо, мов у домовині.
Та Марійка раптом:
— Є Вклаїна!

Кинулись до діда всі онуки.
— Є Україна! — й просяться на руки.

— Ви ж мої розумники... — гладив кожного по голівці, а з очей кап... кап...

День двадцять другий

У високості думається краще. Може, тому, що розсуваються обрії і вся планета перед тобою мов на долоні. Бачу Москву і Київ, Бухарест і Варшаву, Пхеньян і Гавану. Видно весь світ і дорогу, якою іде людство. Чого лише не діялося на ній за людську історію! Усе, що діялося, діється і діятиметься, — бачу з піднебесся.

Кожна епоха пахне по-своєму:
Одна — постолами, дьогтем, таранею,
Королями, князями, поборами, ладаном,
Людським потом — з ранку до вечора.
Друга — мазутом, паровозною сажею,
Прейскурантами крові, шинелями й порохом,
Образами у хаті і голими ребрами,
Ворожнечею — з ранку до вечора.
А епоха, яка на порозі,
Пахне зрілою мудрістю, атомом, м'ятою,
І вселюдським довір'ям, і дружбою чистою,
Комунізмом і космосом — з ранку до вечора.

День двадцять третій

Дні подовшали, повернуло на весну. Вдома радів би цьому, а тут навпаки. Довші дні — довша й розлука. Днює й ночує в думках Батьківщина моя, Дніпро, дорогі побратими. Лечу до Нью-Йорка й пишу «Листа на Україну».

Дайте повітря дніпрового,
Запаху рідного лугу.
Друзі! Розвійте як-небудь
Заокеанську тугу.

Дайте землі барвінкової,
Стежки крутої під ноги.
Друзі! Докиньте до мене
Ваші пісенні тривоги.

Дайте блакиті у шибку,
Стиглого синього неба,
Хліба радянського скибку.
Ви розумієте — т р е б а!

День двадцять четвертий

НАД ГУДЗОНОМ

Пісн я

Над Гудзоном місяць сяє,
Срібну стежку вистеляє,
Рівну, як струну.
Поведи мене, стежино,
До коханої дружини
В рідну сторону.

Я за нею знудьгувався,
Все життя поневірявся,
Гей, на чужині.
Скільки раз хотів рушати,
Не давали візи Штати
Бідному мені.

А коли настала криза,
Вже була в кишені віза,
Доларів чортма.
Так і вік кінчитись може,
Тут ніхто не допоможе,
Хоч ридай ридма.

Потім щось там заробив я,
На біду ж, на безголів'я
Почалась війна.

А тепер немає сили
Полетіть у край свій милий,
Доленька сумна.

День двадцять п'ятий

СЕРВІС

Ну й сервіс в Америці, братця!
Не те, що, скажімо, у нас.
Куди нам із ними змагаться!..
Це — перший, як мовиться, клас.
Все зручно. Усе як годиться.
Навчилися містери жить.
Продумано все до дрібниці,
Як ліпше людей обслужить.
Приміром, вам хочеться їсти.
Будь ласка. Не згаєте час.
За столик не встигнете сісти,
Як віп чи вона біля вас.

І всі такі чемні й хороші,
Були б у вас гроші.

Хліб — вата. Та справа не в хлібі.
Поїли, незчулись коли.
Вам скажуть ласкаво «спасибі»,
Аби ви іще раз прийшли.

І всі такі милі й хороші,
Були б у вас гроші.

Хвалю заповзятість тамтешню.
Іще б пак! Ні давки, ні черг.
Ви платите їм за яєчню,
За сервіс — окремо, поверх.

І всі такі любі й хороші,
Були б у вас гроші.

Чи, скажем, хильнули ви пива,
І треба кудись вам піти:

Дістались в те місце щасливо,
А там автоматик: плати!

Ще добре, як є у вас гроші,
Інакше — викручуй холоші.

Ось так!

ПОВЕРНЕННЯ

На Вкраїну лечу, де сади
Узялися вишневим рум'янцем.
Їхав просто радянцем туди,
А вертаюся — тричі радянцем.

1963

Поєми

НА СВІТАНКУ

*Пам'яті капітана Радянської Армії
Василя Терещенка і дочки
седлецького муляра —
Марії Крутицької.*

Тишина...

Я на схід і на захід дивлюсь.
І чую громи безперервного бою.
Я слухаю світу напружений пульс.
Шляхами всіма поспішає за мною
Світ в комунізм...

О братерство слов'ян,
Що перші ступили на вірну дорогу!
Зріднив вас не атом,
не ятаган,
А віра в моєї весни перемогу.
Відколи вже мудрості промінь з Кремля
Сягає Варшави,
Софії
і Праги,
Куди не прислухаюсь —
чую здаля
Відлуння моєї звитяги.

I

На світанку
По дорогах з яруг і степів
Несподівано танки
Вийшли до польських стовпів.
Ми прийшли до кордону,
Де й почато війну.
Ми вернулись додому.
Чом же грім потряса далину?
Відпочити радянським солдатам
Вже пора.

Жде не діждеться кожного мати
До двора.
Хай і так!

Але ми допоможем.

Ми не з тих,—
Ми єдині на світі, що можемо
Їх спасти.
Чуєш, земле — слов'янська країно,
Гул гармат?
Ще не скоро, не скоро спочине
Наш солдат.
Ми прийшли до кордону,
Де й почато війну.
Але де — невідомо —
Зустрічатимем мирну весну.

II

До командирського танка
Підбігає танкіст.
— Капітан Терещенко,
Вам лист.—
Радість опромінила уста.
— Дякую.—
І розгорнув листа.
— Що там нині в Полтаві? —
Поцікавивсь боєць.
(В роті знали: Терещенко
Родом був полтавець).

— Що, питаєш?..—
і глянув

Лиш тоді на бійця,
Як «трикутник» з Полтави
Дочитав до кінця.
— Певне, пишуть: додому
Повертайтеся, бо ждуть.
— Ні.

Поклич екіпажі,
Хай до мене ідуть.—
І по хвилі його
Обступили з боків
Фронтіві побратими —
Ветерани боїв.

— Звістка прийшла з Полтави,—
Сказав капітан.— Від рідні.
Я, друзі, вже третю осінь
Так само, як ви, на війні.
Не мав, як і ви, відпочинку
На довгих шляхах бойових.
Проходив близенько від дому,
Забігти ж не встиг до своїх.
Звільнили ми всю Україну,
Вернули радянський лад.
Та пишуть з Полтави до мене:
«Звільняйте Варшаву й Белград.
Усіх визволяйте, хто досі
Не збудеться горя ніяк.
Ми хочем, щоб жив по-людськи
Угорець, і чех, і поляк.
Тож ви не вертайтеся додому,
Аж поки не скінчите бій.
Хіба то життя, коли рядом
В неволі сусіда твій?» —
Листа прочитав

і навколо

Поглянув:

«В які віки,
Якої країни воїн
Чув напуття такі?»

III

Ви б тільки бачили,
Що в Польщі сталось,
Як ми з боями
Туди прорвались.
Як зустрічали
Поляки в селах,
Як обіймали
Бійців веселих.
— Ну, як живеться
Тобі, поляче? —
А він, сердега,
Як не заплаче.—
Об землю, друже,
Удар журбою.
Ти й справді плачеш...

Та що з тобою?
Яка досада
Засіла в душу?
Я твій заступник,
Я знати мушу.—
Поляк солдату
Потиснув руку.
— Тепер ми справжню
Пройшли науку.
Нам закривали
На Схід дорогу.
А тільки звідти
Прийшла підмога.
Уже ніякі
Пани й підпанки
Нам не затьмарять
Цього світанку.—
Ви б тільки бачили,
Ви б тільки чули,
Що сталось в Польщі,
Як нас почули.

IV

На околиці міста
Седлеця
Просочилась радість
В бідняцькі серця.
Об'явилась радість
Раніше бійців,
Раніше ніж гуркіт
В Седлець долетів.
Лише через місяць
Крізь вперті бої
Пробились до міста
Її носії.
Ще бій, а поляк
Не ховається в льох.
Вже танки Терещенка
На вулицях двох.
Скоріше б до центру!
І тут капітан
Першим виводить
Командирський танк.

Швидкість у машини —
Через край.
Капітан наказує:
— Ще наддай! —
До команд подібних
Хлопець звик.
Та машину вдарило
В лівий бік.
Дим понад машиною,
Дим рудий.
Мимо мчали танки
В бій.

V

Він розплющує очі.
І над ним у мовчанні тривожнім
Нахилилася жінка.
Немовби знайоме лице.
Він подібних стрічав
у привольському селищі кожному,
Він їх тисячі бачив таких
на Дніпрі, за Дінцем.
— Хто ви є?... — запитав.
І збагнув, що спитав недоречно.
Запекла йому рана.
А бій не стиха ні на мить. —
Я помру все одно...
Вам же бути отут небезпечно.
Ви ж — лише починаєте жити.
Йдіть, прошу... не баріться... —
і очі закрив на хвилину.
А відкрив — то побачив
ще двох командирів своїх. —
Самоходка на розі, — сказав. —
Став, сержанте, в засаду машину,
Ну, а ти — у провулок зверни
і курсуй поміж стін кам'яних.
Ворог видасть себе,
і сержант його вцілить з засади.
Все.
Виконуйте. —
І до жінки ледь чутно: — Води... —

Жінка встала й побігла. Кругом вибухали снаряди.
Через вулицю дім невисокий,
і вона повертає туди.

VI

Уже добіга
До підбитого танка,
А серце волає
Безперестанку:
«Маріє! Маріє!
Вернися, Маріє!
Хіба ти не бачиш: над Польщею дніє?
Загинеш — не ступиш по вулиці й кроку,
А ти ж молода, ще й вродлива нівроку.

Маріє! Маріє!
Вернися, Маріє!
Хіба ти не бачиш: над Польщею дніє?
На захід збігаються хмари останні.
Жила ти вночі,
Поживи й на світанні».

Та сила нова
Ці слова забива:

«Маріє, не гайся!
Маріє, мерщій!
Вмира визволитель в країні твоїй.
Це ж він розігнав над тобою пільму.
Продовж ти життя хоч на хвильку йому.
Бо в смерті його — України жалі,
Сум Польщі і сум усієї землі».

Хоча б не спізнитись,
Поспіти б хоча!
Та куля фашистська
Йй в груди влуча.
Вона — до воріт!
І вчувається їй:
«Маріє, не гайся!
Маріє, мерщій!»
Добігла.

Води подала капітану.
І поруч упала на землю багрянку.

КЛЯТВА ПІСЛЯ БОЮ

П. Г. Тичині

В ту ніч були ми втрюх у бліндажі.

Я,

замполіт

і ротний старшина.

Було це на останнім рубежі

В Австрійських Альпах.

Впала тишина,

Як перед боєм.

Ця незвична ніч

Розхвилювала кожного із нас.

Ми до світанку не змикали віч,

Передвоєнний згадуючи час.

В серцях уже росло передчуття,

Що, може, завтра,

може ще й раніш,

Настане мирне на землі життя.

Тягнуло холодом з глибоких ніш,

Обдаючи все тіло.

То дарма,

Що унизу сади пустили цвіт,

А тут,

у горах,

ще і сніг, і лід,

І вітер зранку до кісток пройма.

В бліндаж вривались іноді вітри,

Котився гуркіт від чужих висот.

Бліндаж —

це швидше невеличкий грот

У схилі височезної гори.

Не тільки ми в ту ніч збулися сну.

Серед солдатів чутка розійшлась,

Немовби радіо

учора

відкілясь

Передало жадану новину.

Але Москва про це ні слова з вуст.
То значить, намотай собі на вус
І будь готовий взяти висоту,
З якої б'ють фашисти по мосту.
Підняв в задумі старшина брову:
— Ну як би це послухати Москву?
Ні разу я і в лютому вогні
В передчуття не вірив на війні,
А зараз вірю в нього.

Вірю я,
Згадаєте, либонь, мої слова:
Про мир почуєм скоро із Кремля,
Ще воювать лишилось день чи два.—
Кивок ледве помітний голови
Майора-замполіта.

— Ти диви,
Який пророк знайшовся!

Де й коли
Ми будем наших коней розпрягать,
Сьогодні, брат, неважко відгадать,
Коли вже наші у Берлін ввійшли.—
З кишені старшина дістав кисет.
— А що гадає газетяр-поет?
— Скажу вам.—

Я цигарку прикуруив
У старшини.—

В останні дні чомусь
Я згадую частенько школярів.
Це, мабуть, скоро я до них вернусь.
Люблю дітей,

люблю, коли вони
Уперше йдуть до школи восени.
Вже не цікавить казка про козу,
А хочеться довідатися їм,
Що викликає вітер і грозу,
Чому буває в піднебесі грім.
А то читають по складах урок:
«Бу-ли ца-рі,

бу-ли па-ни».
І раптом чийсь тоненький голосок:
«А де тепер поділися вони?»
Не згледися, як проминуть літа,
І ваші учні, дужі й молоді,
Себе покажуть в радіснім труді.

Оце і є мого життя мета. —
І знов кисета старшина вийма.
— Це точно, що історія — за нас!
Вже скоро ви навчатимете клас:
«Бу-ли фа-ши-сти,
а те-пер не-ма».

А в мене — інше.
Тільки скажуть: мир,
То хто куди,
а я з австрійських гір
Прямісінько в «Зорю» — свою артіль,
Де народився,
виріс
і відкіль

Пішов на фронт... —
Секунду старшина,
Згадавши щось, високий морщить лоб. —
Яке життя уже в «Зорі» було б,
Яке життя,
коли б не ця війна! —
В очах у замполіта зайнялись
Веселі іскри.
— Ти в колгосп, а я
На рідну шахту, де робив колись.
Веселий край — Донеччина моя!
Куди не глянеш — зірка на копрі...
Ви б знали,
що за люди шахтарі!.. —
В бліндаж зненацька увійшов боєць.
— Товаришу майор, вас виклика
Полковник на КП полка! —
Долівкою пройшовся вітерець,
Занесений бійцем.
— Гаразд, ходім,
А про своє бажання розповім,
Як повернусь... —
Надворі вже яснів
Чудовий ранок.
Білизна снігів
Від сонця, що підводилось з-за гір,
З незвичності засліплювала зір.
Здавалось трохи дивним:
тишина

Лягла і на сусідню висоту,
З якої вчора люто по мосту
Фашисти били.

Раптом старшина
Настороживсь, прислухавсь...

Відтіля

Почулось кілька пострілів підряд.
Десь недалеко вибухнув снаряд,
І водночас посипалась земля
Із ніш і стелі.

Вискочили ми
Хто в чому був.

Внизу, біля моста,
Лежав, од болю стиснувши вуста,
Наш замполіт з пробитими грудьми.
Без пам'яті у мене на руках
Він помирав.

Не знаний досі жах
Пройняв мене.

Немало на війні
Ховати друзів довелось мені,
Та вразила чомусь найболючіш
Майора смерть.

Можливо, це тому,
Що вчора, й позавчора, і раніш
Не міг я щастю вірити своєму
Так, як тепер.

Вже навіть під вогнем
Я вірив, що до миру доживем.
Цим жив сьогодні кожен наш солдат,
Не відавши так само, як і ми,
Що вже Москва проголосила мир,
Що то фашистський недобитий кат
В злобі останній випустив снаряд
В День Перемоги.

Вже і там, і тут
Гримів, не затихаючи, салют
Полків, і батальйонів, і роїв
В честь миру і завершення боїв.
Ледь-ледь поворухнулися вуста
У замполіта:

— Чом стрільба кругом? —
Я нахилився над його чолом.

— Товаришу майор,
вже мир настав! —
Несила було глянути на світ,
Підвести у зажурі голови.
Коли б можливо —
десять,
двадцять літ
Йому б своїх віддав — лише живи.
— Зведіть мене... —
на друзів бойових
Поглянув він. —
Тепер вам жить і жить,
Як у бою гвинтівку,
бережіть
У світі мир...
В ім'я усіх живих. —
Лягла сувора зморшка на чоло.
Був мир.
Був перший день, коли
Помститися за друга не могли,
І через те не по собі було.
Прибув наказ спуститися з висот
В село,
яке виднілося внизу...
З товаришами я труну несу.
Позаду стежкою іде музвзвод.
В уяві мимоволі постає
Вчорашня ніч.
І знову біль пройма.
Були ми втрюх.
Всяк згадував своє.
І ось одного з нас уже нема.
Хто б знав,
що замість радості в очах —
В село труну нестимем на плечах.
Зійшли з гори.
Нас стежка привела
В розлогий парк, що на краю села.
На землю,
під мелодію сумну,
Ми обережно ставимо труну.
Всім нашим почуттям наперекір
Поводилась природа.
Схили гір

Були залиті сонцем.

Тут і там

Дерева щедро усміхались нам
Листочком кожним.

Щебету кругом —

Як у гаях в цю пору над Дніпром.
Оркестр замовк.

Підходить до труни

Полковник сивий — командир полка.
(Підвішена поранена рука).

— Товариші, уже після війни
Його не стало...

(З-під кошлатих брів

Світився сум).

Від волзьких переправ

Він з нами йшов,

цей мир із бою брав

Для всіх дітей на світі й матерів.

Довіку берегти здобутий мир

Поклянемося!..

Земля ж тобі пером...—

І відійшов з похиленим чолом.

Дивлюсь:

сльозу втирає командир.

Принишкло все.

У яму на руках

Труну спускаєм.

В парку нішелесь.

Я тільки чую, як близьенько десь

Зашарудів у верховітті птах.

І вже коли по грудочці землі

В могилу кинули —

над нами враз

Зозуля закувала раз у раз,

За похороном стежачи з гіллі.

— Ти чуєш?..—

нишком старшина пита.—

Це нам, це нам вона кує літа.—

Здригнулись несподівано усі.

Зозуля...

Солов'ї...

Труна...

Так будь же тричі проклята війна,

І слався мир у всій своїй красі!

Не випадковий, ні, біля моста
Упав снаряд.

Коли б ти встав, майоре,
Ти б зрозумів:

була то зловна мста
Тобі за те, що ти розвіяв горе
Скрізь, де пройшов,
де хоч хвилину був,
За те, що ти, майоре, мир здобув.
То в нас,
у нашу перемогу,

в мир
Стріляв фашистський недобитий звір,
До наших ніг не склав своєї зброї.
Він втік на Захід,

здався там без бою,
Бо добре знав, що за такі діла
Від декого ще буде й похвала.
Чи це не він із волі хазяїв
Уже з-за рогу темного стріляє
В Тольятті,

у Дюкло,
в Жульєна Ляо,
До атомних готуючись боїв?
За сталий мир,

за вільний труд,
за щастя

Гуртуються народи в боротьбі.
І пам'ятай, фашисте, що тобі
Нову війну затіяти не вдасться.
А як і вдасться — знай:

на тій війні
Зустрінеш ти свої останні дні.
Яку завгодно зігнемо біду.
Я пам'ятаю заповіт майора.
Ми ідемо у першому ряду
Борців за мир,
яких ніхто не збере.

ЗНАЙДЕНЕ ЩАСТЯ

Катерині

ПЕРША ТАЙНА

Історія ця і проста, й незвичайна:
Сімнадцять — мені.

І була в мене тайна.
Дорога з Полісся —

з глухого села —
В столичний мене інститут привела.
Учусь я два місяці, вчусь я півроку.
І треба ж —

угледів одну карооку.
Коли б хоч у групі навчались одній,
А так — як підійдеш?

Що скажеш ти їй?
Ходжу на перерві гучним коридором,
З небаченим щастям,

з нечуваним горем.
Ходжу, щоб поглянуть на неї хоч раз —
І легше б на серці зробилося враз.
Обоє жили ми в провулку одному.
Оце і всього.

Тільки й радості в тому.
Провулочком пройде і зникне в садибі.
Оце і всього.

Та й за це їй спасибі.
Бувало, на лекції треба мені,
А я — книги в руки й стою при вікні.
Про око людське щось немовби читаю
І все крадькома я надвір поглядаю,
Чекаю, аж поки не вгледжу з вікна,
Що повз гуртожиток проходить вона.
Баритися — годі.

Я миттю з кімнати
З єдиним бажанням: скоріш наздогнати.

Та тільки наближуся —
і відступлюсь.
Іду віддалік і на неї дивлюсь,
І так без кінця я ішов би за нею...
Оце і було таїною моєю.

САМ ВИНЕН

До лекцій готуєшся — легше стократ.
Про все забуваєш,
схилившись над зшитком.
А ввечері в місто іду наздогад
І злюсь, що вона не живе в гуртожитку.
Я злився на те, що тутешня вона,
Що в групі вона не в моїй, а в суміжній,
Що жодного разу
(чия тут вина?)
Не бачив її на минулому тижні.
Так місяць минув,
так минуло і п'ять.
Ходжу як сновида.
Не миле нічого.
Не може й вона почуття приховать,
А як я сховаюсь від себе самого?
Була вірна подруга в неї одна.
На щастя, у нашій училася групі.
Завжди мене жартом стрічала вона
І завше з тією ходила укупі.
Я вирішив якось
(перерва була),
Узяв і сказав: — Познайом нас, Галино.—
Вона подивилась на мене хвилину.
— Гаразд,—
і за руку мене повела.
Підводить до неї.
— Знайомсь! —
А сама
Побігла, лице затуливши руками.
Стояв і не міг я добрати ума,
Що сталось між ними,
Що сталось між нами.
Збагнув тільки потім я.
Краще, їй-бо,

Справи такі не виносить за дужки —
Дорогу стелити у власну любов
Лише напрямки
І лише самотужки.

ПРОГУЛЯНКА ДО ЛІСУ

Як хороше бродить у лісі вдвох!
Вона і я.

Та солов'їв сот вісім.
Попід ногами килим, а не мох.
Ми ідемо й милуємося лісом.
А солов'ї!

Ну, що у них за спів!
Став на пеньок,
кохана поруч сіла.
— Я справжнім диригентом солов'їв
Себе тут почуваю, мила! —
Озвавсь у верховітті птах сопілкою.
Ну, просто хоч в оркестр його візьми!
Он гілка, глянь, цілується із гілкою,
А то ж, кохана, ми.
Уста в уста.

Мій чуб взяла у жмені.
— Ну, диригенте солов'їв,
Чого, скажи, так дивишся на мене? —
А я від щастя не знаходив слів.
Ми сміємось.

Як весело нам тут!
Але пора прощатись з солов'ями.
О восьмій тридцять завтра в інститут.
Усе, що мусить статися,— за нами.

ЗАПРОСИНИ НА ВЕСІЛЛЯ

Щовечора гуляєм до світання.
(Позаду інститут, студентські вечори).
Побачення ж бувають до пори.
Все мусить мать своє переростання.
Ну, потиск рук.
Ну, зустрічі в саду,
Ну —
критися не буду —

полонила.

Та можуть люди засміяти, мила,

Що я і досі сам додому йду.

— Ти згодна?

Так?

Ти думаєш так само?

Тоді ходім,

ходімо до рідні.

Хай сонце світить і в моїм вікні,

Без неї жити я не можу, мамо!

Ми просимо тебе —

Благослови!

Навіки згода буде поміж нами,

Любитимем тебе двома серцями,

Дивись на нас,

І радуйсь,

І живи!

До днів останніх будемо з тобою,

Що ти не скажеш — зробимо усе,

Кохання нас у праці піднесе,

Снагою нас окрилить неземною.

Дай руку, мила.

Нам пора іти,

Пора вже на весілля рід скликати:

«Ми просим вас,

ще просять батько й мати»...

Але ж росли без батька я і ти.

В неділю, як годиться, на дозвіллі

Ми в п'ять рядів накриємо столи.

Брати і друзі!

Де б ви не жили —

Запрошуєм до себе на весілля.

ІДУ НА ФРОНТ

Ніякого весілля, —

чуєш, мамо?

Мені дорога вже прослалась прямо,

Де день — не день

І ніч — не ніч,

Де я зіткнуся віч-на-віч

З фашистами, моїми ворогами.

Моя дружино без одного дня!

Моя ти радість, ти моя рідня.

Побачиш: вороги поляжуть долі.
Своє весілля справлю я у полі,
Де куля кулю здоганя.

Журба чи розпач нам не до лица.
Хай гнівом вщерть наповняться серця.
Настане мить —
Затихне поле бою,
Я буду знову з матір'ю, з тобою
Трудом цю землю славить до кінця.

Ніякого весілля, —
чуєш, мамо!
Мені дорога вже прослалась прямо,
Де день — не день
І ніч — не ніч,
Де я зіткнуся віч-на-віч
З фашистами, моїми ворогами.

ЛИСТ ВІД НЕЇ

Заплющу очі —
все мені здається,
Що поруч ти,
що ми йдемо ось полем.
І досі кожна згадка оддається
В моєму серці невимовним болем.
В розлуці важко зустрічі чекати,
Та серцю,
хоч якому,
це під силу.
Найважче те,
що кинути за ґрати
Фашисти хочуть Батьківщину милу.
Стріляти я навчилась в інституті.
(Згадай, 17 з 20 можливих!)
У мене стільки праведної люті,
Що я на фронт летіла, мов на крилах.
Пишу в окопі.
Настрій непоганий.
Початок є:
вночі село відбили.
П'ятьох сьогодні знищила, коханий,

А майбутньому нашому дню.
Якщо забарюсь
У бою, що гримить на Дунаї,
Ти ж увійдеш в Берлін,
То мене у Берліні і жди.
Звідтіль я тебе понесу
До радянського рідного краю,
На руках я тебе понесу
Тим шляхом,
що ішла ти туди.

ДРУГИЙ ЛИСТ ДО НЕЇ

Признаюсь тобі:
У великій печалі я.
Ти йдеш на Берлін з батальйоном своїм.
А я завернув ось туди,
де Італія.
З досади такої —
не сплю і не їм.
Воюю у горах,
Живу перемогою.
Ось так, як тебе, уже бачу її.
Та іноді серце заб'ється тривогою:
А що, як не дійдем?
Бої — це бої.
А потім розвіюсь.
Чи можна вмирати нам,
Якщо вже побачили:
Де і коли.
Берліне!
Тебе ми відвагою братимем
Дивізій —
і всіх, що сюди не дійшли.
В поході спочинок збігає хвилиною.
Чи то на ходу,
Чи, прилігши, засну,
Все сниться мені, як іду по Україні я,
З тобою обнявшись,
у нашу весну.

ДОДОМУ

— Ану, машиністе, на швидкість натисни,
А то ось зіскочу і пішки піду! —
А поїзд,

здається,

повзе, як навмисне,

І я машиністу пророчу біду.—

Не дуже ти, хлопче, кивай головою,

Ти зараз в одвіті за серце моє.

Що меншає відстань між нею і мною,

То в мене все більш нетерпіння стає.

Танцюють дерева

й не можуть спиниться.

А поїзд все швидше.

Злякався-таки?

Лічу кілометри —

ще сорок,

ще тридцять,

Вже в танець пішли і поля, і ліски.

Іще на кордоні я скинув утому.

На руки візьму я свою молоду.

Зупинка.

І я до знайомого дому

Іду,

якщо можна сказати,

іду.

Ось мати.

Щось каже.

Збагнути несила.

В очах щось у неї до болю сумне.

— Мамо!

Не крийся!

Де моя мила?

Чому не вона зустрічає мене?

Мамо!

Це я, що з дочкою твєюю

Весілля відклав і пішов у бої.

З тих пір я живу,

Тільки й мрію про неї.

І ось я прийшов, наречений її.

Впізнала тепер?

Слово ж вимови, нене!

Від чого скотились краплинки з-під вій?

А виглянь,
а вийди, кохана, до мене!
Про материн смуток повідай мерщій.

ВСЕ ОДНО ТИ МІЙ СИН

— Хоч клич,
Хоч не клич,
Вже не вигляне, сину.
Вона полягла, ідучи на Берлін.
Тебе виглядала я кожну хвилину.
Чекала тебе.

Все одно ти мій син.
Три місяці серце не знало спокою.
Хотіла тобі написати —
не змогла.

І ось ти приїхав.

І мовби зі мною
Цю хвилечку тут і вона побула.
Коли навкруги стільки битов гриміло,
Яких я лише не спізнала тривог!
За вас за обох моє серце боліло,
З походу я вас виглядала обох.
Про неї я думала кожну хвилину.
Чекала, аж поки затихне двобій.
Хоч трохи тепер поживи в мене, сину,
У горі такому нелегко самій.
Три місяці серце не знало спокою.
Хотіла тобі написати —
не змогла.

І ось ти приїхав.

І мовби зі мною
Цю хвилечку тут і вона побула.

РОЗДУМ

Хай тяжко,
коли розлюбила кохана,
Та все-таки знаєш,
що десь вона є.
Від цього скоріше загоїться рана,
Скоріш заспокоїться серце твоє.
А що, коли ми одне одного любим,
Серця перевірили в щасті, в біді

Й навик одне одного раптом загубим,—
Хто може порадить, що діять тоді?
У тебе, природо, є дива багато,
Зроби ж і таке,

щоб було вороття.

Без неї мені ані в будень, ні в свято
І сонце — не сонце,
Й життя — не життя.
Немовби хто зір мій зненацька затьмарив,
І я не потраплю, куди мені йти.
То як же без неї,

якою я марив,

В майбутнє своє прокладати мости?

МИНУЛЕ І ДІЙСНІСТЬ

Минуле минуло,

лишивши скорботу,

Що в серці моєму і днює й ночує.
Гукати в минуле — даремна турбота,
Гукай у майбутнє —

хто-небудь почує.

В житті іще буде і грудень, і березень,
І радість потроху мій сум перебуде.
Та пам'ять про неї,

мов човен до берега,

Вертатися буде і буде.

НА ВУЛИЦІ

Буває ж таке:

Повертаюсь з роботи.

На вулицях людно.

Я містом іду.

І враз мимоволі притишив ходу

І серце забилося.

О серце, чого ти?

Негадано зовсім по цій стороні

Дівчата пройшли гомінкою юрбою.

Одна серед них

і лицем, і ходою

Щось дуже близьке нагадала мені.

Пройшла,

продзвеніла —

і десь загубилась,

На хвилю осяявши мій виднокруг.
І якомсь тепліше на серці зробилось,
І мовби світліше зробилось навкруг.

ЯК БУТИ?

— Без милої, мамо, і пісня — не пісня,
Минають літа і немовби безслідно.
Без милої, мамо, життя я не мислю,
А милої, бачиш, не видно, не видно.
З коханою все мені буде під силу,
З коханою ширші стають видноколи.
Мою наречену,
дочку твою милу,
Мені не забути ніколи, ніколи.
Забуть — не забути.

З ким поруч я буду
Свій край,
свою землю з руїн піднімати?
Нову на Дніпрі будувати споруду?
Виходить на подвиг,
а в свято — на свято?
З ким поруч ітиму в щасливу годину,
Ділитиму з ким свою радість безкраю?
Любов, що не має ні меж, ні спочину,
Я в серці своєму плекаю, плекаю.

МАТЕРИНА ВІДПОВІДЬ

— Межа є у кожному горі й стражданні,
За котрою радість проб'ється й росте...
Як птиця без крил,
так життя без кохання
Нікчемне й пусте.
Багато є чесних і ніжних на вроду,
Що стежку пройшли,
як і ти,
нелегку.
Шукай серед них після битви-походу
Для себе дружину,
Для мене дочку.
Живому — живе.
Так було споконвіку.
Не смій же, мій сину, відмовить мені.

Хто ти така — в простій косинці,
У блузочці недорогій,
Що серце сповнила по вінця,
Мене позбавивши надій?
Хто ти така — в простій косинці,
У блузочці недорогій?

Так пролягла повз мене, друзі,
Двох молодих щаслива путь.
Не маю права бути в тузі,
Та як ту дівчину забудь?
Так пролягла повз мене, друзі,
Двох молодих щаслива путь.

Не втихомирюсь все одно я,
Аж поки не побачу сам,
Що нею він живе одною,
Що справді був я зайвий там.
Не втихомирюсь все одно я,
Аж поки не побачу сам.

НАВІЩО Я ЗУСТРІВ ЇЇ

Іще ходжу в військовій гімнастерці.
Цвітуть каштани,

як і в ту весну...

Ношу неспокій у своєму серці.

Спать ляжу —

до світанку не засну.

Навіщо я зустрів її?

Для чого?

Хіба не бачив радості її?

Хіба не бачив, як вона до нього

Несла найкращі почуття свої?

Він, може, як і я, прийшов з походу,

Де снів і марив нею повсякчас?

Тоді на почуття її і вроду

Він має право,

як ніхто із нас.

Тоді кохайтесь,

молоді й щасливі,

Тоді я все в собі переборю.

Чи можу бути я,

скажіть,

у гніві,

Що хтось раніш відкрив свою зорю?
Але душа не може примириться.
Куди ж піти?

В театр чи, може, в клуб?
Вчорашнього фронтовика, столице,
Сьогодні, як ніколи, приголуб!

У ТЕАТРІ

Сім тридцять. В театр іще можна попасти.
На люди!

Квитки б тільки в касі були.
Дістався.

Сьогодні — «Украдене щастя».
У кого украдене?

Ким?

І коли?

Та це ж про минуле розкажує драма...
Зайняв своє місце в партері і жду.
Дивлюсь —

аж попереду, в п'ятім ряду,
Юнак із медаллю

і поруч — та сама.

Лице видає: на душі його свято.

Її ж бо обличчя не видно мені.

Погашено світло.

Завісу піднято.

Картини життя воскресають сумні.

В антракті все стежу за п'ятим я рядом.

І раптом —

предивна яка новина:

Ідуть у проході,

не кваплячись,

рядом.

Юнак — він і є.

А вона — не вона.

...Все в думці той хлопець і дві незнайомі.

Вже драма на сцені іде до кінця.

Микола частує сусідів у домі,

Пиячить.

На ньому немає лиця.

А жінка з Михайлом... Любов невблаганна!

Дарма що присяга на вірність дана.

— Так пиймо ж! Йому заплачу я сповна! —
В цю хвилю заходять Михайло і Анна.
Микола не тямить себе у відчаї
(Протестом душа його сповнена вщерть),
Зненацька сокиру з-під лави хапає
І тут же Миколу вбиває на смерть.
Схвильований вкрай, повертаюсь додому.
Всі троє обкрадені.

В чім їх вина?

І знову побачив я пару знайому,
Повз мене проходять —
юнак і вона.

До неї він горнеться.
Видно, кохає.

Очам я не вірю.

Де ж дівчина та,
Що в неї звичайна косинка проста
І в серці несла вона щастя безкрає?
Можливо, її він довів до страждання
І нині сто смутків у неї в душі?
Хіба це не драма?

Сідай і пиши.

Тим більше —
і в мене тут роль не остання.

МІТИНГ НА ЗАХИСТ МИРУ

Для мене вся вона була захищена.
Щоб покохати —
подібності не досить.

Не відаючи, що воно і хто вона,
Який порив в своєму серці носить, —
Я, може б, і забув про незнайому,
Коли б не мітинг у саду міському:
А сталося так:

На мітингу в саду
Людей — не впасти яблуку додолю.
Встає ось головуєчий з-за столу,
Помітно прояснівши на виду,
І зразу після вченого — раптово
Надав колишній партизанці слово.
На сцену вийшла.

Мужня і ясна.

Де бачив я її — згадав одразу.
І тільки першу вимовила фразу,
У серці відгукнулася вона.
— Я комсомолка. Вчуса в інституті,
В який вступила до війни.
Студенткою я дев'ять літ, по суті.
Та не з моєї це вини.—
Так ось ти хто!

Себе ловлю на тому,
Що з неї вже не зводжу я очей.—
...Позаду все: землянка замість дому,
І тисяча недоспаних ночей,
Пролита кров, мого народу муки,
Життя в лісах не місяці — роки,
І гіркота недовгої розлуки,
І біль розлук мільйонів — на віки.—
Із кожним словом, що ішло від неї,
Яснішав образ милої моєї,
Зливаючись в уяві знов і знов
З тією...

ЯК ВАС ЗВАТИ?

Яке це щастя,
що в таку хвилину
Іде сама, ніяких друзів збоку!
Але яку знайти мені причину,
Щоб якимось зачепити карооку?
За нею я пройшов усю алею,
Та вже як порівнялися на розі,
Я їй сказав,
що десь стрічався з нею
І що мені із нею по дорозі.
До мене озивалась неохоче.
Йшла невесела.
Звідки знать — від чого?
І щастя не промінилось дівоче
Так, як тоді,
коли ішла до нього.
Згадав театр.
І зразу ясно стало.
Ось відкіля цей вигляд нерозважний.
Вона його всім серцем покохала,
А він уже з другою, легковажний...

Про вашу любов...

як уперше...

тоді...

— Навіщо?

— Тоді-то немовби й не чула.

— А зараз?..—

Схмурніло дівоче чоло.

Я все розказав їй.

Дівчина зітхнула.

І все це, звичайно, неспроста було.

РАДІСТЬ ТРЬОХ

— Чуєш, мамо?

Знайшов я кохану.

Вона буде навіки зі мною,

Вона буде твоєю дочкою,

Залікує любов'ю ясною

Нашу рану.

Відбудуємось в ближчому літі.

На майданах каштани посадим.

І з тобою, і з милою рядом

Я ходитиму городам-садом,

Найщасливіший в світі.

Хай життя твоє буде як пісня!

Не тополею десь при долині —

При дочці,

При щасливому сині,

Будем жити в єдиній родині

І сьогодні, і після.

І сьогодні, і після, й довіку!

Горді духом твоїм і добою,

Ми дорогою підем одною

І ділитимем втрьох між собою

Нашу радість велику.

ДУМКИ ПРО СИНА

— У нас із тобою всього є доволі

Але чи подумала ти:

Ми ліс посадили недавно у полі.

Для кого ж він буде рости?

Минають літа.

Там і старість настане.

Одне, моя мила, збагни:

Які ми будуєм кругом Дніпрельстани.

Кому ж будуть сяять вони?

Для кого моря відкриваєм,

канали?

Кому це перейде, скажи?

Хто землю колись захистить від навали

На бойовім рубежі?

Хто прапор,

як буде несила тримати,

Підхопить у нас на ходу?

Від тебе дитини не діждеться мати.

Від тебе і я її жду.

Щоб юною вічно була Батьківщина,

Дружино моя,

народи мені сина!

* * *

Навіки два серця забилися влад.

Кохаю по-справжньому

й беззастережно.

І дріб'язок всяких сімейних досад

Сприймаю розсудливо

і обережно.

Кохати —

це значить кохання творить.

Так будьмо ж достойні цього поривання.

Нехай до останку у серці горить

Безсмертний вогонь

боротьби і кохання.

І кличе туди,

де в ясній далині

Не звідане щастя

ніким і ніколи.

І звідки незнаних кохань видноколи

Ясніш

і виразніш

сіяють мені.

1952—1953

МАТЕРИН ЗАПОВІТ

Світлій пам'яті матері

Хвилиною сплигло моє життя,
Сплигло, як лист осінній за водою,
З надіями, розлуками, журбою,
Мов дивний сон... Навік. Без вороття.
Що я кажу? Я щось не те кажу.
Воно сплигло і почалося знову,
Коли у ніч розвихрену зимову
Переступив ти літ моїх межу.
І зникла я. І стала я тобою,
Твоїм незгасним духом і єством.
Перед життя нового торжеством
Зреклась навіки я себе самої.
Був ти. Твій голос. Перший усміх твій.
Твій перший крок несмілий. Перше слово.
І безліч найзавітніших надій,
Що розцвітали в серці малиново.
І як було не блиснути сльозам?
Дивилася немов через завісу,
Коли мені з тобою комнезам
Дав і землі, і на хатину лісу.
Ніколи, сину, не забуду дня
Січневого, морозного, страшного...
Брела додому лугом навмання.
Як далі, далі житимем без нього?
Чи знайдеться в країні голова,
Що зможе замінити нашу втрату?
Не пам'ятаю, як ввійшла у хату,
Звалилася на ліжко ледь жива...

.....
Ти ріс. Навчавсь. Тягнувся до науки.
В тринадцять літ — з косою на лужок.
Взуття порветься — шило брав у руки,
Сам залатаєш драний чобіток.
Від радощів було сльоза на очі
Навернеться. Усе робити міг.

Оце дивлюся на дітей твоїх,—
Не дуже до труда вони охочі.
До книги так не тягнуться, як ти.
І часто завдають тобі мороки,
Лінуються часом зробити уроки,
Не поспішають старшим помогти.
Ти кажеш, що біда всьому научить.
Це правда, та не зовсім. А, гляди,
Не буде вже ніякої біди,
Тоді що? Хто до праці їх прилучить?
Не ображайсь. До слова це прийшлось.
Але подумай. Потім пізно буде.
Лише трудом їх виведеш у люди,
Лише в труді доможуться чогось.
Так от... Стривай. Про що ж це я? Ага...
Про хату, про садибу і про тебе.
І стала справді рідна й дорога
Мужицька влада. Кращої не треба.
Хто зайде в хату — кине жартома:
— Оце біднячка! Бач, які хороми!
Ще б тільки гонта зверху — не солома...—
А я в душі всміхаюся: дарма.
І так було для мене диво з див:
Де узялись ця хата і подвір'я?
І першою вступила в колектив,
І в серці — ні краплини недовір'я.
А інші вижидали — що і як.
Не силуйте, мовляв, немов скотину.
Недавній ще морфлотець, наш земляк,
Хтів на алюрі в'їхати в будучину.
Як хто вагавсь, мав сумнів у душі
Через отой до власницького потяг,
Тому писали на його воротах:
«Друг Чемберлена й родич Чан Кай-ші».
І дехто не хотів, комусь на сміх,
Із Чан Кай-ші одну ділити славу,
Приносив моряку свою заяву
І заодно приводив шкап своїх.

.

Минали дні, то світлі, то сумні.
І радощі і сум ходили в парі.
Ти взимку вчився, влітку — при отарі,
І так бувало боляче мені.

Удосвіта, при місяці блідім,
Зварю картоплі або юшки миску.
І почерком лікнепівським своїм
Коротку напишу тобі записку,
Що й де шукати. А сама бігом
Корів доїть. Увечері — так само.
По кілька днів не бачились часом,
Вели розмову більше записками.

...Вляглись — але чи надовго? — тривоги.
Немовби розпогодилося знов.
Та Гітлер ось кордона перейшов,
І всі людські поплутались дороги.
Ти — десь. І я не знала, що з тобою.
Минали вже подвір'я поштарі.
Хтось, а не я, провів тебе до бою,
Чужі благословили матері.
У хаті стало димно від махорки.
Народ в журбі, й солдати у журбі.
Скільком бійцям я прала гімнастюрки,
Бо вірила: хтось випере й тобі.
А потім хата в полум'ї, неволя.
Землянку спорудила восени.
Така вже, видно, удовина доля.
Скоріш би поверталися сини.
І ти прийшов. Вступило наше військо
На третій рік неволі і тюрми.
В землянку вбігла Яковчина Пріська:
— Ваш син! Біля Мефодія! З людьми! —
Летіла я, не бачила дороги.
В очах туман. А люди навздогін:
— Куди ви так? У вас болючі ноги...
— Вернувся син! Синоч вернувся! Син!.. —
Цілую ордени твої, медалі.
Діждалася, чекала недарма.
Ти згарище минув і рушив далі...
Тепер благословила вже сама.
Гадала, перебуду у землянці,
Поки з війни повернешся. Аж ні!
Скликають нас, виписують квитанції
На дерево — і людям, і мені.
І раптом стало тихо на планеті.
Тебе ж не чуть, єдиного мого...

І ось — кого це бачу я? Кого?
У кітелі, в зеленому кашкеті
Іде двором якийсь воєнний чин.
У чім стояла, кинулася з хати
Й не можу проти сонця упізнати...
Підходить ближче... Людоньки, мій син!
Пригадуєш, як стріла тебе, сину,
Як стріла хата сонцем у шибках
І як мене узяв, немов дитину,
Й поніс через подвір'я на руках?
Як дивувався, ходячи по хаті,
І як плечима знизував: — Звідкіль?
Які ж ми, мамо, будемо багаті,
Коли вже зараз стільки новосіль!

.
Збулись мої надії й сподівання.
Мій день уже повечорів і згас.
І я скажу у мить свою останню:
Збагніть себе, після судить про нас.
Хоч випала і нелегка нам доля,
Та нарікати вам на неї гріх.
Ми вас в широке вивели роздолля,
А ви подбайте про дітей своїх.
Навчіте їх добро плекати в серці,
Любить свій край і поважать наш піт.
Без цього ви не вистоїте в герці.
Такий мій материнський заповіт.

Поліська трилогія

Роман у віршах

ВЕСЕЛКИ НАД ПОЛІССЯМ

Поема перша

Тобі повідаю, читачу,
Про час,
якого не забудь.
На відстані ясніше бачу
Своїх героїв,
їхню путь.
Тому сьогодні починаю
Мережити оці рядки.
Я їх задумав на Дунаї,
Іще у фронтові роки.
Хвали,
коли того достоїн,
І гудь,
коли я заслужив.
Поет, як і в поході воїн,
Не обминаючи вибоїн,
Нових сягає рубежів.
Тим часом хтось закинуть може,
А то й поставить у вину,
Що від сучасності негоже
Тікати в минуле,
в давнину.
Нехай беру не сьогоднішнє,
Та, поки дихатиму я,
Це —
не історія для мене,
Сучасність це моя.

I

Дорога в рідні Бояни
Несла його сама.
Хоча від станції вони
Далеко,
та дарма.

Любив пройтись на самоті
У полі запашнім.
Чи є що кращого в житті,
Аніж дорога в дім,
Ніж та дорога, по якій
Вертався немов
У світ дитинства гомінкий,
В чарівний світ дібров?
Навчання, друзі, інститут
Лишились вдалині...
І ось Андрій ізнову тут,
В поліській стороні.
Але...

І зморшка на чолі,
І смуток серце їсть:
Віднині в рідному селі
Він буде тільки гість.
Ще крикнув поїзд навздогін,
А він, мов скарб, несе
Призначення у Яготин,
У школу.

От і все!

Хіба усе?

Козак Андрій

Вже уявляє час,
Як він,
учитель молодий,
Увійде скоро в клас,
Як, привітавшись до дітей,
Під обстріл попаде очей
Всіх школярів: мовляв, дивись,
Навчай, роби із нас людей.
А ні,—

десятки скажуть віч,—
То наші душі не каліч,
Іди собі...

Е, ні, Андрій

По серцю вибрав фох.
Він вірить в успіх, в запал свій,
У свій широкий шлях.
Спинився.

Сонце припіка.

Стомилася рука.
Взяв чемодана на плече.

І знову путь легка.
Попереду Свати. Вітряк
Ген виринув — і зник.
А там Хвощівочка. Юнак
Не був тут цілий рік.
І тут жита, і там жита,
І — ні душі.

Та ось
У небо жайворон зліта,
Виспівує про щось.
І байдуже, що звідтіля,
Де пуца лісова,
Свинцева хмара на поля
Поволі насува.

Іде юнак по ґрунтовій
На сватівських ланах,
А думкою давно Андрій
В далеких Боянах.
Там Ганя,

там його душа.

Йй вісімнадцять літ.
Андрій додому поспіша,
А сонце — у зеніт.
Він мусить, що б там не було,
Хай мокрий буде чуб,
Прийти завидна у село,
Щоб встигнути у клуб.
Цікаво, чи його вона
Впізнає у гурті?
Вона ж нічого ще не зна
Про те, що він в путі.
І там, де верби обнялись,
Ганнусі скаже він,
Що забере її колись
До себе в Яготин.
«Та що це? — схаменувсь Андрій, —
Про Ганю всі думки?»
А мати ж як?

Що скаже їй?

Вона ж усі роки
Про нього дбала, як могла,
Жила і снила ним,
І жде не діждеться його
У свій вдовиний дім...

О мати, мати!

Все життя
Ти вболіваєш за дитя,
Чи зовсім ще мале воно,
Чи батьком є комусь давно —
Однаково.

Коли мале —
Йому всю ласку і тепло
Ти віддаєш, аби росло
Веселе, добре, а не зле.
Великим виросте — тоді,
Життя зрікаючись свого,
Живеш тривогами його
В найменшій горі чи біді.
А у дітей у всі віки
Буває навпаки:
Відходять згодом від батьків
Ріднесенькі синки.

Андрій незчувсь, коли і як
Це появилось в нім:
Додому поспіша юнак,
А дума не про дім.
Нехай і так,

та ні на мить,
Ні тут, ні вдалині,
Нікому матір заступить
Він не дозволить, ні!

Зняв куряву вітрець-курій,
Житами прошумів.
На ліс поглянувши, Андрій
Від дива занімів.
Кінці спустили за стоги,
У хащі лісові
Дві розмальовані дуги,
Ясні веселки дві.
Не раз у дощ телята пас
І мокнув під дощем,
А двох веселок водночас
Не бачив він іще.
І ось веселки ці ясні
Здаються ворітьми,
Які ведуть у чарівні,

У дивні тереми.
А в теремах тих лісових
Живе його любов.
Хай верст і тисяча б до них,
Він все одно б дійшов.
Минув вітряк, хвоцівський лан,
А сонце так пече,
Що йти несила. Чемодан
На друге взяв плече.
Тож поки виміряє шлях,
Поглянемо лишень,
Що робиться у Боянах
У цей липневий день.

II

Ковалиха не знає, де сісти,
Телеграму поштар їй приніс.
Сяде їсти — не хочеться їсти,
Без кінця поглядає на ліс.
З лісу вийде він рано чи пізно?
Виглядає з яких уже пір!
Стало в хаті від радості тісно.
Телеграму взяла — і надвір.
Може, вгледить когось.

Що-то мати!

Йде он на коні голова.
«Це куди ви?» — хотіла спитати,
Та незчулась, як інші слова
З вуст зірвалися:

— Радість у мене,

Йде син!.. —

Усміхнувся Лукич:

— За таку телеграму, Олено,
Треба ставить на стіл могорич.

— І поставлю!

Приходьте з синами...

— Без дочки?..

Це не добре, сй-сй.

Хай нічого не вийшло між нами,
Може, вийде у наших дітей. —
І зітхнув, мовби тільки учора
Засилав до Олени сватів.

...Оженився після того не скоро
І, звичайно, не так, як хотів.
Взяв гарненьку собі молодичку.
Думав, звикне.

І з року у рік
Він звикав до Настуні — і звик,
Та любов не заміниш на звичку.
Шанував і беріг як годиться.
Нажили двох синів і дочку.
Постарів.

Посивіла вдовиця.
Та кохання оте впам'ятку
Ще й тепер.

Лиш Олену зустрине,
То душа забринить, і немов
Двадцять років рукою хто скине,
Мов загублене щастя знайшов.

— Чим твоєму Андрію не пара?
Хай би в них наше щастя жило...—
І поїхав. Лиш куряви хмара
Покотила за ним у село.

Через вулицю дядькова хата.
Біля хати вишневий садок.
Над колодязем груша крислата
На півшляху дає холодок.
Заскрипів журавель, і нешвидко
Став униз опускатися крук.
Підійшла.

Слава богу, не тітка.
І у хвіртку тихесенько — стук.
З-за паркана срібляста чуприна
Вирина, потім очі і ніс.
— Жду сьогодні я, Федоре, сина,
Телеграму Каленик приніс.—
Та не встиг Федір вийти із двору,
Як з боязні, щоб раптом, бува,
Чорт не виніс із хати Федору,
Поспішила назад удова.

Все життя своє мучився Федір:
Жінка дядьку дісталась така,

Що і вдома, і десь на беседі *
Так розпустить свого язика —
Дядьку з сорому дітися ніде.
Глухо вирветься стогін з грудей,
Ще й не вип'є, а плюне і піде,
За столом здивувавши людей.
І скупа, і лукава, й заздrenна,
Може словом вжалить, як змія,
Ставить хату, наприклад, Олена,
То Федора сама не своя:
— Бач, хороми будує, ледащо!
Ну для чого їй хата така?
Заманити хіба приймака? —
І оббреше Олену нізащо.
Не боялась вдова наговору,
Хоч у серце, бувало, кольне.
Хто не знав її, тітку Федору,
Ту, яка не збрехне — не дихне?
Не минув і Андрійко огуди.
Плеще скрізь, щоб дошкулить вдові:
— Чи безштанько той вчитися буде,
В нього ж вітер один в голові. —
Це позаочі так.

А у вічі —

Лагіднішої в світі нема.
Може в день вас провідати тричі,
Може вас запросити сама.
А захоче — наступить на поли
Так, що дасться надовго взнаки.
В когось радість — Федора ніколи
Не зрадіє.

Скоріш — навпаки.

Через те й подалась ковалиха
Чимскоріш на подвір'я своє.
Краще далі від тітки, від лиха,
Чого доброго, ще обсміє
Ковалишину радість.

До хати

Увіходить, сіда край вікна.
Буде сина тепер виглядати,
Буде думать про сина вона.

* Тут у значенні гулянки.

Пам'ятає:

з району приїхав
У село Бояни представник.
— Гей, на збори виходь, ковалихо! —
Із надвору доносився крик.
Ухвалила на зборах біднота
Заснувать колектив у селі...
Записатись Олені охота,
Та пустили чутки куркулі,
Що віднині не буде порядку,—
Усуспільниш коня і візок,
Однесеш незабаром і прядку,
Потім дійде оте й до жінок.
По кутках лиш кресалами крешуть,
Лиш чадять та сопуть мужики.
Хто й вагавсь.

А Олена таки

Записалась.

Нехай собі брешуть!
З місця зрушено.

Вслід за вдовою
Записалося тридцять дворів.
Став колишній моряк головою,
Бідняків за собою повів.
Вже не дума, чим землю зорати,—
В колективі є коні й плуги.
Де на зиму їй сіна узяти?
В колективі є гарні луги.
Син чотири закінчує класи.
Хоче далі учитись.

А де?

— Краще хай в Наливайки іде
В семирічку, а не в свинопаси,—
Радив їй голова.

І хлопчина

Вісім верст —

в Наливайки й назад —
Одміря, не шкодуючи п'ят,
Хоч гроза, хоч мете хуртовина.
Все б гаразд, та якогось-то року
Був великий в селі недорід.
Вийшов хліб у Олені до строку.
Далі ж як?

Позичати в сусід?

Так у них же по двійко, по трійко,
І самі ледве зводять кінці...
Тиждень хліба не бачить Андрійко.
Геть змарнів, під очима синці.
Молока трохи вип'є —

й потому

(В Наливайках учився тоді),
І голодний виходить із дому.
Що робить? Як зарадить біді?
Де шукати Олені рятунок?
Лізуть в голову думи сумні.
Пригадала, що в скрині на дні
Є обручка, Миколин дарунок.
Продала.

Перебилася місяць.

Далі, бачить, несила тягти.
Йде в колгосп.

Грязь по вулиці місить,
Розпустило кругом — не пройти.
Моряка розшукала в конторі.
— Виручай, коли можеш, Лукич.—
А Лукич ще у більшому горі,
Сам не ївши.

Похмурий як ніч.

Треба сіяти,
треба орати,
Хліба ж мало.

Не спить він ночей.

Всі думки, як сівбу не зірвати,
Всі думки, як підтримать людей.
Головою похитує скрушно.
Стало сором за те, що прийшла.
— Ох, неважні, Олено, діла,
Не було так ніколи сутужно.
Буде й важче, скажу без утайки.
Хай раненько виходить твій син
Волочити з бригадою клин,
Що за лісом.

Відтіль в Наливайки
Півверсти. Пообідає там,
З'їсть кулеші і хліба сто грам,
Буде все ж веселішим у школі.
Старший мій теж обідає в полі.—
Стало легше: собі заробити

Може хліба шматок на обід.
Ще й не думає братись на світ,
А вона до Андрійка — будити.
А не збудиш, то схопиться сам:
— Пожались?

Знов буду позаду?

Вся бригада давно уже там...—
Вхопить книги, батіг — і в бригаду.
Не виходив без книги із хати.
І такі уже чула слова:
— Треба сина і далі навчати.
В нього є на плечах голова.
— Голова головою. А кошти?
— Допоможем,— казав їй моряк.
Замість того щоб слати по пошті,
Сам учитель одвіз в робітфак
Документи Андрієві.

Буде

Нині в Києві вчитися він.
Хай без батька виходить у люди,
Він на світі такий не один.
Поки клала харчі у торбину,
Він ще латку пришив до чобіт.
І удвох — ледь взялося на світ —
Поза хатою йдуть на стежину.
А щоб сісти на поїзд, потрібно
Ліс минуть і п'ять сіл перейти:
Наливайки,

Хвоцівочку,
Срібне,

Добривечір

і хутір Свати.

Зупинився, як вийшли на луки.
— Повертайтесь. І сам я піду.—
Та відтягує мати розлуку.
— Ще до лісу тебе проведу.—
Розривалося серце надвоє:
Як самого лишити в путі?
Вже підходять до лісу обоє,
Ось повернуть на шлях,

а тоді...

Йде й боїться того, що настане.
Знов спинився, як вийшли з ярка.
Ні, від нього вона не відстане.

Все підсовує страви до нього,
І пряженю, й пухкі калачі.
— Синку, їж.

Слава богу, нічого

Стало жити.

— А бог тут при чім?

Де він був в тридцять третьому, мамо,
Як голодні були півсела? —
Блиснув навіть очима так само,
Як і батько.

Устав з-за стола:

З чемодана взяв туфлі, хустину.
— Це для вас. Натє, мамо, носіть... —
Ви побачили б радість вдовину!
Почуттям, що його не згасить,
Переповнилось серце.

Від сина

Мати перший дарунок прийма.
— А за що ж ти купив їх, дитино?
— За ті гроші купив, що нема... —
Жартував.

Звідки матері знати,

Що тоді, як учився, Андрій
Вже у школі почав працювати.
Ось відкіль подаруночок їй!
Зводить брови Андрій кущуваті.
Зирк в вікно, а надворі п'ятьма.
Мати рада, що з сином у хаті
Цілий вечір побуде сама.
Хоч надивиться, наговориться,
Потім хай спочиває.

А він

Проти ночі поквашливо голиться
І не думає про спочин.
Є один у його чемодані
Подарунок, що мати не зна.
Лине думкою хлопець до Гані.
От би знати, чи в клубі вона.
Встав.

Пройшовся від столу до печі,
Ніби згадував щось.

На ходу

Піджака накидає на плечі.
— Мамо, чуєте...

В клуб я піду.—
У мовчанні минає хвилина.
Мати мов не така, як завжди.
Ось тобі й надивилась на сина!
— Коли хочеться, синку,— іди.—
Та Андрій від мовчанки цієї
Серед хати спинивсь — і не йде.
Зняв піджак і присів біля неї.
Мабуть, Ганя нехай підожде.

* * *

За вікном чути скрип сокорини,
Що на чатах стоїть край воріт.
Розказала йому всі новини —
Хто помер, хто з'явився на світ;
З ким яких не траплялось історій,
Що відомі на всі Бояни,
І про те, що матросів Григорій
Має в армію йти восени;
А від хліба відрізану скибку
Скільки хочеш тули —

вже не те...

Хтось зненацька постукав у шибку,
І почулося: — Ще не спите? —
І невдовзі стає на порозі
Дядько Федір:

— Ну, синку, здоров!

Я заглядив тебе ще в дорозі,
Як од лісу ти лугом ішов.—
Обнялись, почоломкались тричі.
І Андрій, як бувало завжди,
Довго дотик його бороди
Відчував на своєму обличчі.—
Мо', з дороги спочинуту треба.
Але я спочивати не звик...
Дай лишень подивлюся на тебе,
Це ж ми цілий не бачились рік.
Вже устигли й про фінську забути,
І про польську одні лиш згадки...
Що, Андрію, у Києві чути?
Чи привіз які-небудь книжки,
Признавайсь! — гомонів без угаву.
І, діставши з кишені кисет,

Сів навпроти Андрія на лаву.
— Все вам, дядьку, відомо з газет.—
Тютюну закурили такого,
Що в Андрія аж сльози в очах.—
Розкажіть, що в колгоспі нового?
Що нового у Боянах? —
Мати вийшла тим часом у сіни,
Дядько блимнув лукаво з-під вій:
— А які у селі в нас новини?
Правда, піп ось приїхав новий.
Бог, як видно, скорочує штати.
Піп тепер на чотири села...—
Із сіней повернулася мати,
Півсулії вишнівки внесла.
Підморгнув дядько Федір Андрію: —
Ось чого вже не п'ю, то не п'ю.
Забирай-но, Олено, сулію.—
І з кишені виймає свою
Пляшку білої:

— Вип'ємо, сину,
Хай тобі пощастить у житті.
Живемо у хорошу годину,
Ех, шкода, що літа вже не ті.—
Там, де чарка одна, там і друга,
Після другої в дядька в очах
Появилася давнішня туга.—
Був і я козаком, та зачах.—
Кинув погляд сумний на Андрія.—
А від чого?

Чия тут вина?

Є, Андрію, у кожного мрія,
Та буває, що меркне вона...—
Змалку мучила хлопця загадка:
Як би добре йому не жилось,
Завжди Федору сумно чогось,
Завжди очі журливі у дядька.
Ніби жив все життя навмання,
Не знайшовши своєї дороги.
І нагадував часом коня,
У якого попутані ноги.
Та проте з незапам'ятних днів
До книжок мав найбільше охоти.
Повечеряє після роботи
І читає до других півнів.

А самому ж удосвіта треба
Йти в колгосп.

Отакий чоловік!

Федір встав: — Жаль, Андрію, на себе.
Змарнував по-дурному свій вік.
Та, здається, пора і додому.
Ти дорослий уже, то, дивись,
Не спіткнись у житті молодому
Так, як я був спіткнувся колись.—
«Як?» — хотів був Андрій запитати.
Але Федір, прощаючись з ним,
Попередив: — Колись розповім...—
Взяв кашкета і вийшов із хати.

III

Любив прокинутись Андрій,
Лиш візьметься на світ,
Коли гребнястий вартовий
Віщує сонця схід.
У млі димчастій навкруги
Дрімають ще ліси,
І снують покосами луги,
Напившись роси.
Та варто сонцю з-за дубів
Поглянути на луг,
Як всім багатством кольорів
Заграє все навкруг.
Всі барви, кольори усі,
Що приховала ніч,
В іще первіснішій красі
Знов припадуть до віч.
Цієї ж ночі наш юнак
Спочити пізно ліг.
Та довго-довго він, однак,
Склепить очей не міг.
Стояв ще Федір перед ним
(Душа — як темний ліс)
З тим самим поглядом сумним,
Що все життя проніс.
Бувають часом на путі
Корчі і всякі пні.
Вони трапляються в житті,
Либонь, і в наші дні.

Бува, людина і впаде.
Минає місяць, рік —
Підніметься і далі йде,
Зцілившись навік.
Чому у Федора, чому
(Не рік минув, не два)
Та рана, завдана йому,
Ніяк не зажива?
Так пізно не лягав давно
І спав ще першим сном,
Коли проміння у вікно
Ударило снопом.
З очей долоню одніма,
Де й ділася п'ятьма.
Озвавсь до матері Андрій,
А матері нема.
Не видно матері ніде.
І знає він — чого:
Завжди собі кудись іде,
Щоб не збудить його.
Із хати вийшов.

Сизий ліс

Темніє віддалік.
А за городом — сінокіс,
Майбутній пастівник.
Іде городом на грядки,
Чого лиш тут нема!
З ботвини лізуть огірки,
Угору пнеться мак...
Любив у свій приїзд Андрій
В городі походить.
Та ба!

Над ним бджолиний рій
Гуде,

кудись летить.

Сусіду крикнув через тин,
Чи не його, бува?
В кінці городу,

бачить він,

Некошена трава.
Андрію — радість.

Він косить

Любив із давніх пір.
В повітці десь коса висить.

Вертається у двір.
Швиденько нагострив косу.
Не підведи, коса!
І заганя її в росу,
Аж бризкає роса.
Дивилась мати із двора,
Очей не одірвать.
Та схаменулася: пора
Сніданок готувать.
Незчувся, як і докосив,
Як ноги заросив
І як до нього від копиць
Підкравсь матросів Гриць.
Григорій не селом ішов,
А лугом, навпрямки.
— Здоров, косарю!
— Гриць? Здоров! —
І обнялись друзки.

* * *

Хлопці бачились тільки улітку.
Все ж бо друзи були — й немалі.
Гриць матросів кінчав семилітку
Вже не десь,
а в своєму селі.
Попрощався зі школою, з класом.
Час минає. Не вчиться ніде.
В Боянах відкривають тим часом
Восьмий клас. Знов у школу іде.
Десять класів закінчує разом
(Як-не-як пропустив дві зими)
Із єдиним нащадком Хоми,
Куркуленком Степаном Чумазим.
Як Хома десь подівся, то сина
Він в селі залишив, при сестрі.
Жив Степан — рудуватий хлопчина —
Рядом з Грицем, в сусіднім дворі.
Ріс при тітці, бездітній і кволій.
Посилала, аби не гуляв,
Трудовні заробляти у полі.
Хай виходить у люди, мовляв.
Залюбки працював у артілі
І Грицько.

Та найбільш голова
Був радий, що Чумазий при ділі,
Що зріднили колгоспні жнива
Юнаків не на жарт.

Між собою
Подружилися хлопці тоді
Так, як дружать в літа молоді.
Скрізь удвох. Не розлить і водою.
Разом в школу і разом зі школи.
У жнива — де Степан, там і Гриць.
І один від одного ніколи
Не ховали своїх таємниць.
Але сталося так, що в Степана
Раптом тайна з'явилась така,
Що у серці щеміла, мов рана,
Розтривоживши геть юнака.
Де вона — та любов — узялася?
І навіщо Степану вона?
У дев'ятім навчалася класі
Смаглолиця школярка одна —
Донька Федора.

Хлопець до Люди
Найдорожче плекав почуття
І любов не виносив на люди,
Був наївний іще, як дитя.
Поруч Люди,
з причини цієї,
Він не тільки робився німим,
А й, на зло всім бажанням своїм,
Удавав, що байдужий до неї.
Більше року свою таємницю
Він од цілого світу беріг.
Вже хотів був відкритися Грицю.
Та, на щастя, відкритись не встиг.
Не признався —

і легше Степану,
І ніхто вже не визнає повік...
Якось хлопці,

вернувшись з лану,
Разом спати пішли на сінник.
І Грицько, перед тим як заснути,
Враз розмову завів про дівчат,
Що приємно к о х а н о м у бути,

А кохатъ —

цікавіше стократ;
Що до нього давно не байдужа
Люда Тесля. І він почина
Лиш тепер відчувать, що вона
Теж закралась у серце, та й дуже.
У Степана в душі похололо.
Він мовчав.

Прикидався, що спить.
Він потрапив у замкнуте коло.
Що йому,
бідоласі,

робить?
Темнота приховала від Гриця
Перші муки,
незвіданий біль.

Ніби в рану, що кров'ю сочиться,
Ще до того ж попала і сіль.
Біль відчаєм змінився.

Собою
Вже не міг володіти ніяк.
І, накрившись рядном з головою,
У безсиллі заплакав юнак.
«Все, Степане!

Пора забувати
Про невинне кохання своє.
Не завжди, брат, цікаво кохати,
Бо коханим не кожен стає».
Вранці — знову на лан.

І Грицькові
Всю дорогу було невдогад,
Чом Степан невеселий в розмові,
Обзивається часом невлад.
Біль у серці влягався поволі.
Він розлюбить її —

дайте час!
Рік останній навчаються в школі
І десятій закінчують клас.
І тепер, як ніколи, Андрія
Хлопці ждали у Бояни.
Як-не-як невелика надія,
Що побачаться скоро вони.
Починалось життя.

Перед ними
Зовсім різні дороги лягли.
Хто там відає,
де і коли
Знов зустрінуться три побратими.

IV

Андрій, зустрівшись з Грицьком,
Зрадів не знати як:
По-перше, був йому дружком
Русявий цей юнак;
По-друге, щось про Ганю взяв
В товариша свого,
Ну хоч —

яка тепер вона.

Чи згадує його.
У кого, як не у Грицька,
Довідається він?
Вона — матросова дочка,
А він — матросів син.
Звичайно, він не стане сам
Розшитувати про це.
Хай Гриць обмовиться, а там —
Закине й він слівце.
Така уже його любов!
Про неї стільки мрій,
А от і досі не зборов
Несмілості Андрій.
Зате уяви буйний плід
Повився, наче хміль:
«А може, цей Грицьків прихід
Ще має іншу ціль?
Прийшов так рано.

А чому?

Чи мало Грицю дня?
А що, коли оце йому
Від Гані завдання?
Мовляв, піди і передай,
Що жду його давно,
Сьогодні ввечері нехай
Приходить у кіно...»
Немає здогадам кінця.
Сідають на покіс.

А Гриць чомусь ані слівця
Про Ганю.

Ну не біс?

Все про училище своє,
Про Люду...

От так друг!

Андрій з покосу устає
І дивиться на луг.
Чомусь ніяк не угада,
Хто йде в далечині.
Достоту Ганина хода.
Але вона чи ні?
Дививсь і Гриць в той самий бік.
В чім справа — ще не зна.
Враз догадався і прорік:
— Андрію, не вона!
— Хто «не вона»? —

Андрій на це.

— А та, що ти б хотів...—
Сіяє у Грицька лице,
В Андрія — й поготів.
Хлопчині — знає це Андрій —
Не попадай на зуб.
І раптом: — Ось що, друже мій,
Приходь сьогодні в клуб.
Інакше — стрінетесь коли ж? —
А той ізнов своє:
— Із ким?

— А це тобі видніш,

Це діло вже твоє...—
Вхопив Андрія й від душі
Мов кліщами затис.
І, сміючись, товариші
Упали на покіс.

* * *

Не швидко вечір настає
У молоді літа.
З полиці книгу дістає,
Розкрив,
а не чита.
Уже вести годинам лік
Втомився.

Що робить?

В розлуці легше ждати рік,
Аніж останню мить.
Зненацька в пам'яті йому
Минуле ожило.
Було це років п'ять тому.
Приїхав він в село.
Закінчив саме робітфак.
(Це радість, ще й яка,
Уже студент!)

Пішов юнак

Провідати Грицька.
Не встиг у хату увійти,
Повз нього — шусть — вона.
І до самої темноти
Ховалася, чудна.
Чи міг подумати Андрій,
Що цей його прихід
Тому причиною?

А їй —

Лише тринадцять літ.
Ще завітав — одне і те ж.
Те саме знов і знов.
Іще школярка,

ще мале ж,

А вже, диви, любов!
То заховає десь кашкет.
Шукає скрізь — нема.
То кине грудку з-за штахет
На нього крадькома.
Уваги хлопець не зверта
На витівки її.
Минають дні.

Ідуть літа.

Ганнуся підроста.
І ось вже школу медсестер
Кінчила восени.
Цікаво хлопцю: як тепер
Зустрінуться вони?
Чи буде знов ховать кашкет,
Як у тринадцять літ,
І кидать грудку з-за штахет
Андрієві услід?
Е, ні.

Тепер не захова.
То все дитяча гра.
Від книги очі одрива.
В вікно зиркнув.
Пора!

І дивно:

мати не пита
Тривожно: «А куди?»
Згадала молоді літа.
— Іди, синок, іди.
— Не замикайтесь! — із сінець
Почулося ще їй.
До клубу лугом,
навпростець,
Іде Козак Андрій.

V

В клубі — музика й танці.
Із ганку
Він в приміщення глянув,
а там —
Задавав саме лиха Степанко
Під гармоньку своїм чобіткам.
Чуб рудий впав Степанку на очі.
«Де він тільки навчивсь і коли?»
Це подумав —
на очі лягли
Юнаку дві долоні дівочі.
Радість лоскотно входить у груди.
На дівочі поклавши свої,
Певен він, що це руки її.
Радо їх рознімає —
аж Люда.
Та поглянув лише на дівчину,
То відчув, що вона не одна.
Так і є.
Хтось ховався за спину.
Подививсь.
Ну, звичайно, вона.
Пригорнув її,
бажану й любу.
Лиш сказав:
— Так і знав, що це ти... —

І не в клуб,
а подалі від клубу
Хлопцю хочеться з нею іти.
І гуляти,
гуляти до ранку.

Схаменувся:

— А може, в кіно?..—

Усміхнулася:

— Мені все одно...—

А сама вже зіходить із ганку.
Йдуть, обнявшись, до Гані додому.
Та не в хату, як тої весни,
А сідають на лавку знайому
Край воріт, де шумлять ясени.
Засвітилося небо зірками.
Закурив.

І не гасить сірник.

— Це навіщо? —

закрилася руками.

— А того, що не бачились рік...—

Ближче хочеться сісти Андрію,
Тільки ближче — немає куди.—
Дай тебе я хоч трішки зігрію.
Ще застудишся, Ганю, гляди...—
І знімає піджак.

Та бажанню

Не судилось здійснитись тому.

Хтось підходив: — Із ким це ти,
Ганю?

Ой дивись, бо напишем йому...—

Двоє їх.

І Андрія, звичайно,

Віддалік не впізнали вони.

А Ганюся: — Пишіть, та негайно!

Та не в Київ,

а на Бояни...—

Порівнявшись, подружки-дівчата

Догадалися уже і самі,

Що наскочили на адресата,

Засміялись і зникли в пільмі.

А повітря — розріджений трунок.

Тихо скрізь.

Ні шелесне віде.

Із кишені виймає дарунок,

Тайкома їй в долоню кладе.
А вона йому:
— Це ти даремно,
Чи у мене намиста нема? —
А чому,
не збагне і сама,
На душі так приємно-приємно.
Пригадав дві веселки над лісом.
І розказує в захваті їй
Про фантазію власну Андрій
І про диво оте над Поліссям.
Тут Ганнуся не скрикнула мало:
— Я ж не знала, що ти у путі,
А веселки побачила ті,
То й тебе в ту хвилину згадала. —
Через край перелитись готова
З нього радість від Ганиних слів.
— Це вже справжнє диво із див. —
І замовк.
І обоє ні слова.
І удвох,
хоч і кожен про себе,
Вони думали знов про одне:
Буде їхнє кохання ясне,
Як оті дві веселки у небі.

VI

Федір Тесля —
неписана книга,
І її написати мені.
Все вагавсь: починати чи ні?
Але рушила,
рушила крига...
І пишу я, усе пригадавши,
І мене огортає журба.
Особисте,
нехай і не завше,
Визначає не тільки доба,
Хоч давно став похилим і сивим,
Рани в серці у нього живі.
Федір був у житті нещасливим
І в колишні часи, і в нові.
І нікому загоїть не вдасться,

А другого літа
Знов на службі телячій отій.
Батько радий: у сина освіта,
Появився в роду грамотій.
А найбільше — за синові руки:
Всяке діло горіло у них.
Та хлопчину тягло до науки,
До паперу тягло

і до книг.

Ще ізмалечку вухам Федьковим
(Ще й для нього була дивина)
Чулась музика в шумі млина,
У веселім дзюрчанні струмковім.
Склав і пісню, як вчився у школі.
І так жаль часом хлопцю себе,
Що за плугом на панському полі
Замість музики —

соб і цабе,

Що не так його шлях розпочато,
Що в гною — не за партою — ріс.

* * *

Виріс Федь — задивлялись дівчата:
Лоб високий, орлиний ніс.
Скільки років гуляє — і дивно,
Ні в одної не просить руки.
Друге літо русява попівна
Посилає йому книжечки
Про кохання.

І ойкає мати:

— Не доводять книжки до добра,
Чи діждуся невістки до хати? —
Батько хмуро: — Давно вже пора. —
Не подужа роботи тяжкої,
Без невістки — зав'язаний світ.
— Діждетесь.

Ще не вгледів такої,
Щоб женитися... — кине в одвіт.
Чи гадав, що одружиться скоро
Проти волі і серця свого,
Що давно гонориста Федора
Піджидає,
чатує його?

Якось пізно вночі, перед ранком,
Після других, либонь, півнів,
Федь ішов з товариської п'янки,
Видно, добре-таки сп'янів.
На всю вулицю «Хмелю, мій хмелю»,
Як умів,

витягав сам-один.

Тут Федора схопилась з постелі —
І хутенько до хвіртки.

А він

Наближається.

Бачить, що дівка.

Обірвав молодецький свій спів.

— Щось не те, мабуть, Федоре, пив,
Щоб співать...

Ось у мене вишнівка...—

І плечем підштовхнула навмисне,

Ще й прицмокнула язиком.

Ну, а він не противився, звісно,

Бо й кашкет вже назад козирком.

Вносить пляшку вишнівки з комори,

І йому, і собі налива.

Пив за неї,

за те, щоб, бува,

Женихи не цурались Федори.

До розмови не завжди охочий,

Тут почав про добро і про зло...

І не тямив, що далі було...

І прокинувся в постелі дівочій.

На скуйовджену за ніч куделю

Натягнув до відказу кашкет.

Що накоїв ти, хмелю, мій хмелю?

Тихо вийшов —

і повз ожеред...

Опинився в городі чужому.

У тривозі, із серцем важким,

Не соромлений зроду ніким,

Він городами крався додому.

...І обходив, напевно, з півроку

Її хату найдальшим кутком.

А вона все трималася збоку,

Не ходила,
як інші, слідком.
Вже не билось серце в тривозі,
Вже забув про темненьку ту ніч
І неждано зустрівсь
віч-на-віч,
Хоч ішов по найдальшій дорозі.
Таємниче підводить до тину
(До секретів ще Федір не звик)
І шепоче йому про дитину,
Що торкає вже ніжкою в бік.
Ніби гілкою вдарило в очі,
Потемніло йому:
— Як же так?! —

І пішов,
і, мабуть, до півночі
Понад лісом ходив, мов маняк.
Як дійшла до Ясона та звістка,
То два дні не виходив з двора
Й розсудив:
хоч якась, та невістка.
— До весілля готуйся, стара!
Що там думати,
що і до чого?!
Ще ніхто в ясонівським роду
Не украв,
не уславив нікого,
Не накликав на когось біду.—
І пішли то під гору, то рівно
День за днем,
за роками роки.
І з тих пір
русокоса попівна
Присилать перестала книжки.

* * *

Ні в млиновому клекоті-гомоні,
Ні в дзюрчанні струмків весняних
Вже не чулось йому неземних
Звуків юності.
Згасли і в спомині.
Сам розбив своє щастя упень.

Що робить, як дружина немила?
Од людей він одбився, від діла,
Говорив по півслова на день.
Вмерла мати.

Нема і Ясона.

Власне щастя — у власних руках.
Довго тягнеться нічка безсонна
Із нелюбою поруч, в думках —
Все покинуть!

Податись світ за очі!

Щоб хоч трохи забулась вина.
Перевернеться, тяжко зітхаючи.
Ну, а донька?

При чому вона?

Як дитину відірве від себе,
Що весь день неугавно пита,
І чого ото блискає в небі,
І чому настає темнота?
Вже не раз він на людях, в розмові
Чув про себе:

«Сумний чоловік».

Звідки знать, що живе без любові
І її не зазнає повік?

Догадалися ж люди — і скоро:
Як виходити став на святки,
Сам попереду йде, а Федора
Десь позаду.

Або навпаки.

А Федорі до того байдуже,
Від стида не лишилось сліда.
Не нахвалиться сином і мужем,
За яким і біда не біда.
В неї справи нітрохи не гірші,
Ніж у тих, в кого чесна душа.
В монополку не ходить, як інші,
А складає все гріш до гроша.
Може, стягнуться якось на хату.
Ця ж — похнябилась, ледве стоїть.
Все гаразд.

Та не може втаїть

Запізнілу любов непочату.
Лиш руками його обів'є,
Лиш пригорнеться в тихій надії...

Скине руки Федорині з шиї
І чомусь покурити встає.
Більш про мужа нікому нічого,
Ніби враз підмінили її.
Не терпіть стала щастя чужого,
Бо не мала свого у сім'ї.
...Похмурнішав,

подався на силі,
Долю кличе ночами у снах.

Раптом чутка пройшла про артілі
І застрягла у Боянах.

Ворухнулося серце у грудях:
«Доки нам вовкулаками жить?
Доки злиднями нам дорожить?
Чи не легше в артілі,
на людях?»

Ніж сидіть при Федорі щодня,
Ніж так жити — втопитися краще!»
Йй сказав.

Все одно що до пня.
Замахала руками: — Нізащо!
Вмру на призьбі — в артіль не піду.
Хочеш всіх нас пустити по миру! —
І кляла більшовицькую віру,
Як найбільшу у світі біду.
Записався.

Послухався друга.
А тепер
Гнат пече, як вогнем,
Щоб скоріш усупільнював плуга,
А крім плуга,
ще й воза з конем.

Федь не з тих, щоб звертати з доріжки.
Тільки в хаті не стало життя.
Бо Федора як вхопить за віжки,
То з подвір'я — ні соб, ні гаття.
Вже хотів був як-небудь украсти
І тихцем одвезти уночі.
Ѕрик такий підняла на печі,
Що й на цей раз прийшлося відкласти.
Знову чує докори від Гната.
— Я не проти. Порадь, що робить.
Втретє спробую, може, проклята,

Ще й убить.—

Гнат на це, усміхнувшись тужно:

— То таке...— й кашлянув у рукав.—

Хоч Федора твоя й безоружна,

А від неї і я б утікав.

Ось що, Федоре.

Буду я вільний,

То прийду.

Заголосить — нехай.

Ти ж скоріше коня запрягай

І паняй на подвір'я артільне.—

Після полудня третього дня

Гнат прийшов, і не сам, а з дядьками.

Не застріг іще Федір коня,

Як Федора вчепилась руками

За полудрабок: — Вбий, а не дам! —

І за хвилю сама вже на возі.

Гнат стоїть із людьми на дорозі,

В розлад той не втручається сам.

Федь гнідого за повід — і з двору.

В серці люте тамуючи зло,

Разом з плугом везе і Федору,

Що волає на всеньке село.

До воріт повиходили люди.

А вона, в небо зводячи зір,

Все голосить: — Ой що ж воно буде?! —

І в артільний приїхала двір.

Сміх і горе.

Вже й ніч на порозі.

Повертайся, Федоро, на піч!

Та вона,

наче відьма,

на возі

Голосила цілісіньку ніч.

* * *

В Гната радістю світяться очі.

Вже в артїлі десятки дворів.

Та осінньої темної ночі

Хтось Ігнатову хату розкрив.

Хто не йде, то снопа і прихватить,

І покрили її гуртома.

А Хома щось податку не платить,

Не хотілося Федору спати
Тої ночі,
А встав, як завжди.
Вранці вийшов набрати води,
Вгору глянув —
аж світяться лати.

І не спалося до ранку,
А хата розкрита.
Прибігає до сільради —
Ні гречки, ні жита.
Хто зробив це?

І навіщо?

За яку обиду?
Від сільради до дороги
Ніякого сліду.
Догадатися не важко,
Не маленькі діти.
Треба хліб шукать державний,
Куркулів трусити.
У Хоми в саду і в хаті
Нишпорять повсюди.
Прикидається ягнятком:
— Схаменіться, люди! —
Ходить слідом і підбиту
Ногу закидає. —
Чи у вас нема поняття?
Совісті немає?
Я ж кажу, що провозився
У млині до світа... —
Обшукали все подвір'я.
Ні гречки, ні жита.
Череда вертає з лісу,
Сутеніти стало.
Федь потилицю почухав:
— Як у воду впало. —
А у Гната блискавично
Промайнула думка:
Є й вода.

Недаром жаба
На городі кумка.
Він до сажалки простує,

Що в кінці садиби,
Біля берега дрібненька
Скинулася риба.
А на березі травиця
Вибита ногами.
Роздягнувся —
і у воду,
Попід берегами...
Тут і жито, і до жита;
Видумано ловко!
Не сказав Хома ні слова.
Позирає вовком.
Лють нечувана до серця
Підступила Гнату:
— Ну, а хто розкрив, падлюко,
Федорову хату? —
І моряцькою рукою
Взяв Хому за груди.—
Признавайсь,
а ні — відразу
Тут погибель буде! —
Аж посинів,
та не каже.
Ще притиснув трохи.
Бачить, виходу немає.
— То не я... Тимоха.—
Тільки це вони почули —
З горя чи з досади
Христофор поблід зненацька,
Голова сільради.

* * *

В листоноші Каленика Чуба
Був іще один син — Тиміш.
Все життя з ним була рахуба.
Їв за трьох,
а робив на гріш.
Як підріс, то хотіли віддати
Хоч за їжу саму в наймити.
Та Хома не пустив і до хати,
Бо йому не потрібні роти.
А тепер — за два лантухи жита,
Що йому обіцяв Хома,

Взявсь Тимоха дві хати розкрити.
І розкрив.

І ні хліба нема,
Ні рятунку від меншого брата.
Повели Тимоша у тюрму.
А назавтра під проводом Гната
Розкуркулили хлопці Хому.

* * *

Федір більше з фуганком і стругом,
Став щедрішим уже на слова.
Коли треба — ходив і за плугом.
І сказав йому раз голова:
— Нумо, Федоре, радити раду.
Ти у нас майстровий чоловік,
То й очоль будівельну бригаду.
Став будівлі, і так, щоб навік...

Бачив Федір не раз і не два,
Як в заляпаних грязю чоботях
Вечорами стоїть на воротях
Неспокійний отой голова.
Це тоді, як вертається з паші
Череда.

І радіє Лукич.
Радість бризне із вицвілих віч,
Потім скаже:

— І все оце — наше! —
Ця піднесеність Гнатових слів
До душі бригадиру старому.
Федір Тесля частенько на тому
І себе отак само ловив.
Йде з колгоспу —

не раз озирнеться
На будівлі, поставлені ним.
Не таким уже був і сумним,
Як це декому, може, здається.
Подобрішала ніби й Федора.
Усього вистачало вже їй.
Повна скриня і повна комора,
Третій рік, як у хаті новій.
Люда вчиться в дев'ятому класі.
Незабаром подасться з села.

А Федора, немов затялася,
У колгоспі і дня не була.
То в боку, то у крижах боліло,
А тепер — не підходять літа.
Вже й Тимоха узявся за діло,
Правда, інша у нього мета.
Ще торік у городі артільнім
Став за сторожа він залюбки.
І таким був сумлінним та пильним,
Сам стеріг,
сам і їв огірки.

VII

Весела і важка пора,
Пора колгоспних жнив.
Спішать із кожного двора
В п'янке роздолля нив
Чоловіки і юнаки,
Невтомні жаткарі,
І літні, й молоді жінки,
Безсонні матері.
Спішать по ранішній росі
На дальні табори
І будівельники усі,
І всі бухгалтери.
На жоднім возі, ні в гурті
Федори лиш нема.
Мовляв, літа уже не ті,
І сили вже катма.
Та ще Тимоха, що йому
Трудитись не з руки,
Заліг у курені своєму,
Вартує огірки.
Не той і він, що був раніш,
Ходила чутка-вість,
Що він бере з собою ніж,
Вже чищеними їсть.
Культурний рівень Тимоша
Піднявсь у курені,
Та чи була у нім душа,
Іще не знали, ні.
...Ідуть під ліс, на новий лан,
Де жаткою не вжнеш,

Андрій, і Люда, і Степан,
Грицько і Ганя теж.
Андрій попереду. Коса
На дужому плечі
То блискає, то погаса,
Як молодик вночі.
Слідом у сивім туманці
Ідуть, встигають ледь
Олена з цуркою в руці,
З косою — дядько Федь.
І, ледь піднявшись над селом,
Ім раннє сонце б'є чолом,
Заставши їх не по домах,
А в полі,
на ланах.
І освітило все навкруг:
І темряву борів,
І мирний лан,
і мирний луг,
І мирних трударів.

* * *

Розпрозорилось поле безкрає.
Сивий морок посунув у ліс.
Гриць кладе за покосом покіс,
Люда Тесля за ним підбирає.
За Андрієм, що другим іде,
Підбирає не хтось —
медсестриця...
Він боїться відстати від Гриця,
Теж покіс за покосом кладе.
Лиш байдуже Степану одному,
Хто за ним.
Зна одне він — косить.
Він давно намагавсь погасить
Те, що в серці жило молодому.
Що за щастя в коханні?
Юнак
Вже не вірив ні в яке кохання.
Можна жити,
ще й як,
без зітхання,
А без друзів не можна ніяк.

Він у зошиті якось своєму
Записав навіть дещо про це.
І недаром став морщить лице,
Як Грицько говорив на цю тему.
Записав ось цією рукою,
Сам подав собі радісну вість,
Що кохання красиве собою,
Але часом приходить, як гість.
Чим не правда?

Цього спростувати
Не зуміють ні Гриць, ні Андрій.
Хай і так.

Але він не такий,
Щоб виносить цей зошит із хати.
Записав і про те він, між іншим,
Що кохання бува між двома,
А у дружбі обмежень нема,
В дружбі кожен стає красивішим.
Знав би він, як прожив все життя
Той, хто ззаду ступає з косою,
То увечері

без каяття
Все б закреслив тією ж рукою.
Федір, мабуть, своє одкосив,
Як не тягнеться — не наздогнати.
Не встигає й Андрієва мати.
Важко їй,

Федь спочити присів.
Як погляне на перші дві пари,
На закохані пари оті,
То й частішають серця удари,
То й стає веселіше в житті.
Курить.

Згадує.
Думає думу.
І чомусь, як у давні часи,
До лісного прислухався шуму,
До веселого дзвону коси.
Взяв косу і мантачку у руки.
Взяв брусок.

Та зненацька йому
І у шумі, і в дзвоні тому
Вчулись музики дивної звуки,
Мов гармоні чутливі лади

Він,
 бентежний,
 в задумі торкає.
А мелодія все наростає,
Хоч бери і на ноти клади.

VIII

Що за гомін в Олениній хаті?
Що за радість?

 Чи горе яке?

Дзвін чарок, як буває на святі.
Товариство зійшлось гомінке.
Тут і Федір, і Люда, й Федора,
Гнат, дочка, навіть меншенький син...
Лист одержав Андрій позавчора.
Треба їхати у Яготин.
Невеселий сидить біля Гані,
Щось не п'є,

 нерозважний в їді.

Батько ж Ганин ні-ні та й погляне,
І всміхнеться у вуса руді.
Нахиливсь, щоб Олені сказати
Те, що зараз було на душі.
— Ну, по-моєму вийшло, скажи?
— Ні, по-їхньому вийшло, Ігнате.—
І всміхнулась у тихій журбі.
Знов його проводжає із дому.
Встане ось з-за стола

 і потому

Знов лишиться сама при собі.
І встає.

 Відкрива чемодана.

Перевірив, чи складено все.
Піде він, бо зібрався не рано,
Не на станцію,

 а на шосе.

Добереться якомсь на попутній
Спершу в Київ,

 а там в Яготин.

Тракторист підхопився майбутній,
Завповзятий колгоспівський син.

Гнат підвівсь:— Дам підводу,

 стривай-но! —

Та від неї відмовивсь Андрій.
Не підвода тут зайва, звичайно,
А той кучер, що буде на ній.
За село проводжатимуть друзі,
Далі підуть із Ганею вдвох.
Серце матері в смутку і в тузі,
Бо не може воно без тривоги.
Федір мовив: — Посидьмо хвилину,
Щоб дорога стелилась легка...—
І чогось потяглася рука
До очей.— Ну, щастя ж тобі, сину! —
Першим вийшов із хати Степан,
На губах виграваючи марші.
Гриць із хати несе чемодан,
А за ними — дівчата і старші.
Попрощавсь на шляху зі всіма.
А від хлопців не видно і сліду.
Потім матір Андрій обніма.
— Не журіться. На той рік приїду.—
І пішов.

Помахав віддалік.

І вже поруч не мати, а Ганя.
І вже поруч ступає кохання,
Що не знав його Федір повік.
Наздогнав юнаків з чемоданом
За селом, біля перших дубків.
І в ту хвилину пронісся над ланом
В бік Житомира гул літаків.
Проводжав їх очима Степанко,
Зачарований дивним ключем.
— От краса!

Це не те, брат, що танки.—

І торкнув свого друга плечем.
А Грицько: — Ти штовхай, та не дуже.
Ось у танків хода — так хода.
У бою наступальному, друже,
Без броні вже піхоті біда.—
Глянув другові прямо у вічі
Й під дубок чемодана поніс.
А Андрій — і не раз, і не двічі —
Озираючись, ступаючи в ліс,
На залишені мирні оселі,
На залишені мирні лани,
На луги, на тополі веселі,

На кохані свої Бояни,
На свою лісову батьківщину,
Неспокійну і мирну завжди,
Ніби знав, що не в мирну годину
Він повернеться згодом сюди.
— Може, проводи тут і завершим?..—
Мовив друзям Андрій під дубком.
І вже тисне їм руки обом.—
— Ну, до зустрічі у сорок першим.—
Все дійшло до Грицька і Степана,
І без слів зрозуміли усе.
Взяв Андрій на дрючок чемодана,
Вдвох із Ганею йдуть на шосе.
Розлучалася Ганя із любим
Хоч ненадовго, лиш до весни,
Та як лісом ішли,

то під дубом

Не одним зупинялись вони.
В щасті трохи забулася Ганя,
А як вийшли зненацька в степи
Й телеграфні уздріла стовпи,
Охопило ізнов хвилювання.
Вже дійшли до чийогось двора,
Сіли вдвох край шосе,

біля тину,

Не одну пропустили машину,
Але їхати треба.

Пора!

І немов позабув тої миті
І її,

і кохання своє.

І машині, брезентом покритій,
Зупинитися знак подає.
Перекинув за борт чемодана.
Вже шофер натискає на газ.
А вона,

дорога і жадана,

Тут немов розгубилася враз.
І ні щастя уже, ні спокою,
Лиш тривога якась на душі.
Вслід машині махає рукою,
Вслід махає:

— Частіше пиши! —

УКРАДЕНИЙ МИР

Поема друга

О, скільки спогадів дарує
Цей клаптик рідної землі!
За вікнами зима вирує,
І я, немов на кораблі,
Пливу в безмежному просторі
З погожих днів до грозових
Один — у радості і в горі —
За всіх —

живих і неживих.

З кімнати на крутому схилі
Самотню бачу я сосну.
Стоїть у білій заметілі,
Виборює собі весну.
Дивлюсь, милуюся, завмерши,
І згадую недавні дні,
Коли отут, у Ірпені,
Його побачив я уперше.
Кругом ніде анішелесь.
Ішли ми низом, над рікою,
Без капелюха,

сивий весь,

Все милувався він сосною,
І враз:

— Ви бачите її? —

Спитав.

І я збагнув — для чого. —

А друзі деякі мої
Не бачать, голубе, нічого.
Та що там дерево!

В житті

Умійте, молодий мій друже,
В буденній, в дощовій калюжі
Зірки побачить золоті...—
Він говорив мов сам до себе,
А в мене не ішло з думок:

Ми часом і в ясному небі
Не бачимо отих зірок.
Увесь був повен неспокою
В свої літа немолоді.
І я відчув,
 відчув тоді
Незадоволення собою.
Ми служимо своєму дню,
Оспівуєм його прикмети.
Та в нас, товариші поети,
Спокою більше, ніж вогню.
А нас не мало, нас не трохи.
Які події на землі! —
Та ми для нашої епохи
Уже стаємо замалі.
Хвалу Довженкові складаю,
Хто день виборював новий,
Хто із чернігівського краю
На простір вийшов світовий.
...Дивлюся знову на сосну
І думу думаю нехитру:
Коли не хилиться од вітру,
То виборе собі весну.

I

Угамуйсь, материнська тривога!
(Ріс — боялась,
 підріс — поготів!)
То чекає у гості самого,
То чекає від нього листів.
Де він спить?
 Що він їсть?
 Що він п'є?
І яка там сорочка на ньому?
Знати богу хіба що одному.
Ось чого і тривожно стає.
Часто дума про те, що і Ганя:
Чи в своїх почуттях він стійкий?
Всяке нині буває кохання...
Та, здається, Андрій не такий.
А невісточка кращої годі
Й пошукати.
 Весела, швидка,

Все уміє робити в городі
І у фельдшера — права рука.
Удалася й собою нівроку
І лише дев'ятнадцятий рік...
Те й робила б, що потайки збоку
Милувалася ними повік.
Ніби все так звичайно і просто,
А чогось не виходить...

Чого?

Чи для того ростила його,
Щоб лише виглядати у гості?
Тільки й радість, що синова вість...
Гроші шле.

(Йй нічого не треба).

Може, їх одриває від себе
І не раз через те недоїсть?
Вчора сала послала, коржів,
Бо про себе нічого не пише,
Тільки те, що живе, як раніше...
Звідки ж знаєть,
як раніше він жив?

Думи, думи!

Куди вас дівати?

Літня нічка для вас замала.
Вже збиралася спати лягати
І на заціпку двері взяла,
Як Лукич обіззався знадвору.
Молодиться Лукич, хоч і сиз:
Кінчик лівого вуса — угору,
Кінчик правого вуса — униз.
Привітався.
Сідає на лаву.
Мовчки вуса, примружившись, мене.
— Поговорим, Олено, про справу,
Лиш гарненько послухай мене.
Засідало допіру правління.
Є в селі нашім троє сиріт.
То яке у нас буде сумління,
Як з колгоспу їх пустимо в світ?
Можна б їх одвезти в дитбудинок,
Та послухав сьогодні людей...
Словом, план несподіваний виник,
Щоб тобі передати дітей.
Хлопець старший, а менші — дівчата,

Стане більше у тебе рідні.
Будем їх одягати і взувати,
Будем хліб і до хліба давати,
А за труд — получай трудовні.—
Каже й дивиться просто у вічі,
Намагавсь прочитати голова,
Що на це відповідь удова,
Про таке не запитують двічі.
Хвиля, друга...

Одвіту нема.

— Це ж чиї?

Василенкові, може?

От дітей відмовляти не може,
Та чи справлюся я із трьома?
— От і добре. Спасибі, Олено.
Так я завтра правлінню й скажу.
Коли що — покладайся на мене,—
І пораджу,
і допоможу.

На добраніч! —

І вийшов із хати.

Чулись кроки важкі од воріт.
А вона, несподівана мати,
Вже голубила в серці сиріт.

* * *

І життя почалося з початку...
Більше клопоту — менше думок.
Дві дочки, сіроокі дівчатка,
І один з вихорцями синок.
Павлик ходить до третього класу,
Оля — в перший.

А меншенькій — п'ять...

Скільки треба уваги і часу,
Скільки ласки їм треба віддати!
Хоч і дружба між ними, і згода...
Та як гляне на тих малюків,
То, їй-богу, своїх так не шкода,
Як чужих,

що ростуть без батьків.

Павлик — справжній тобі молодець.
Як насидиться з книжкою досить,
Зажене і корову в хлівець,

І води для корови наносить.
То з сестричками піде у ліс,
Чи на луг, чи в садок по черешні...
А Лукич, наче батько справдешній,
Вчора меншій і ляльку приніс.
Дивовижне життя почалося:
Де в Олени і сили взялись.
Призабула, що сиве волосся
І здоров'я не те, що колись.
Помирати, як видно, не скоро.
Знову діти.

Але не вдова.

А із думки не сходить Федора
І її жалісливі слова:
— Мало вам і без того мороки?..
Та навіщо вам троє сиріт —
Зайвий клопіт на старості літ?
Доки, серденько, мучитись, доки? —
А на людях пускає чутки:
— Бідний Павлик!

І воду їй носить,
І копає, і поле, і косить,
Що й не бачить, які ті книжки!..—
Вік живе однією брехнею.
Як до Федора все те дійшло,
Так його за живе узяло,
Що полумисок кинув у неї.
Натерпівся із нею мороки,
А на старість терпцю не стає.
Ой Федоро, нещастя моє,
Доки світ баламутити, доки?

* * *

А Люда — зовсім не така,
Тихіша від води.
Пішла у Федора дочка
І вчиться хоч куди.
Сидить над книгами в садку
З подружками й сама.
Зозуля з ясена: «Ку-ку!»
Їй клопоту нема.
Кує, горласта, цілі дні,
Сховавшись між віт.

І вирішив — собі на зло —
Не приїжджать в село.
Не приїжджать, поки вона
Йому не відповість.
Усе чекав од неї вість,
Настала вже й весна.
А вістки жодної не мав,
Мов вибув адресат.
Писав про те, що вже зорав
Гектарів п'ятдесят,
Про наливайківські лани,
Про запах борозни,
Про те, що ніколи йому
Провідать Бояни.
Не одвічає — ну і хай!
То далі від гріха.
Кохай Грицька.

Грицька кохай,

Він теж тебе коха.
Як добре, думав, що в листах
Ні слова про любов.
Схотів —

у Бояни пішов,
Тепер він вільний птах.
Попри усі свої жалі
Втішав себе одним:
Не здасться Людї він чудним,
Як стрінуться в селі.
Вже в дзеркало не позира
На свій руденький чуб.
Парубкувать йому пора,
Його ж..

не тягне в клуб.

Чита до півночі книжки
А чи у зошит знов
Записує свої думки
Про дружбу і любов.

* * *

А коли йому Гриць з далини
Написав, непокоячись дуже:
«В мене просьба до тебе, мій друже,

Коли-небудь заглянь в Бояни
І довідайся: що за причина,
Що від Люди нічого не чуть...»
Осідлав мотоцикла хлопчина
І, не гаючись, рушив у путь.
Вболівав він за вірного друга
І вважав, що це справжня наруга.
«Ясно, чом ти не пишеш мені,
А його ж ти кохавш чи ні?»
По стежиночці обіч дороги
Миттю вискочив він на горбок.
В голові повно всяких думок.
А у серці — за друга тривога.
А дорога ішла з МТС
Повз колгоспний ячмінь і овес,
Де зорав він немало гектарів,
Де, оравши, він Людою марив.
Та й незчувся, як виїхав з лісу,
Підійнявши пилюки завісу,
Свою хату минув і садок,
Поспішав на сусідній куток.
Озирнувся, чи не дивляться люди,
І спинивсь перед хвірткою Люди.
А в цей час із садка, з тапчана
Людин голос: — Оце новина!
Де ти взявся?.. —

А він у одвіт:
— Спершу здрастуй! — без усмішки,
строго. —

А по-друге, від Гриця привіт.
Не чекав я від тебе такого... —
Біль відбивсь на юначім виду...
Так, вона перед ним винувата.
— Я збиралась тобі написати,
Як останній екзамен складу.
— Ти про гречку, а я про пшеницю...
Чом, скажи, не відписуєш Грицю?.. —
Не гадала дівчина ніяк,
Що розмова обернеться так.
— Ой, який ти хороший, Степанку! —
Просто вирвалось в неї.

Вона
Цілувать його в щоки ладна,
Зрозумівши усе наостанку. —

Скоро іспитам буде кінець,
Всім, Степанку, відписувать буду,
І тобі...—

І Грицьків посланець
Вже привітніше глянув на Люду.
Не таке вже й обличчя хмурне,
Як спочатку.

— На це ми не згодні.

Ти Грицькові хоч слово одне
Напиши.

І негайно ж!

Сьогодні! —

Знав би хто, як нелегко було
Взятись виконать друга прохання,
Пересиливши власне кохання...
Та коли залишив він село
І курною дорогою тою,
Розкуйовджений, в'їхав у ліс,
Він відчув, ніби трохи підріс,
Ніби став красивішим собою.

II

Новина, мов із вирію птиця,
Прилетіла в поліське село.
В Боянах всяке диво було,
Не про кожне і знати годиться...
А такого

і за Боянами

Полісяни не чули ніде.
Христофор в свою хату веде
Удовицю з малими синами.
Всім до серця прийшлась новина,
Всяк думками спішить поділиться:
— Це, мабуть, винувата весна...
— Не весна, а гарненька вдовиця... —
І нікому було невдогад,
Не спадало на думку й одному,
Скільки весен і гарних дівчат
Він стрічав у житті молодому!
І не тільки в житті молодім...
Попадались дівчата і після,
Міг давно привести у свій дім
Найвродливішу мавку Полісся.

Та складалось життя все не так:
З четверга відкладав на вівторок
І незчувся, як він, парубчак,
Виріс в парубка років за сорок.
То іде з ковалем у ліси,
Дні і ночі в боях, у погоні...
Комісаром стає у загоні,
Нищить банди в ті грізні часи.
То, кінчивши війну партизанську,
Він, немов перелітний той птах,
В Боянах,

Наливайках,

Сватах

Узаконює владу Радянську.
Ледь було не зустрів свій загин
Від куркульської кулі з засади.
Куркулі де й поділись.

А він

І тепер головою сільради.

Для людей —

не для блага свого —

Він себе не щадив анітрохи.
Все Полісся любило його,
Крім єдиного брата — Тимохи.
Об'явилось би в кожному селі
Христофорів таких хоч десяток,
Вже б такий був повсюди порядок,
Як ніколи й ніде на землі.
Не вернути літа молоді,
Але й вік не такий, щоб журиться.
І не вперше згадалась тоді
Христофору Устина-вдовиця.
Нам же знати того не дано,
Чом не іншу згадав, а Устину...
Тільки кажуть (шукають причину),
Що її він кохає давно.
Перевезти хотів, та й потому,
Для весілля не ті вже літа,
Чуб не той і статура не та,
Та про це ані слова нікому.
Поки ж їхав од хати вдови,
Боянівці зібрались тим часом,
Не з водою, звичайно, й не з квасом
На подвір'ї свого голови.

Христофорові трохи незручно,
А Лукич наливає в чарки.
— Хай щастить вам на довгі роки!
Хай ростуть-виростають синки!
Ще б до них вам та зо дві дочки!
Ну, й до смерті живіть нерозлучно! —
Тут оркестр міднотрубний артільний
Вдарив туш —

аж здригнулись ліси.

І на давній мотив той весільний
Після тушу озвались баци:

«Веди, свате, в хату,
тут нас небагато...»

Ні, такого не ждав.

Туманець

Жениху набігає на очі.

Голоси звідусюди жіночі

Перехоплюють спів під кінець:

«Ой доки ж ми та стоятимем,
сиру землю та топтатимем
червоними чобіточками,
золотими підківочками?..»

Христофор на очах у людей
Розгубився,

не зна, що сказати.

Це помітили батько і мати

І у дім запросили гостей.

Ковалиха ні-ні та й всміхнеться,

Над усе їй така новина.

Знає, як воно вдовам живеться,

Та й за голову рада вона.

Був товаришем вірним Миколи.

Ще й удався такий правдолюб.

Та нічого, що сивіє чуб,

Хай не сивіє серце ніколи.

І сидить Христофор за столом

Поруч неї,

своїї Устини,

То з веселим,

то з хмурим чолом,

Хоч для смутку немає причини.

А той сум передався і їй.

І причину він має вагому:

Не сімнадцять-бо їй, молодій,

І не двадцять йому, молодому!
Хай і так...

Все ж настала-таки
І для нього весілля година,
Ще й справляють його не батьки,
А уся боянівська родина.
В ковалихи аж сльози з очей,
В неї, звісно, свої хвилювання:
То нічого, що двійко дітей,
Аби згода була і кохання.
А Федора усмішку хова
І штовхає сусідку рукою:
— Солов'ї ж бо співають весною,
Що то наш Христофор заспіва? —
Не пустіла до вечора хата,
Співи чулися ще й уночі.
Поприходили всі родичі,
Крім Тимохи — єдиного брата.

III

Рано-рано прокинулась Ганя
Від важкого тривожного сну.
Ще не скоро, мабуть, і світання,
Ще не піють півні на тину.
По кімнаті блукає очима,
А в уяві стоїть, як живий,
У широкому лузі Андрій
З чемоданом своїм за плечима.
Ганя бачить Андрія з вікна.
У ваганні минає хвилинка.
Вибігає.

Трава по коліна,
На росу не зважає вона.
То долинки, то горбики лисі...
І біжить вона боса за ним.
Наздогнала під лісом самим.
Мить одна —
і сховався б у лісі.
У Андрія обличчя сумне.
Одвертає ображено очі.
— Не прийшла проваджати мене,
Я даремно чекав до півночі...—
Вираз болю в обох на виду,

Та вона ще плекає надію...
— Я слідом за тобою піду,
Лиш поглянь мені в очі, Андрію.
Ні краплини у мене вини,
Будем вічно з тобою у парі...—
Стрілись очі —

блакитні і карі —

І про все розказали вони.

Звеселився,

де й смуток подівся,

Озирнувся на батьківський дім,

Взяв за руки її.

— Ну, ходім!

Жди нас в гості не скоро, Полісся! —

Все змінилось раптом навкруг,

Помінялось своїми місцями:

Вже не ліс перед ними, а луг,

І лоза де-не-де острівцями.

Обнялися і йдуть в далечинь

До лісної далекої смуги,

Над якою дві райдуги-дуги

Піднялись в незахмарену синь.—

То ворота до нашого щастя,

Я шукав їх цілісінький рік.

Як пройти під веселками вдасться,

Нас ніщо не розлучить повік.—

Йдуть по травах,

ідуть без дороги,

Хоч би хвилю одну відпочить!

Утомилась, порізала ноги,

Ось в траву упаде від знемоги,

Але йде і про втому мовчить.

А коли не могла вже ступати,

Він на руки узяв

і поніс...

До веселок рукою подати.

Скоро-скоро увійдуть у ліс.

Розходилося небо громами,

Між дерев прошумів буревій.—

Бачиш, Ганю, веселки над нами,—

І прискорює кроки Андрій.

Ні, вона без його допомоги

Під веселками пройде

сама.

І стає на скалічені ноги.

Тільки що це?

Веселок нема.

Підставляє лице буревію.

Стало темно.

Наосліп іде.

Де веселки поділися, де?

Та нічого не видно ніде,

Ні веселок нема, ні Андрія.

І тоді закричала вона

І — проснулась...

Розплющує очі,

Довго дивиться в темряву ночі.

Безгоміння кругом.

Тишина.

Тишина.

І кругом безгоміння.

Раптом хтось підійшов до вікна,

Де й поділася темінь нічна, —

Залило всю кімнату проміння.

Подивилась тоді на вікно:

Відчиняє віконниці мати.

Значить, годі у ліжку лежати,

Вже розвиднілось, мабуть, давно.

В шибку стукає гілка черешні,

Не вгаває в бужку соловей.

Чує, скригнули двері сінешні,

Чує, мати зайшла до сіней.

Хоч погожий за вікнами ранок,

А на серці якась каламуть.

Чує, батько вбігає на ганок,

Чує...

Ні, це почулось, мабуть...

В серце стільки тривоги влилося,

Що не знає, що діяти їй.

Вибігає в сорочці одній,

Нерозчесана,

простоволоса.

Батько хмурий:

— Сьогодні кордон

Перейшли на світанку, прокляті...—

Не спиняючись, ходить по хаті.

І Ганнуся згадала свій сон.

О люди, люди-трудолюби!
Звідкіль на вас така біда?
Вас хоче довести до згуби
Фашистських нелюдів орда.
Ще з нашим хлібом ешелони
Ідуть в Німеччину,

в Берлін...

А рурського металу тонни
Несуть нам горе і загин.
Ревуть мотори, б'ють гармати,
Почався бій,

нерівний бій.

І не витримують солдати
У першій січі вогневій.
Вже є поранені і вбиті,
Вже є захоплені в полон.
Поля,

снарядами пориті,

Висоти,

кровію політі,

І ворог вийшов на кордон.

Вже не одна у світі мати

Тривоги сповнена ущерть.

Зчепились так, що не розняти,—

Життя і смерть,

життя і смерть.

Здавалося (чого таїти?),

Що в наш горód фашистам — зась.

Не на одну зиму і літо

Надія з смутком обнялась.

Вже ходить горе чистим полем,

І чути плач,

і чути крик.

І віра пойнялася болем

Не на один воєнний рік.

А година напрочуд хороша,
Безконечна небес яснота.
Ось заходить у двір листоноша
І вручає Ганнусі листа.

Повна радості і неспокою,
Ухопила листа —

і в садок...

Та чомусь листоноша-дідок
Сумно вслід похитав головою.
У старого туманиться зір.
Ой Каленику, голубе сивий,
До людей ти приходив щасливий,
Бо приносив їм радість і мир.
А сьогодні, либонь, у журбі
Ти заходиш до кожної хати.
Знаю, знаю, як тяжко тобі
Ці листи запізнілі вручати.
Йдуть

і довго ще будуть іти
В кожную хату,
у кожную родину
Світлі,
радісні,

ждані листи,
Що писалися в мирну годину.
Ось чому і туманиться зір.
Ось чому і така безпорадність.
Знов і знов завертаєш у двір,
Учорашній розносячи мир,
Учорашню розносячи радість.
А Ганнуся, зрадівши, листа
Тулить,

тулить до серця самого.
У садку, де немає нікого,
Примостилась вона і чита.
Лист короткий.

І в ньому він пише,
Що побачаться скоро вони,
Що повернеться у Бояни
За два тижні, а може й раніше.
Ще раз лист прочитала Ганнуся,
І ще тяжче зробилося їй.
«Не відписуй.

Цілую.

Андрій».

«Та чи скоро тебе я діждуся?
Не до мене, не в рідне Полісся
Вже твої пролягають путі...»

І на рівні рядочки оті
Раптом сльози гіркі полилися,
Перші сльози...

IV

Як чекали хорошого слова,
Вістки доброї з поля боїв!
А фашисти вже рвались до Львова
І невдовзі вступили у Львів.
Сумно стало у кожній домівці.
Ворог сунув на схід,
сатанів...

На війну вже молодших синів
Проводжали щодня боянівці.
Хто на рік проводжав, хто навек.
Бо ішли не кудись, а в солдати.
І неслися від кожної хати
Голосіння жіночі і крик.
Гнат Лукич —

той за всіх тепер журиється.

Вже не в думці ні сон, ні їда.
Тільки ввечері вийде на вулицю,
Як із паші іде череда.
Не зважає на куряви хмари,
Що пилюка його обдає.
І стоїть, поки пройдуть отари,
Споглядає багатство своє.
Споглядає, але не радіє,
Вже радіти немає чому.
Важко всім, а найдужче йому
За розбиті війною надії.
Як згада, що всі ночі і дні
Скот женуть в далину невідому,
Очі стануть сумні-пресумні,
І, похнюпившись, піде додому.
Так було на початку війни.
А пізніше узяв себе в руки,
Лиш від першої тої розпуки
Стало більше, либонь, сивини.
Всьому раду потрібно давати,
Є наказ рятувати добро,
Швидше череду гнать за Дніпро,
А самому — на схід вирушати.

Настя хвора.

Нічого не їсть.

Як покинути хвору дружину?

Все голосить:

— Мій Грицю, мій сину,

Чи живий ти,

подай мені вість...—

Вже хотів було воза ладнати

І рушати подалі з села,

Та відмовилась Настя лишати

Рідну хату, де вік прожила.—

Ідь із Ганею, більше не гайся,

А зі мною лишиться Івась.

Ми з Івасем чекатимем вас...

Та додому скоріш повертайся.—

Гнат аж сердився:

— Знову сім бід.

Що дорожче — життя а чи хата? —

І почув тихий Настин одвіт:

— Мені хата дорожча, Ігнате...—

Вже й не знав, що робити йому

Із новим несподіваним горем.

Як стемніло — пішов у п'ятьму,

Йшов порадитись із Христофором.

Той вернувся з району тіль-тіль,

Повернувся —

і ні слова нікому,

Тільки Гнату признався одному,

Що нікуди не їде відсіль.

І про що цілу ніч наостанку

Говорили в сільраді вони,

Знать не знали того Бояни.

Розійшлися лише на світанку.

...Лаштувався в дорогу Лукич,

Тільки інше було вже на думці.

Револьвер у кишені,

при сумці,

І ніяких в душі протиріч.

Перед тим, як з села вирушати,

А куди вирушати — секрет,

Він привіз трьом сиріткам до хати

Весь пайок на півроку вперед.

Догадалась відразу Олена:

Раз привіз, то неважні діла.

І на думку розмова спливла:

«Коли що —

покладайся на мене».

Покладалась.

І добре було.

А на кого тепер покладеться?

Пропадати нізачо прийдеться,

Як увійдуть чужинці в село.

Хутко вдвох розвантажили віз.

Гнат про все їй повідати мусив.

Як раніш, не підкручує вусів:

Лівий вгору,

а правий униз.

Від його молодецького виду

(Завжди голений,

бравий завжди)

Не лишилося навіть і сліду.

— Що, Олено, робить, посуди?

Треба їхать.

Нікому ж ні слова.

Бережи, доглядай-но дітей.

Жди із лісу хороших вістей,

Залишайся жива і здорова.—

Ще спитав, де воює Андрій

І чи є яка звістка від нього.

Сум хлюпнув із-під Гнатових вій.—

І від Гриця не чути нічого.

Дожилися, бодай не зазнать

Вік такого нещастя нікому.

Де синів нам, Олено, шукать

І коли їх додому чекать,

Як і сам я тікаю із дому? —

Попрощавсь — і скоріш до дверей,

Щоб не видать свого хвилювання.

Озираюся іще на прощання.—

Бережи-но, Олено, дітей.—

І пішов.

І рятунку нема.

Спали діти в постелі розкриті.

І лишилась Олена сама,

Із дітьми не своїми трьома,

Із дітьми,

найріднішими в світі.

Іде на захід ешелон.
Луги.

Поля.

І ліс.

Хитає,

кидає вагон

Під гупання коліс.

Солдатська пісня бойова

Тривожить далину.

Один комвзводу не співа,

Все дума про війну.

Він вірить у своїх солдат,

У свій стрілецький взвод.

Не побіжать вони назад,

Це не такий народ.

У військкомат пішли вони,

Повісток не ждучи,

І ось —

гвинтівка на плечі

На сьомий день війни.

Іде на захід ешелон.

Луги.

Поля.

І ліс.

Хитає,

кидає вагон

Під гупання коліс.

Спинилися.

Над лісом рев.

Тривога!

Жди біди.

Розбіглись швидко між дерев

З вагонів хто куди.

На ешелон два літаки

Пікірують із хмар.

А де ж це наші яструбки?

Рев дужчає.

Удар!

Андрій мигцем зробив стрибок

Під молодий дубок.

І так хотів, щоб хоч один

З'явився яструбок!

Від майбутнього щастя такого
Вже ночами було не до сну.
Безліч намірів мав, крім одного:
Через тиждень іти на війну.
І кохання, і дружба, і школа,
І несправджені мрії, і сни
Залишилися по той бік війни
І далекі уже, як ніколи,
Мов було це сто років тому...
Часом здається, що все оце сниться,
Ось прокинеться —

в прах розлетиться

Весь кошмар, що наснився йому.
Ця подвійність уяви назавше
Зникла зразу,
в той перший наліт,
Як над ним прошумів месершміт,
Всі патрони свої розстрілявши.
Так, війна.

І триває ще відступ.

Ворог здійснює всюди прорив.
Пригадався директора виступ,
Як на мітингу він говорив:
— Ми — могутні,
ми духом єдині,
Наш священний і праведний гнів
У боях спопелить ворогів,
Через тиждень ми будем в Берліні! —
Вже не тиждень минув і не два.
Ворог суне вперед без упину,
Далі й далі стає до Берліна,
А фашистам — все ближче Москва.
Чом так сталось?

Чому відступаєм?

Де ж поділася наша могуть?
Чом людей у неволі лишасм?
Як їм волю тепер повернуть?
Віроломно,
без всякої совісті

Вороги цю війну почали.
Довго діє щось фактор раптовості...
Та коли він скінчиться?

Коли?!

Ці думки не давали спокою.
І хотів лиш одного Андрій:
Щоб скоріше вступити у бій,
До якого подати рукою.

VI

Покритий млою горизонт.

Прожектор крає тьму.

— Чому спинились?

— А тому,

Що годі спати.

Фронт!

— Вихо-о-одь! —

біля вагонів чуть.

А саме ж перший сон...

Бійці лишають ешелон.

І їх кудись ведуть.

Йдуть на позицію вночі,

А тьма — хоч в око стрель.

Гвинтівки ремінь на плечі

І згорнута шинель.

Наказ:

— На марші не курить!

Всі чули? —

Хай і так.

Десь недалеко бій гримить.

Вгорі гуде літак.

Ідуть у ніч,

не видно лиць.

Словзають скатки з пліч,

Довкола тільки щебет птиць

І тепла літня ніч.

Ех, слухати б не грім боїв

В духмяну ніч таку,

А переливи солов'їв

З коханою в садку!

Така духмяність і теплінь,

Хоч гімнастюрку скинь.

А тут і зброя на тобі,

Й пайок на три доби.

Скоріше, зірко, освіти

Дорогу і мости,

Бо дуже важко в темноті
Нав'юченому йти!
На фронт поповнення іде.
Лунає: — Підтягнись! —
І вже боєць бійця веде,
Мов дівчину колись.
Під руку,

мовчки,

ніжно так.

А той собі дріма.
Нехай дрімає, неборак,
Поки боїв нема.
Ідуть всю ніч,
по черзі сплять,
По черзі бачать сни.
А ноги йдуть і не болять,
Немов чужі вони.
Зайнявсь на сході небосхил,
Розвіялася мла.
І, зовсім вибившись із сил,
Спинились край села.

* * *

Тільки кашу варити взялися,
Відганяючи втому і сон,
Як наказ прибува в батальйон:
Оборону зайнять на узліссі.
Довелося про кашу забуть.
Окопалися.

Ворога ждуть.

І невдовзі біля деревця,
Що стояло при битій дорозі,
Танк з'явився.

І в першій тривозі

Молоді стрепенулись серця.

А за ним другий, третій...

Аж п'ять!

А за танками — цепом фашисти.

Може, двісті,

а може, і триста...

Та комбата наказ:

не стрілять!

А мотори все дужче гудуть.

Піхотинці принишкли в окопах,
Гармаші —
у пшеничних півкопах...
Ждуть.

Ждуть.
Суворий наказ: не стрілять!
І наказу дотриматись важко.
Не в одного по тілу мурашки...
Сунуть танки з хрестами...
Аж п'ять!

Причаїлись.
Ні звуку ніде.
І серця калатають частіше.
Ще хвилину триватиме тиша,
І не встоять — і все пропаде.
Та, на щастя безвусих стрільців,
Не минуло хвилини тієї,
Як ударили раптом з боків
Замасковані дві батареї.
В танк передній — пряме попадання.
Танк горить.

Молодці гармаші!
І розвіявся страх у душі,
Розрядилось чекання.
До шершавих солдатських долонь
Прикипіли гвинтівки.
— Вогонь! —
І здригнулась шереха фашистів.
Крик і стогін...

Війна — не парад!
Другий танк закрутився на місці.
Повертають фашисти назад.
Хто назад поверта,
хто на той світ...

І уперше подумав Андрій,
Що для того, щоб виграти бій,
Ще потрібні і витримка, й досвід.

Що й казати, гармаші — молодці!
Легко перша далась перемога.
Зникли сумніви,
зникла тривога,
Звеселились в окопах бійці.

Підпустили — і виграли бій.
Не такий уже чорт і страшний.

Перший успіх...

І вже не одному
Про таку перемогу свою,
Про свій успіх у першій бою
Написати хотілось додому.
Але як тут писать і коли?
Знов у наступ фашисти пішли.

VII

Андрій прокинувся вночі
На сіні у хліві.
Біль у руці,
біль у плечі,
Гуде у голові.
Лежить на сіні сам-один.
Де ж друзі?
Батальйон?
Чому він тут?
А може, він
Потрапив у полон?
Тоді повинен від біди
Тікати.
А куди?
У роті сухо.
Весь горить.
Хоча б ковток води.
І застогнав.
І тут йому
Хтось кухлик подає.
Андрій вдивляється в пітьму.
Нікого.
— Хто тут є? —
Лиш зараз в мороці нічним
Він постать поміча.
Не то юнак, не то дівча
Схиляється над ним.
Вустиами жадібно припав
До кухлика Андрій.
Напившись, тихо поспитав,
Як закінчився бій.

Як закінчився? —

Що могло

Дівча відповісти?

— Прийшлося нашим відійти,

Покинути село.

Ось батько одяг принесе,

Щоб ви перевдяглись,

А ваш — сховаємо кудись...

Він розповість усе. —

Душа відчаєм узялась.

Не може встать — біда!

Ось двері скрипнули. Чиясь

Почулася хода.

Вже трохи посвітлішав хлів.

Надворі рання рань.

На сіно поруч нього сів

Кремезний бородань.

— Ну, дочко, як?

— Просив води...

— Це добре.

Буде жить.

Забудь, хто у хліві лежить.

Тепер у хату йди. —

І тільки вибігла дочка,

Андрію на чоло

Лягла долоня шкарубка. —

Е, що б там не було,

Та будуть вигнані вони,

Ще буде головний бій...

Візьми сорочку і штани,

Носив їх старший мій.

І він так само на війні,

Ще й, може, твій годок.

Не знаємо, живий чи ні,

Давно нема чуток. —

В Андрія в роті аж пече,

Ще попросив води.

— А хто перев'язав плече?

Як трапив я сюди?

— А так і трапив... —

На чолі

Глибоких зморщок слід. —

Я фельдшером у цім селі

Вже скоро двадцять літ.

Ти, брат, без пам'яті лежав,
Втрачав останню кров,
А я убитих підбирав,
Тебе там і знайшов.
Набити пощастило вам
Немало тих вояк...
Поки видужуй,

ну, а там

Побачим — що і як.
Нам, бачиш, трохи повезло.
Живем, як і жили.
Прорвались німці і пішли,
Не входячи в село.
Ми зараз ніби нічиї,
Але порядки ще свої.
Якогось документа, брат,
Потрібно роздобуть.
Знай, ти ніякий не солдат,
Ім'я своє забудь.
Сам здалеку?

— Із Боянів.

Верст сімдесят відсіль. —
Андрій піднятися хотів,
Не дав страшенний біль.
— Лежи, лежи...

Ти ж думав як —

Щоб аніяких мук?
Виходить, брат, що ти земляк,
До того ж — поліщук.
Ну, а ліси поліщукам
Загинуть не дадуть.
Ось рани заживуть,

а там

Рушай, солдате, в путь.
Нехай на тілі двадцять ран,
Аби душа жива... —
І, попрощавшись, дідуган
Виходить із хліва.

* * *

— Полісся ти моє, Полісся,
Розлогі верби,
зелен гай,

Тільки ніч в Боянах наступала
 Червоніла на заході мла.
 Ніби сонце зіходити стало
 Вже на другому боці села.
 Вже над обрієм барви криваві.
 Чути, як артилерія б'є.
 І вбачали в далекій заграві
 Люди завтрашнє горе своє.
 Нічиї ж не побачили очі,
 Не уgliedів ніхто з полісян,
 Як городом останньої ночі
 Христофор простував на майдан.
 Кулемети татакали близько,
 Міни падали в росяний луг.
 Зупинився коло обеліска,
 Де колишній похований друг.
 Зняв кашкета,

постояв хвилину

Над могилою друга-бійця,
 Ніби клявся стоять до кінця
 За свою лісову батьківщину.
 Ні колгоспу, ні клубу, ні школи
 Ще і в думці тоді не було,
 Як ховало поліське село
 На майдані останки Миколи.
 Він поліг, тільки бралось на світ,
 Але пам'ять про нього не гасне.
 А тепер Христофор за сучасне
 Буде битись на старості літ.
 Буде битись,

до бою ітима,

Як тоді,

у літа молоді.

Лиш сказав:

— Прощавай, побратиме,

І прости, що лишаю в біді...—

І пішов, оглядаючись зрідка,

І його заховала птьма.

Тої ж ночі, не знати ізвідки,

У селі

об'явився

Хома.

Не чули люди про Хому
Вже добрих десять літ.
Везли його на Колиму,
Везли в далекий світ.
А він —

без жінки, без дітей,—
Розхристана душа —
Утік, сховавсь у тьмі ночей
Подалі від очей.
Що поробляв і де він був —
Відомо лиш йому.
І ось у Бояни прибув
І знає він — чому.
Господар був на все село.
Це забувають не слід.
«Багато, правда, утекло
Води за десять літ.
Та дався ж людям узнаки
Колгосп за ці роки?
Ота робота дармова?
Оті більшовики?
Хай не у всіх,

та все ж були

І клуня, і хлівець.
Все поламали,

розтягли...

Всьому настав кінець.
І що там людям не кажи,
Колгоспне — нічир.
Без борозенки,

без межі...

А це — твоє, твоє!
Як хліборобу не тлумач,
А знає він одне:
На власній ниві — він орач,
Колгоспом жить — дурне!»
І так хотілося Хомі
Дожить до дня того,
Коли раби оті німі
Стрічатимуть його:
«Великомученик Хома!
Хвала тобі, хвала!

До чого ж клята Колима
Людину довела».
Йому вклонятимуться знов,
Як в той далекий час:
«Хома Йовхимович прийшов!
Прийшли Хома до нас!»
Та не зазнав Хома добра,
Вернувшись до села.
Єдина, цур їй, пек, сестра
І та не прийняла.
Не захотіла брать гріха,
Боялася людей.
— А я б ще й німця жениха
Знайшов тобі, ей-ей.—
Хотілось чимось допекти,
Хотілось — і допік:
Минули дівчину свати,
Сама жила весь вік.
«А щоб їх всіх взяла чума!
Не прийняла сестра!..»
І до сусіднього двора
Пошкутильгав Хома.
А в тім подвір'ї жив Лаврін,
Колишній той батрак,
Якому на весілля він
Подарував п'ятак.
Зняв кепочку:
— Впізнаєте? —
Лаврін так і завмер.
Руду потилицю потер:
— Тут не до вас тепер.—
Хома скипів:
— Це ж я, Хома.—
А той немовби жартома:
— Оце тобі!
Який Хома?
Його давно у нас нема.—
Тоді — всьому наперекір —
Пішов у третій двір.
Пізнали там, спасибі їм,
Сказали ж:
— Тісно і самим.—
Не розумів — у чому річ!
Чом люди стали злі?

І переспав ту першу ніч
В сільраді на столі.
І першу ніч, і другу ніч,
І скоро взнав — у чому річ.
Коли на другий день селом
Проходив із ціпком,
Ніхто не закликав у дім,
Не бив йому чолом.
Не вшизнавали, як на зло.
Хоч, правда, він і сам
Дивився на своє село,
Не вірячи очам.
У кожному, либонь, дворі
Повітка є, хлівець.
Жили, виходить, у добрі,
Виходить — не кінець.
Чого так ждав — того нема.
Не справдилися сні.
Ой, мабуть, поспішив Хома
У рідні Бояни.
Хіба не відають — чому
Він об'явився знов?
Хіба не відають — кому
Він мститися прийшов?
Пождав би тиждень хоч один,
Хай спершу відгуде.
Земля, олійниця і млин
Не ділися б ніде.
Так ні!

Не міг цього збагнуть.
Збагнув лише в селі.

.
Хома у поле держить путь
До власної землі.
Великий житній океан
Вже вистоявсь давно.
Дививсь Хома на жовтий лан,
На спалене зерно.
Сльоза скотилась по щоці
На землю на суху.
Стояв із колоском в руці
При битому шляху.
«Оце вона, моя земля,

Моя — аж по горбок.
Чи знаєте, мої поля,
Мій житній колосок,
Як я намучився без вас!
Яку терпів біду!
Та вірив, що настане час
І я до вас прийду.
Що не кажіть, більшовики,
Колгоспне — нічиє.
Земля моєї жде руки,
Бо це — моє, моє!
Настав мій день, моя пора.
Визвольник наш іде.
Ох, скільки згинуло добра!
А скільки пропаде!»
І, друге вирвавши стебло —
Порожній колосок, —
Хома, опершись на ціпок,
Подибав у село.
Йде,
втирає піт з лица
Суконним рукавом.
Вже сили, як у горобця,
А був колись орлом:
Бувало, випряже волів:
«Агей, воли, у хлів!»
І втягне в клуню сам-один
Важку гарбу снопів.
Та обірвалась згадка ця.
Спинився край села.
Четверта хата від кінця
Немазана була.
Забув одразу про волів.
Це ж тут Тимоха жив!
Той самий, що йому служив
І як не в себе їв.
Вже що не зробить — все не так,
А жер — лише постав.
Невже і він,
отой лайдак,
Теж активістом став?
У хвіртку швидко заверта
Й дивується Хома:
В дворі — ні курки, ні хвоста.

І не було — й нема.
Та курка тут хіба жила б?
У хату увійшов.
Нікого.

— Хто тут є, агов? —

А з печі:

— Ой, заслаб...

Ой, клята хворість, ох, біда... —
Заглянув він на піч,
А звідти в сажі борода:
— Хома Йов-хи-мо-вич!
Ну й налякали!

От так ну!

Вернулися?

Коли?

А я боявсь, щоб на війну,
В солдати не взяли.
Ото й заліг я на печі,
Звиняйте, без штанів.
То, значить, наші уночі
Пішли із Боянів?
Ну, слава богу, пронесло... —
І на лежанку зліз. —
Запам'ятаєм це число,
Прощай, соціалізм!
Робити годі задарма!..
— А інші як? — спитав Хома.
— А так... За свій мільйонер
Розплати ждуть тепер.
— Жилося, значить, добре тут?
Виходить, не даремний труд? —
Хома аж зблід.

А в Тимоша

Затіпалась душа.

— Так то ж колгосп — мільйонер,
А в мене — ні гроша.
Як той казав, всього чортма,
До вас робить піду. —
І зрозумів тоді Хома
Свою нову біду.
Коли такий, як у селі,
Весь люд на цій землі,
То невідомо, чим війна
Кінчиться взагалі.

...Не рвалася злоба з грудей.
Ховав її як міг.
З ласкавим словом до людей
Переступав поріг.
Ані садиби, ні млина
Не одбирає, ні.
Ждав німців,
ждав, поки війна
Затихне вдалині.
Хай тяжко ждять, та краще ждять,
Ніж поспішать і не вгадать.

* * *

У Хоми розболілися кості.
Доки спати на голім столі?
Скільки вдів, молодиць у селі?
І ладнавсь до Олени у гості,
На розвідини...
Скільки не жди,
А не діждешся сиднем нічого.
Головне, вже не кажуть про нього,
Що прибув для розправи сюди.
Чув таке, що його помирати
Потягнуло у рідні краї.
Хай говорять!
А він буде ждати.
У Чумазого плани свої.
Поголивсь, одягнувся чин чином.
Обережно ступає з ціпком.
Щось шелесне де-небудь під тином --
Настовбурчиться враз їжаком.
Ніч.
Собаче виття звідусюди.
Каламуть над селом, каламуть,
Ніби вимерли всі.
«Що за люди?
Чи бояться?
Чи гас бережуть?»
На ціпок налягає, сутулиться.
Хоч сутулитись саме не час.
Ось і двір.

У вікні, що од вулиці,
Засвітився вогонь і не гас —
Освітив на подвір'я дорогу.
За дверима лишивши ціпка,
Увіходить

і — прямо з порога:
— Ну, Олено, приймай приймака! —
Як побачила, що за личина,
Ковалиха застигла німа.

Умостився на лаві Хома
І по стінах ширяє очима.
А на крайньому фото — Андрій
У шинелі своїй фронтівій.
— Чом нічого не кажеш, Олено? —
Пронизав її поглядом. — Ну? —
Й перевів його знов на стіну. —
Господинею будеш у мене!..
— Та які тепер жарти, Хомб?
Бога бійтесь!..

— А я не жартую.

У сільраді, Олено, ночую...
По-дурному таки живемо!..—
Знову ниже Олену очима.—
Німці вже на Москву подались...—
І замовк.

Тихі кроки чийсь
Враз почувлись обом за дверима.

У душі піднімалося зло:
Треба ж так, щоб когось принесло!
До дверей повернувся, чекав.
Та й вона одірвалася од діла —
Василинчин латала рукав,
Як почула ті кроки — зраділа.
Слава богу, нещастя мине.
Вже не стане торочить дурне!
Клямка брязнула майже нечутно,
Весь зарослий,

в чумарці старій,
В парусинові туфлі озутий,
Увіходить у хату Андрій.
Ледве-ледве не крикнула мати.

Довго слова не може сказати,
Лиш очима говорить йому
Про Хому,
про Хому,

про Хому.

Та Андрій упізнав куркуля —
Тільки глянув — по куцїй борідці,
По шрапнельній на лобі помітці,
Що їй було видно здаля.
І стоїть, не наважиться сісти.
А Хома чеше тїм'я руде:
— Дай, Олено, людині поїсти
І нехай собі далі іде...
І чого б то ходить серед ночі?..—
Запитально затримались очі
На запалім небритім виду.
— З торфрозробок я, дядьку, іду...—
Мати їсти поставила сину.
Хліба шмат,

сала шмат,

часничину.

Їсть Андрій.

Неквапливо,

помалу.

Мати жде.

Жде Хома.

Жде Андрій.

Троє ждуть.

І розв'язка настала.

Син вклоняється неньці своїй.
— За вечерю спасибі! — і швидко
Попрощався й пішов до дверей.
За туманом їй світу не видко.
Ще хвилинка — і зникне з очей.
Схаменулася мати не зразу,
Лиш тоді, як озвався Хома.
Удала, ніби гасу нема,
Що потрібно позичити гасу.
Може... може, іще дожене...
Хоч би слово сказати одне!..
— Коли треба, то йди і позич.
Я не гордий.

Посиджу часину.—

Повну пляшку взяла керосину,
Вибігас Олена у ніч.

На шлях поглянула — нема.
Хоч око виколи — п'ятьма.
А в хаті діти і Хома.
Забилась в тузі у німій:
«Сину мій!»

* * *

Є всякі у житті розлуки,
А це —
 найтяжча із розлук:
Простягнуті услід нам руки
Жінок, залишених на муки,
Благання материнських рук...
Я бачу дим серед полів,
Хоч скільки літ уже прожито:
Горить,
 горить колгоспне жито,
І я те жито підпалив.

Не по собі ставало часто:
Не знав ні маршал, ні боєць,
Де буде відступу кінець
І звідки підемо у паступ.

Гадали,
 буде на Дніпрі
Жадана битва вирішальна.
Благословіть нас, матері,
За рідний край життя не жаль нам!
Та ось позаду вже й Дніпро,
І рідні люди, і добро.
Не чуєм ніг.

 Ні йти, ні сісти,
Ще й на плечах тягар ганьби.
Ми знаєм, що таке не їсти,
Не спочивать по три доби.

Зі мною росіяни мужні,
І білоруси, й чуваші.
Поляже ворог осоружний,

Раз є такі товариші.
Тим часом лік ведемо ранам
І кров'ю кропимо лани.

Але вернутися пора нам
У край поліський — в Бояни.

ІХ

Де й коли їм побачитись вдасться?!
Син прийшов і пішов.

А куди?

І конем не об'їхать біди.
Отаке ковалишине щастя.
Як Андрій повернувся в село?
І куди він подався із дому?
Хто їй скаже?

І треба ж було

Нагодитися чорту рудому.
Де шукати — не знає сама.
Думка —

вийшов Хому переждати,

Та його вже спровадила з хати.

А Андрія нема і нема.

Вибігає, городом іде,

Кличе в темряву:

— Сину, мій сину!..—

Загубила в городі хустину,

Але сина немає ніде.

Звідки матері знати, що син

Недалеко від хати,

у лузі,

Що на нього чекають там друзі,

Оточенці такі ж, як і він?

І прокинувся білоголовий

Павлик,

менший Оленин синок.

Чує, плаче хтось.

— Мамо, чого ви?

— Це я, Павлику, так, від думок.

Спи...— й погладила лобик малому.

Не зімкнула й на хвилечку віч.

Ковалиха чекала всю ніч.

Та Андрій не вернувся додому.

Тяжко їй.

Та не легше і сину.
Проклинав всю дорогу Хому.
Через нього,
прокляту личину,
Не призналася мати йому.
Через нього, прибульця кривого,
Що з обох їх не зводив очей,
Він не міг розпитати нічого
Про Ганнусю, про фронт, про людей.
Мусив швидше від лиха тікати.
Бо коли повернувся Хома,
У селі, значить, наших нема.
Недаремно стривожилась мати.
Вийшло двоє назустріч з кущів.
— Ти, Андрію?

— Тихіше, Іване.

— Ну, кажи...

— Що казати?

Погане

Наше діло...—

І все розповів.

— Що ж, Андрію, нам далі робити?

— Постривай. Тут, сябро, ще не все...

Скоро вийдемо в поле відкрите,

Там на Київ проходить шосе.

А полями іти — не лісами.

Ну, Іване, що думаєш ти?

— Все одно я за те, щоб іти...

— Ти, сябро, як гадаєш?

— Так само.—

З лугових боянівських низин
Вітерець прохолодний повів,
Пробірались солдати на Київ,
До своїх пробивались частин.

* * *

П'ятий день боянівці не раді
Світу білому.

Хмуρο в селі.

П'яту ніч спить Хома у сільраді
На дубовім, на голім столі.

Вже давно так не спав.

Гуркіт бою

Перекинувся за Бояни.

А це значить — дорога війни

Обійшла Бояни стороною.

Обійшла, бо лісна глушина.

І сьогодні Чумазому сниться

Власне поле, і всяка пашниця,

І під лісом двигтіння млина,

І воли, й за волами Тиміш...

Це в той час, як самому Тимосі

На печі, у торішньому просі,

Щось не спиться.

Не те, що раніш.

То ховався від властей, від сусідів

На не топлений місяць печі.

Йшов до вітру лише уночі

І домігся свого — пересидів.

А тепер вже тривога нова

Охопила Тимоху у просі:

Христофор же сільський голова

І доводиться братом Тимосі.

Німці, знай, не повірять йому.

Всі надії тепер на Хому.

Як ніколи, тривожно Устині

У колишній вдовиній хатині,

Що під лісом стоїть, край села,

У яку вона знов перейшла.

Христофор так Устині порадив:

— Хата з краю. Це вигідно нам.

Та й тобі, знай, безпечніше там,

Позаяк голова я сільради.

А тим часом селом розпусти,

Що мене відцуралася ти.

Не журися.

Повернемось скоро...—

Й за три дні, як він рушив з села,

Устя раптом від нього пішла,

«Відцуралась» свого Христофора.

Вперше їй підказала свідомість,
Що не скоро затихнуть бої,
Що страшніша за смерть невідомість
Настас...

* * *

В хаті діввора
Навперебій кричить:
— Ой мамо, з лісу німчура
На мотоциклах мчить.—
Ця звістка — мов у серце ніж.
Що діяти — не зна.
— На піч ховайтеся скоріш!
Тікайте од вікна! —
Знялася курява стовпом,
Фашисти мчать селом.
Найменша донька у куток
Забилась під полом.
А Павлик з Олею мерщій
Шугнули аж на піч.
Їм видно фото, де Андрій
В шинелі фронтовій.
— Ой мамо, карточку зніміть! —
Та пізно вже.

В ту мить
Ступає на поріг солдат,
На грудях — автомат.
Стоїть з фашистом віч-на-віч.
Фашист показує на піч.
— Давай кушайть, а то стріляйт
Я буду.

Понімайт? —
Брудний, як чорт, малий на зріст.
У фото очі вп'яв.
І до Олени:

— Комуніст?
— Не знаю.

Не казав.
— Москва капут, нема Москва!
Ти понімайт чи ні? —
І довга черга прошива
Всі фото на стіні.

Із переляку під полом
Несамовитий крик.
Та ось затиркав під вікном
Німецький грузовик.
І вже під німцями свиня
Вищить серед двора.
А той комору відчиня,
Майно перебира.
— Капуд, капуд більшовики! —
І в речовий мішок
Кладе святкові рушники
Й дитячі чобітки,
Що сиротам під Новий рік
Подарував Лукич.
Із двору їде грузовик.
В кутку — дитячий крик.
Лунає плач на все село
Із кожного двора.

.
Не випуска Хома жало
І не кричить «ура».
Хліб-сіль назустріч не несе:
«Сиди собі й мовчи!
Хто знає, чим скінчиться все,
Чим закінчиться все?»

Х

Зелений бір.

Гущавина.

Курінь.

Літак німецький високо над бором.
Стоїть Степанко перед Христофором.
Задуха в лісі, хоч сорочку скинь.
— Цю ніч в село навідатися треба,
Листівки вже готові.

Ось вони.

А основне — є новина для тебе:
Твій батько повернувся в Бояни.—
Степан поблід.

У серці біль і сором.

Розгубленість на юному виду.
Стоїть Степанко перед Христофором,

Одне й те саме — горе і біду
Переживає всоте.—

Що, не радий?

Даремно, синку.

Вже не той Хома.

Живе хоч і в приміщенні сільради,
Та головне — нікого не займа
І німців не стрічав.

Чи не загадка?

Відмовився і старостою быть.
Хороше діло — знов придбати батька.
Як потемніє — вирушай у путь.
Заглянь до нього,

все як слід розвідай.

Він нам потрібен.

Ось у чому річ.

Тепер іди в курінь і пообідай...—
Немов гора звалилася із пліч.
Не ждав Степан такої новини.
Скоріше б ніч.

Він піде в Бояни.

* * *

Не бачились дванадцять літ!
До батька син ішов.
На серці радісно,

немов

Перемінився світ.
Чимдуж до батька поспіша
У присмерку дубів.
Дав батько німцям одкоша —
І правильно зробив!
І добре, що не одбира,
Як інші куркулі,
Свого колишнього добра,
Олійниці, землі.
Не розумів одного лиш:
Звідкіль прийшов?

Де був?

Чому у Бояни прибув
Тепер, а не раніш?
Який він?

Мабуть, постарів.

В уяві ожива
Лише патлата голова
Й колючі стрішки брів.
Кінчився ліс.

А далі — луг.

Поза хатами йде.
Північна темрява навкруг.
Ні вогника ніде.
Ось і сільрада.

Ген майдан.

У шибку шкрябає Степан.
Хтось обізвався.

Він чи ні?

Степан благально:

— Відчиніть.—

Покашляв батько до дверей,
Степан не зводить з них очей.
А серце,

серце стугонить,

Ну як не вискочить з грудей.
Не розпитавши, хто й чого,
Той двері одчиня.

Син батька впізнає свого
І каже навмання:

— Я, дядьку, три доби не їв,
Мені б хоч хліба шмат.—

Тут батько відступив назад:

— Преси в більшовиків.—

Ривок — і хлопець за дверми.

Намацавши наган,

Ступає ближче до Хоми.

— Це, батьку, я, Степан.

— Степане, синку...—

І Хома,

Обнявшись, заридав.—

Прости мене...

Така пітьма...

Не думав, не гадав.—

Над вухом схлипує.—

Прости.

Чи міг тебе впізнати?

Та вірив, синку мій, що ти

Не підеш воювать.

Одна ж у нас і плоть, і кров,
У мене ти пішов.
Тепер — не буду я Хома —
Захазяйнуєм знов.—
Мовчить Степан, мота на вус.—
Ти звідки?

— З МТС,

А ви?

— Із мертвих я воскрес,
Воскрес, як той Ісус.
Із фронту вісті є нові.
Більшовикам не вір.
Вже Гітлер, кажуть, у Москві,
А «вождь» утік в Сибір.—
З кишені сірники дістав.—
Який же ти, мій синку, став? —
Але Степан з його руки
Враз вибив сірники.
— Світити, батечку, не час.
Побережіть для німців гас.—
Потому, грюкнувши дверми,
Він у пільмі зника.
Від страху одняло в Хоми
Зненацька язика.
Хутенько двері зачиня
І шепотить услід:
— Та я ж тебе, дурне щеня,
Сплодив на білий світ,
А щоб мене був грім убив
За те, що я тебе сплотив.—
На стіл дубовий важко ліг,
Та вже не спалось, ні.
А вранці вийшов на поріг —
Листівка на стіні
Про те,

що фріців жде загин,
Що почали бомбить Берлін
Радянські соколи...

«Це ж він

Наклеїв, сучий син!»
Хому пропасниця трясе,
Листівку не зрива.
Хто знає, чим скінчиться все,
Чим закінчиться все?

Степан, ускочивши у ліс,
Притишує ходу.
І гірко хлопцеві до сліз,
Що батька чорт сюди приніс,
А з ним — нову біду.
За хлопцем слідом все життя
Хома іде, мов тінь.
Скували серце почуття
Жалю і каяття.
Жалем наповнений ущертъ,
Бреде у темноті.
Згадалась материна смерть,
Страшні хвилини ті,
Коли матуся у труні,
А батько верхи на коні
Попереду труни,
людей,
І п'яна пісня із грудей...
Усе згадалося йому,
Живим постало враз.
Чому ж в село ішов?
Чому?
Щоб виконать наказ?
І так і ні,
Ішов тому,
Що батько у селі.
Бо так хотілося йому
Втопить свої жалі.
І не втопив.
Що скаже він,
Як вернеться в загін?
Чому не вбив?
Не задушив?
Чому?
Тому, що син?
Дістався в табір перед днем,
Ще спали в курені.
Будить не став.
За куренем
Сидів Степан на пні.
У лісову вслухався ніч.

В очах поплив туман.
Виходить з куреня Лукич —
На пні сидить Степан.
Сидить і спить.
З-під картуза
Руденькі вихорці
І, як загадка, на щоці
Невитерта сльоза.

* * *

Христофор задумався: так-так...
Гнат Лукич мовчить.
Мовчить і Ганя.

Долу очі опустив юнак,
На лиці відбилосся страждання.
Всі мовчать.

— Ви вірите чи ні?
Я про наш загін йому ні слова
Не сказав.

Не батько він мені...
— Постривай.
Навіщо ця розмова?
Йди спочинь.

У хутірець Свати
Сю ніч, Стьопо, доведеться йти.—
Перед цим ще володів собою,
А тепер сказати щось хотів,
Тільки ж від напливу почуттів
Одвернувся і махнув рукою.
Піде хоч куди,
лише загинь,
Батька неприкаяного тинь!

XI

Христофор узяв кисета в Гната
Й закурив уперше на віку.
— Сидимо ми, Гнате, в дубняку.
Мало нас.

І зброї малувато.
Є в Сватах півдюжини гранат
Й дві гвинтівки.
Треба їх забрати.

Думаю Чумазого послати.
— Я не проти, — обізвався Гнат.
— Гані вже навідатись пора
В Срібне,

до Дібровенка Петра.

Швидше б тільки наш загін розрісся,
Ми б тоді за діло узялись.
Зашумить, Ігнате, все Полісся,
Як у вісімнадцятім колись. —
Та даремно згадував колишнє!
Сам же знав, що справи нікудишні.
Ворог перейшов уже Дніпро.
Чим йому допоможе той Петро?
В душу Христофорову партійну
Вже не раз у ці тривожні дні
Закрадались сумніви страшні,
Що узявсь за справу ненадійну.
Краще б воювать було піти,
Ніж оце лишатись у районі.
Десять чоловік в його загоні,
А бійців — немає і п'яти.
Ну навіщо секретар райкому
З ним повів розмову про загін?
Їли душу сумніви,

та він

Навіть Гнату не признався в тому.
Навпаки — казав не раз ще після:
— Ні, даром ми сюди зійшлись.
Зашумить, Ігнате, все Полісся,
Як у вісімнадцятім колись.
Ех, і будем бити бузувирів! —
Говорив,
а сам у це не вірив.

* * *

Повернулась Ганя із завдання
З Срібного, далекого села.
Із собою медсестриця Ганя
Вісім оточенців привела.

Серце Христофорове радіє.
Що ж, Петро виправдує надії.

Згодом повернувся і Степан.
Він приніс гранати, і гвинтівки,
Й від руки написану листівку —
Заклик до поліських громадян.

Христофор пробіг її очима
І кивнув Степану:
— Молодчина!

От так новину ти нам приніс.
Слухайте, що пишуть:

«Громадяни!

Оголошую набір у партизани.
Поспішайте. Місце збору — ліс.
Будем разом волю здобувати.
Партизанський командир Завзятий». —
Де колишній сумнів і подівся.
— Ні, не даром ми сюди зійшлись.
Зашумить, Ігнате, все Полісся,
Як у вісімнадцятім колись.
Ех, і будем бити бузувірів. —
Лиш сьогодні він у це повірив.
Прикидав у думці: хто б це був?
Та даремно.

Як тут розгадати?

На Поліссі Христофор не чув
Отакого прізвища — Завзятий.
Веселіше стало на душі.
Чуб пожвавивсь. Чуб на сьомім небі.
— Що ж робити нам, товариші?
Треба якось дати знать про себе.
— І дамо, — озвався тут Степан. —
Роздобудем толу.

Ось мій план:

Треба міст на Здвижі підірвати,
І про нас дізнається Завзятий.

* * *

Ішло їх троє до моста —
Степан і два бійці.
Ліворуч — річка.
Темнота.
Сплеск риби на ріці.

Спинились.

Тихо на шосе.

Біля шосе хати.

Ще кроків п'ятдесят — і все.

Та спробуй підійти.

Зійшли з дороги у бур'ян.

— Лягай...— прошепотів Степан.

Вартує на мосту солдат,

На грудях автомат.

Туди й назад,

туди й назад

Прогулюється, гад.

Степан поповз.

Вже близько міст.

Прикурює фашист.

І тут почули два бійці

Степанів тихий свист.

І за Степаном поповзли,

І край дороги залягли.

Ще крок один,

ще крок один.

У грудях серце б'є, як дзвін.

І тільки фріц зробив цей крок,

Йому — на голову мішок,

На рот хустину — і Степан

Повів його в бур'ян.

А двоє, поки темнота,

Майнули до моста.

— Камрад,

геносе,

товаріш...—

Ледь чулося з мішка.

Степан мовчить.

Йому б скоріш

Дістатись до ліска.

Уже далеко за селом

Фашиста вів Степан,

Коли піднявся над мостом

Вогненний той фонтан.

На серці в хлопця відлягло:

Моста як не було.

Але чи встигнуть відійти?

Світати почало.

Та скоро вгледів з-за кущів
Своїх товаришів:
Мінера Яструба Сашка
Й його помічника.
— Порядок! — проказав мінер,
Присівши на пеньок.—
Не гріх би пожувать тепер
Хоча б хлібця шматок.—
І тут з кишені дістає
Окраєць — свій запас.—
А в кого, хлопці, сало є?
Нема?

Тим гірш для вас.
Обійдетесь...—
і вже вийма
Із-за халяви ніж.—
Сам хліб якраз куди смачніш,
Коли сальця нема.

Іще б пак! Весело Сашку!
Аж тут захлипало в мішку.

Мінер, поклавши на пеньок
Надрізаний шматок,
Фашисту руки розв'язав,
А потім зняв мішок.
— Нехай подихає. — Нехай.—

І от з-під брів лляних
Очиці глянули на них,
В яких один відчай.
— Камрад,
геносе,
товариш...—

Знов німець за своє.
— Сашку, ти і йому одріж,
Голодний, як не є.
Підтримай, брат, моральний дух,
Мо', й справді він камрад?
— Таким камрадам чорт не рад...—
А німець в ноги — бух.
Все тулить руки до грудей,
І слези котяться з очей.
— Драй кіндер...

— Ах ти, чортів фріц!

На поміч зве дітей.

Пощади просиш?

Не плазуй.

Якщо ти справді не буржуї

І не фашист —

тоді бери

І разом з нами хліб пожуй,—

І навпіл свій шматок лама.—

Нічого, що черствий.

Їж, їж.

А сала, брат, нема.

З'їв сало Гітлер твій.—

Перекусили хлопці вмиль.

А той іще жус.

— А в кого з вас махорка є?

Не гріх перекурить.—

І тільки почали з кишень

Тютюн витрушувать на цень —

На трьох цигарочку одну,—

Як німець хода в гущину.

Розгублений у хлопців вид,

Та гаятись не слід.

Біжать щодуху,

на ходу

Стріляючи услід.

Петляс пімець між кущів —

У напрямку села.

Така Степана злість взяла,

Що вправ би й землю їв...

А далі все густіший ліс.

Спинились.

Де ж бо він?

І стало соромно до сліз,

Хоч не вертайсь в загін.

Перезирнувсь Степан з бійцем,

Кивнувши на Сашка:

— А що, брат, розв'язав мішка?

Що, поділивсь хлібцем? —

Затим, сердиті й мовчазні,

Тютюн забувши, що на пні,

Пішли у протилежний бік,

Подалі від просік.

За плечима у Тимохи
Німецька рушниця.
Випина Тимоха груди,
Ніби важна птиця.
Вже забулось, як ховався
На печі у просі.
Жаль, шинелі й портупеї
Не дали Тимосі.
А коли б надів шинельку
На свою статуру,
Був би першим поліцаєм
На комендатуру.
Але радий він і з того,
Що йому, Тимосі,
Ані разу Христофора
Не згадали досі.
Згоден він ходить і в світі,
Згоден і без свити,
Хай би лиш пайок давали,
Тільки б не робити.
Не збагне лише одного,
Спробуй те збагнути:
Чом відмовився Чумазий
Старостою бути?
Чим Хомі не до вподоби
Отака посада?
Чом колгосп не розпускає
Гітлерівська влада?
Чом його, Тимоху Чуба,
Хто не зустрічає,
Замість «пане поліцаю»,
Дурнем величає?
Німці вже під Ленінградом,
В Києві і всюди,
Ще побачим, люди добрі,
Хто дурнішим буде!

Не носив Тиміш рушницю
Й тижня за плечима,
Як знайшов записку раптом
В хаті під дверима:
«Спробуй видать активіста

Німцям хоч одного,
Нарікай тоді на себе,
Більше ні на кого».

Підпис:

«Командир загону
Партизан Завзятий».
Це таке, що коменданту
Швидше б розказати.
Але ні...

Стривай, Тимохо,
Почекаєм трохи.
Гітлер десь під Ленінградом,
Партизани — рядом.
Налетять — і на гілляку
Рано а чи пізно.
Ще й знайомий ніби почерк...
Христофорів, звісно...
А казали: в тил поїхав.
От і начувайся!
Ні, тепер життя не буде,
Йди та оглядайся.
Все своє життя Тимоха
Не боявсь нічого,
Окрім брата Христофора,
Голови сільського.
І здавалося Тимосі,
Двадцять літ здавалосьь,
Що якби не брат молодший,
Дечого б не сталось.
Не було б, можливо, созу,
А пізніш — артілі,
Як раніш, ходили б люди
В церкву щонеділі.
І в Хоми не одібрали б
Ні млина, ні поля.
Та, можливо б, і Тимосі
Усміхнулась доля.
А яка — то й сам не міг би
Толком відповісти.
Він любив лише поспати
І як слід поїсти.
І тому, що все робилосьь,
Як хотілось брату,
То повірив, що повісять,

Ще й підпалять хату.
Ще недавно у Тимохи
Все ішло як треба,
А сьогодні раптом Мюллер
Викликав до себе.
Розмовляв по-українськи,
Ніби тут родився.
Довго й пильно на Тимоху
Крізь пенсне дивився.
— Де твій брат?

— На схід поїхав...

— Де родина брата?

— Де родина?

Він же, пане,

Вроді нежонатий.

— Ну, а хто такий Завзятий? —

І поглянув строго.

— Не було у нас, їй-богу,

У селі такого,

А до брата, пане, зроду

Діла я не маю,

Він мене по тюрмах...—

Мюллер

Встав з-за столу.

— Знаю.

Партизани підірвали

Вчора міст на Здвижі,

Донерветер!..—

І Тимоху

Знов очима ниже.

Упізнав Тиміш одразу

Руку Христофора.

Та про здогад ані слова.

— Кажете, учора?

— А сьогодні в Наливайках

Поліцая вбили...—

Зблід Тиміш, очима кліпнув,

Руки затремтіли.—

Партизанів нищить будем,

Як собак, стріляти.

Гітлеру послужиш чесно,

Будеш орден мати.

В ліс піди немов по дрова,

Захопи сокиру,

І втечи до партизанів,
І ввійди в довіру.
А вони тобі повірять,
Брату комуніста.
Скільки їх,
і хто,
і звідки,
Вивідай все чисто.
Уночі під сьоме жовтня
Повернутись треба.
Як не знайдеш партизанів,
Нарікай на себе.—
На обличчі у Тимохи
Виступили плями.
І незчувсь, як опинився
Між двома вогнями.
Кляв Тимоха Христофора,
Кляв комендатуру.
Йшов, а ніби хтось Тимосі
Підмінив статуру.
Вже грудей не випинає,
Вся статечність к бісу.
Повечеряв,
взяв сокиру
Й почвалав до лісу.

ХІІІ

Чого замислився, Андрію?
Яка тривога на душі?
Біля вогню, де каша пріє,
Сидять твої товариші,
Про операції невдалі,
Про партизанські всі печалі
Засперечалися вони.
Мамед мовчить.
Сидить подалі,
Латає на собі штани.
Незручно хлопцеві.
Ізнову
Коліно голкою вколов.
Андрій не слухає розмову,
Андрій згадав свою любов.

Згадав, як у серпневій тиші
Прощався з нею на шосе,
І крик її: «Пиши частіше!»
Він і писав, та не про все.
Ні разу —

навіть на прощання

Біля села, на самоті,—
Він не сказав їй про кохання,
Ні потім — в жодному листі.
Вважав, що вчинки,

тільки вчинки

До шлюбу й потім все життя
Повинні промовлять до жінки
Про найсвятіші почуття.
Тепер він мучивсь, мов хлопчисько,
Навіки впевнившись у тім,
Що вимага любов прописки
У другім серці молодім.
Крім вчинків, слова їй бракує.
Те слово мусить бути святе.
І вже коли його почує,
То ще буйніше зацвіте.
Та слова,

слова отакого,

Відколи знаються,

від нього

Не дочекалася вона.
Чи ж почуття її святого
Не вб'є розлучниця війна?
Чи збереже кохання перше
До невідомих тих часів,
Коли, з обличчя піт утерши,
Додому вернеться з лісів?
А ще й весілля відгуляти
Хотів улітку.

От дивак!

У Яготин її забрати...
І певний був, що буде так.
Бо вірив їй без того слова.
Але чи вірила вона?
А про веселки дві розмова?
І та фантазія чудна?
А їхні зустрічі і мрії
Біля гіллястих ясенів?

Ні, вірила вона Андрію
І без освідчувальних слів.
Ні, не забуде двох веселок —
Прикмету щастя чарівну:
Її кохання — не метелик,
Який живе одну весну.
Лише б зосталася живою.
Хай рік мине,

хай десять літ,

Стократ опалений грозою,
Він прийде до її воріт
І скаже те єдине слово,
Нехай не зовсім до пуття,
Що розцвілася веселково
Його любов на все життя.
Так буде, якщо буде так.
А зараз?

Як сьогодні бути?

Не може вибратись ніяк
Його загін з тяжкої скрути.
Ступає осінь на поріг,
Озутись, одягтись треба.
Колись не думав сам за себе,
А зараз — думай про усіх.
А їх в загоні двадцять вісім.
Змужнів,

поповнився загін.

Здружились з темрявою, з лісом,
А командир загону — він.
А це не те, що на уроках,
Потрібне діло — не слова.
Йому минуло двадцять два,
Та справа тут була не в роках.
Само це сталося якось.
Він їх з оточення виводив,
Стежки незвідані знаходив,
Але пробрatись не вдалось.
В серця вселилася тривога
Від втрати віри і мети.
На схід закрита їм дорога.
Як далі бути?

Куди іти?

Вже кров за Києвом лилася.
Липалось — в ліс або на піч.

І перше слово,
 й перша пісня,
І перше «здрастуй» і «прощай».
І дві веселки в синім небі
Над Чорним лісом віковим.
Я повернувся знов до тебе —
Наперекір всьому — живим.
Не ті часи, щоб помирати.
Кругом сваволять вороги.
Я повернусь до тебе, мати,
Як зашумлять вночі луги.
Вернусь до тебе партизаном
У темну ніч,
 в густий туман

З Мамедом,
 Янкою,
 Іваном...—

І тут згадав: а де ж Іван?
Нема Івана із розвідки,
Пішов — і прохолонув слід.
Не повернувся і в обід,
А він затримувався рідко.
Уралець Сидоров Іван,
Сумний юнак, скупий на слово,
Був одчайдушний партизан
І обережний винятково.
А може, хлопцеві прийшлося
Вступити в бій?

Ну де ж він?

Де він?

І вже Андрій не зовсім певен,
Що там не трапилось чогось.
Він підійшов до партизанів,
Поїли каші із димком.
І стали думати гуртом,
Як розшукати слід Іванів.
Та ось виходить з-за кущів
Іван з людиною якоюсь.
— Прийшов!

А я тут непокоюсь.

Де пропадав?

Кого привів? —

Та придививсь — знайомий наче.

І раптом вигукнув:

— Стривай!

Та це ж Тимоха, поліцай!

От і зустрілися, земляче.

Упізнаєш чи ні? —

А він

Очей не зводить із Андрія

І каже:

— Справжня чудасія.

Йй богу, ковалишин син!

А я оце шукаю брата.

Вже виходив усенький ліс.

Служить фашистам?

Хай їм біс!

І вирішив до вас тікати:

Спасибі парубку цьому,

А то знайшов би вас не скоро.

Зустрілись в лісі.

Я йому

І розповів про Христофора,

Спочатку й слухать не хотів,

Мовляв, не знає,

звідки знати.

Коли ж сказав, що це Завзятий:

«Ну добре», — каже, і повів. —

Не розумів Андрій нічого.

Завзятий — це ж не хтось,

а він.

Виходить, інший є загін.

Тимоха йшов, та не до нього.

Йшов до брата-партизана,

Аби уникнути біди.

Але, зустрівши Івана,

Потрапив зовсім не туди.

Тож видно по кирпатім пилку,

А по словах і поготів,

Що прочитав Тиміш записку

Й ризикувати не схотів.

Тому і вирішив тікати.

Андрій підвівсь:

— Нагодувати.

Мов гусак, вминає кашу,
 Витягнувши пию.
 Підійшов Андрій до нього:
 — Дядьку Тимофію.—
 Одірвав Тиміш від ложки
 Очі банькуваті.—
 Чи записку не знаходив
 Ти у себе в хаті?
 — Якже, бачив... Ту записку
 Прочитав я двічі.
 І тепер сміливо можу
 Вам дивитись в вічі.
 Йй же бо, спасибі брату
 За таку науку.
 Я ж, дурний, тягнув, виходить,
 За фашистів руку.
 Дуже винен перед вами.
 Був дурний, та й годі.
 Та не раз я партизанам
 Стану у пригоді.
 — Ту записку ми писали.
 Я і є Завзятий.—
 Витріщив баньки Тимоха,
 Щось хотів сказати,
 Довго ворухив губами...
 — Справді?
 От так штука.
 То не братова, виходить,
 А твоя наука?
 Я за це тобі, Андрію,
 Кланяюся низько.
 Мюллеру служив би й досі,
 Щоб не та записка.
 Врятував, либонь, від смерті
 Ти мене, дурного...—
 Йй покотилася сльозина
 Із очей у нього.

XIV

Тимошеві всміхнулося щастя,
 Про яке тільки мріяти можна:

Замість брата —

у Чорному лісі

Він знайшов коваленка Андрія.
Не інакше господь є на світі.
Попади він до рук Христофора,
Той не кашею, певне, вгощав би,
Чим вгощав би — й подумати страшно.
Отже, справи змінилися на краще.
А до того ж колись ковалісі
Він город поорав, сорок соток,
Й перевіз три копиці із лугу.
Це повинен Андрій пам'ятати.
Бо тоді ж він показував хлопцю,
Як тримати кісся, щоб у землю
Не загнати носок ненароком.
Все увечері виклав Андрію:
І про матір, що жива-здорова,
І про Ганю, яка невідомо
Де поділась при відступі наших.
І про те, що у Федора Теслі
Кущовий комендант на квартирі
(Ось тобі і ударник колгоспний!),
Що в село повернувся Чумазий.
І про те, що недавно на Здвижі
Партизани моста підірвали.
Все повідав — що треба й не треба,
Крім одного: чого він в загоні.
Спить Тимоха, наївшия каші,
Спить Іван недалеко, і Янка,
І Мамед.

Лиш Андрію не спиться
В брезентовім дірявім наметі.
Партизани моста підірвали!
Це зробив Христофор, безумовно.
Певне, має зв'язок із підпіллям,
А можливо, з самою Московою.
Христофор, вірний батьків товариш,
Знов життя починає з початку.
Знову ліс,

і бої,

й небезпеки.

Як тебе розшукать, Христофоре?
В тебе досвід який за плечима!
За моїми ж плечима — нічого,

Крім шкільної й студентської парти
Та одного невдалого бою.
Швидше б, швидше тебе розшукати.
А в цім ділі pomoже Тимоха,
Лиш нещастя, лиш горе велике
Вас, братів, між собою помирить.
Ось що може робити записка
Із такими людьми, як Тимоха.
І якщо вже і він в партизанах,
Хто ж прислужувать буде фашистам?
І раптово крізь дірку в наметі
Він побачив зорю-яскравицю.
Ліс.

Пітьма.

І навколо ні звуку.
І зоря над його головою.
Посвітлішало, мов перед ранком.
Та невже це від зірки тієї?
Він встає і виходить з намету.
А надворі і справді світає.
Спить Тимоха, наївшия каші,
Біля пня на соломі пом'ятій.

* * *

П'ятий день шугає всюди
Із людьми Завзятий.
Та немає Христофора.
Де його шукати?
Де він є?

І чи про нього
Не фальшиві вісті?
Мабуть, ні, раз міст на Здвижі
Лагодять фашисти.
Мабуть, ні, раз в Наливайках
Поліцай десь дівся.
Мабуть, ні, коли Тимоха
У загін прибився.
Всюди є сліди загону.
Та нема самого.
Правду говорив Тимоха,
Не збрехав нічого.
Адже він до Христофора
Утікав не даром.

— Поки що у нас, Тимохо,
Будеш кашоваром.
Поки знайдуть Христофора
Партизани наші,
Ти вари їм, та смачніші,
Кулеші та каші.—
І Тимоха кашоварить
Згодився охоче.
Головне, що буде їсти,
Скільки сам захоче.
Лиш одна біда у нього:
Як би не забути,
Через скільки днів повинен
В коменданта бути.

Варить кулеші і каші
Поліцай на славу.
Й що не день, то відкладає
У кишеню праву
Сірника.

І тільки тридцять
Сірників збереться,
Він чкурне тоді із лісу
І не озирнеться.
«Що вони германцю зроблять,
Молоді й зелені?»
Сірників іще й десятка
Не було в кишені,
А Тимоха вже рознюхав,
Хто вони і звідки,
Знав усе, хоча вдавався
До розмови рідко.
Тільки часом, як Андрія
Поблизу немає,
Він чомусь про ковалиху
Всім розповідає.
— Знали б ви, яка геройська
У Андрія мати!
Узяла чужих трьох діток
До своєї хати.
Першою в колгосп вступила,
Викохала сина.
Я не раз город орав їй,
Перевозив сіно.—

Добрі справи у Тимохи,
Всім добра він зичить
Та навпомацки щоночі
Сірники все лічить.

XV

Глуха, осіння ніч надворі,
Дуби верхами не шумлять.
Не розсипає місяць зорі
І сам не вийде погулять.
Удень і жаль, і трохи тоскно
На ліс дивитись.

О дуби!

Де ваші ділися чуби,
Що ними милувались сосни?
Нема колишньої краси,
Ніщо не зупиняє око.
Вже листям не шумлять ліси,
Про щось замислившись глибоко.
Аж почорніли від журби.
Нехай!

За звичаєм природи,
Гартуються у час негоди
Не тільки люди, а й дуби.
Такої ночі лісом,

ланом

Із лісової глушини
Андрій з розвідником Іваном
Ішов у рідні Бояни
Провідать матір.

Чи не хвора,

А головне —

невже вона

Анічогісінько не зна
Про партизанів Христофора?
У двір заходили від луку.
Вже мати, мабуть, спить давно.
Андрій легенько у вікно
Постукав.

За хвилину-другу

Хтось, чути, заціпку зніма,
Хтось заціпку не може зняти.

Надворі тьма.

І в сінях тьма.

І раптом — на порозі мати.

І рідний голос з темноти:

— Це ти, Андрію?

Ти, мій сину?

— Я, мамо, я... —

й ступає в сіни.

— Я серцем чула, що це ти. —

Цілує сина, обнімає. —

Діждалася. Таки прийшов.

— Але я зараз, мамо, знов

Іти повинен.

— Це я знаю.

— Як живете?

— Отак живу.

Тебе все жду.

Спасибі Гнату,

Підкинув пуд муки під хату,

Не забуває про вдову.

Зайди ж у хату, поговорим,

Часинку, може б, відпочив?..

— А де ж Ігнат?

— Із Христофором.

— Я їх шукаю тридцять днів.

Сходив ліси з товаришами,

І Чорний ліс,

і Зелен гай.

— А ти Устину поспитай.

— Спитаю.

Прощавайте, мамо.

— Та як же це?

Куди ж бо ти?

Ми ще й не бачилися, сину...

— Мене там ждуть.

Пора іти.

Забіг я, мамо, на часину. —

І все.

І вже його нема.

І сумно матері, і гірко.

І, притулившись до одвірка,

Услід дивилася німа.

Не знає Устина, нічого не знає.
Хоч, правда,—

і це неабияка вість —
Щотижня у неї хто-небудь буває,
Немає, немає та й з'явиться гість.
А сам Христофор ніби канув у воду.
Ото і всього: перекаже поклін.
Андрій не радів так напевне ізроду.
Натрапив на слід.

Але де ж той загін?
Вона розкажуть обіцяла про нього.
А згодом, можливо, з ким-небудь зведе.
І хилить на сон.

І стомилися ноги.
Та треба спішити.

Світанок не жде.
Ввіходять у ліс.

— Перекуримо, друже.
У тебе міцний?

— Не сказав би, що дуже.
Зате дорогий.—

І всміхнувся Іван.—
Аж вісім червінців віддав за стакан.—
І знов побрели, не спочивши і трохи,
У хащі густі —

все вперед і вперед.
І їх зустрічає один лиш Мамед.
— Тимоха десь дівся!

Немає Тимохи! —
І він розповів, що усі, як один,
Іще й не збиралось надворі світати,
У ліс подалися Тимоху шукати,
Та жоден іще не вернувся в загін.
Андрій побілів від почутої вісті.
Кому він повірив?

Кого він пригрів?
Не можна тепер залишатись на місці,
Він може сюди привести ворогів.
Вернулося троє.

Похмурі, сердиті.
Ні слуху ні духу.

Замів і сліди.

— Не можна баритися жодної миті.
Іване, до глинища хлопців веди.
Лаштуйтеся в дорогу.

— А ти? А останні?

— Я тут залишаюсь.

Ми вас доженем.—

І саме тоді, як настало прощання,
Шелеснули кроки чийсь за кущем.
І з лісу виходить Тимоха.

А слідом

Сам Явка в Тимошиній свитці старій.
Іде з переможним і сяючим видом.

— Відставити марш! — дав команду Андрій.

* * *

— Я догнав його, Андрію,
Вже під Боянами.
«Стій!» — кричу, а він ще швидше
Заметляв ногами.
«Зупинись, стріляти буду!» —
Він — за деревину.
Бачу, зняв із себе свитку,
Кинув між ожину —
І в гущавину щодуху,
В напрямку дороги...
Я і вистрелив по ньому,
Правда, вище трохи,
Майже над самим кашкетом,
Лиш тоді спинився.

.

Дивиться Тимоха в землю,
Потом лоб покрився.
Обступили його хлопці,
Стомлені до краю.
— Ну, чого тікав з загону,
Пане поліцаю? —
Зводить очі банькуваті.
Що його збрехати?
— Я хотів змінить білизну,
Перевідать хату.—
Обшукали, та нічого
Не знайшли у нього,

Окрім сірників півжмені
У правій кишені.
Розглядають хлопці свитку.
Свитка без підкладки.
Перевірили кишені,
Обшукали складки
Й папірець знайшли у складці.
Ось тобі і свитка!
А на ньому — дрібно-дрібно:
Хто вони і звідки.
На обличчі у Тимохи
Виступили плями.
Затремтів, мов лист од вітру.
— Винен перед вами.
Пожалійте... —

і залився

Поліцай сльозами.
— Зрадник!
— Юда!
— Посіпака! —
Чулось звідусюди.
Мов підкошена, упала
Голова на груди.
— Ось чого ти взяв сокиру,
В лісі опинився? —
Подививсь Андрій на друзів.
Краще б не дивився:
Прочитав на лицах докір,
Докір і досаду.
Він повірив поліцаю,
Він повірив гаду.
Ще раз поглядом окинув
Друзів винувато.
— Одведіть подалі.

Заступ

Не забудьте взяти.—
Як почув Тимоха присуд,
Бухнув на коліна.
— Я ж орав у вас, Андрію,
Перевозив сіно.
Я ж учив тебе косити...
— Годі, сучий сину! —
І взяли його під руки,
Й повели в ліщину.

І до чого ж бо, Тимохо,
Жив ти нерозумно!
І зробилося Андрію
Жаль чогось і сумно.

* * *

Холодний день.
Пора осіння.
Дуби вершинами шумлять.
Під вітру тихе голосіння
В наметі партизани сплять.
Уже бої не за горою:
Відпочивайте.
Завтра — в путь.
Гудуть бори,
бори гудуть,
Позбувшись літнього спокою.
Аж почорніли від журби.
Нехай!
За звичаєм природи,
Гартуються у час негоди
Не тільки люди, а й дуби.

ЗАГУЛИ БОРИ

Поєма третя

I

— Христофоре, Христофоре,
Ой невістні вісті.

Німці рвуться до столиці,
Не спинить фашистів.—

— Як зупиниш?

Верховодять

В небі і на суші,
Вже Москву в біноклі бачать,
Окаянні душі.—

Щось страшне і неможливе
Діялося з Гнатом.

— Обдурив нас клятий Гітлер
У тридцять дев'ятім.

Напустив мани ув очі,
Ось вона, причина...—

І замовк.

Лиш важко дихав

Та колов очима.

Запинало снігом шибку.

Починалась хуга.

Христофор устав з ослона,

Підійшов до друга.

— Щоб не пакт, пішов би Гітлер

Вже давно війною.

А тепер себе він викрив,

Видав з головою.

Та бліцкріг не вийшов.

Схоже

Все на те, Ігнате:

Не одну зиму і літо

Будем воювати.

І якби про це, приміром,

Партія не знала,

То чого б мене з тобою
В лісі залишала?
А тому давай, Ігнате,
Поміркуєм нині,
Як ми далі жити будем
На своїй Україні.
Спершу слід в комендатуру,
В ту собачу зграю,
Партизана підіслати,
А кого, не знаю...

На стіні відбилися раптом
Тіні дві рухливі.
То над столиком схилились
Дві чуприни сиві.

* * *

Полозки скрип та скрип.
З Наливайок їде піп.
Батіжком підганя
Куцохвостого коня.
І мороз, і глушінь.
У галоп пустився кінь.
А в цю хвилю — що за біс? —
Хтось на хомуті повис.
Хтось повис на хомуті
Й закричав попові:
— Стий! —

Піп покірно зупиня
Куцохвостого коня.
Перед ним два юнаки,
У руках
нагани.

На шапках в обох зірки.
Мабуть,
партизани.

Хлопці справні, молоді,
Лиш не голені й худі.
І, поклавши батіжка,
Піп розв'язує мішка.
А Сашко:

— Ти нам скажи,
Тільки правду, не бреш.

Скільки німців прибуло
Вчора вдосвіта в село?
— Взвод...—

І глянув на обох.—

Йй же богу, хлопці,
Якщо є на світі бог —
Він на вашім боці.
Слухайте ж: у Бояни
Повернувсь Пісненький,
Що не раз губив штани,
Як тікав за давнини
З України-неньки.
А допіру б'є людей.
Тільки що — і до грудей...
А у Срібнім поліцаї
Скуштували вже нагаїв
Від спасителів своїх.
Їм пече, а людям сміх...

І, прощаючись, віддав
Все, що у мішечку мав:
Яйця, сало, п'ять хлібин.
...Іхав батюшка з хрестин.

* * *

Отець Василій жив у Боянах.

Вже ряса так пропахла самосадам,
Що навіть і говіючі до нього
У церкві підступитись не могли.
Казали, що з районної газетки
Чотири самокрутки він ліпив.
Одну таку, бувало, самокрутку
Від Боянів чадить до Наливайок.
У Бояни приїхав удівцем.
Мав доньку.

І вона училась в школі

І навіть піонеркою була.
Отак росла нових часів попівна.
Ходила чутка, ніби він колись,
Коли іще не був попом, звичайно,
Служив армійським писарем.
Можливо...

Сашку вчорашня зустріч із попом
Навіяла далекоюсяжні плани:
Зробить попа розвідником своїм.
Піп — і розвідник.

Правда, трохи смішно.

Сьогодні, все обдумавши, Сашко
Свою ідею виклав Христофору.
І той погодивсь.

— Спробувати можна.

Якщо удасться — з мене могорич. —
І довго від душі чомусь сміявся.
Не вірив Христофор у цю ідею,
Але чого на світі не буває,
Тим більше піп — натура загадкова.

II

Мовчить Степан.

Мовчить Хома.

Лише сопе, як міх.
— В моїй душі тебе нема,
І геть з очей моїх!
Гадав, одна в нас плоть і кров,
Що сина я знайшов.
А ти у душу наплював...
Іди, звідкіль прийшов...

Не сам сюди прийшов Степан.
Його послав загін,
Сам Христофор послав.

І він

Стояв, мов блудний син.
Ні, не розжалобить Хому
Словами.

Злий, мов біс.

Що ж залишається йому?

Іти назад,

у ліс?

Вернутись до товаришів

І замести сліди?

Про це і думати не смів:

Не сам прийшов сюди.

Стоїть Степан біля дверей.

Ні слова у одвіт.

Та враз сіпнувся і поблід,
І сльози із очей.
І серце йокнуло в Хоми.
— Стривай, та я ж... та ми...—
Та знов насупився, як сич,
Оту згадавши ніч.
А він, заплаканий, блідий,
Одводить очі вбік.
Хома від жалощів одвик
(Які жалі в наш вік!).
А тут щось в душу заповзло
І заслонило зло,
І не сопе вже, як сопів,
До сина підступив.—
Ну, ти ж того... сідай, чи що,
Та толком розкажи,
Який там камінь на душі,
Свої ж ми — не чужі...

Але не зразу сів Степан;
Не той душевний стан.
Іще не раз схлипнув тихцем
Одважний партизан.
Та, кілька виждавши хвилин,
Втер очі рукавом.
І згодом з батьком «блудний син»
Вечеряв за столом.

* * *

Ой даремно згодився Степан.
А тепер цей вузол сам розв'язуй.
Батько що?
Хай вірить у обман.
Вірить хай і Мюллер довгов'язий.
Але як же бути з усіма,
Що також повірили у зраду?
Тут йому порадника нема.
Сам тепер давай собі пораду.
Поліцаєм у своїм селі.
За плечем Тимошина рушниця.
На людей не дивиться — боїться.
Скрізь його чатують очі злі.

Так би й крикнув, щоб почули люди:
— Я не поліцай! Я партизан! —
Та найбільше уникав Степан
Поглядів старого Теслі й Люди.
«Людо, Людо!

В серці ти моїм,
Доки, може, й житиму на світі.
Знаю, Гриць у тебе на приміті...
Ти давно кохався із ним.
Хай скоріше цей кошмар мине,
Хай скоріше Гриць вертає з бою,
Тільки не печи мене злобою,
Не печи зненавистю мене.
Хай твій батько, добрий чоловік,
Як один ми одного зустрінем,
Хоч очей не одвертає вбік,
Хоч слівцем обізветься єдиним.
Я такий же, Людо, як і ти.
Чи не разом вчилися у школі?
Чи були не разом в комсомолі?
Як же міг на зраду я піти?»
Отаку в думках розмову вів,
Ідучи до Теслиного дому.
Ось і хата.

Хвіртку прочинив.
Федір у хлівець несе солому.
— Здрастуйте! — ще здалеку гука.
Але той мовчить.

У бік Степанів
Федір Тесля навіть і не глянув,
У хлівці з соломою зника.
З хати вийшла Люда, як на зло.
Він — на ганку.

Повертатись пізно.
І сказала, щоб дошкулить, звісно:
— А тобі, Степане, повезло.
Ти своя у Мюллера людина...
— А чого ж...

Тепер ми всі свої.—
Люда зблідла.

Ще б одна хвилинка —
І Степан під поглядом її
Міг би їй всю правду розказати,
Та вона й рятунок принесла.

Одвела той погляд —
і пішла
Батькові в хазяйстві помагати.

* * *

Фашист ловив себе не раз
(Нехай простить жона),
Як часом потайки з вікна
На Людї очі пас.
Тягнуло Мюллера на грїх,
Тягнуло — й не дарма.
Що не кажіть, дівчат таких
В Баварії нема.
А ноги — вилиті немов,
А брови — двоє крил.
У Мюллера заграла кров,
Терпіть немає сил.
Чого терпіть, коли війна.
Він тут господар,
пав.

Він хитрий.
У його капкан
Трапляла не одна.
В безмежній щедрості своїй
Він подарує їй
Нові трофейні чобітки
Й намиста два разки.
Він тут господар на віки.
Капут більшовики!
Та задзвонив ось телефон
І обірвав думки.
Дзвонив з гестапо давній друг.
Він слухав і білів.
Не міг і двох сказати слів,
Перехопило дух.
«Що він говорить, ідіот!
О донерветер, о майн гот!»
Та в двері ось
Постукав хтось.
Дозволив увійти.
І на порозі поліцай,
Збентежений украй.

І вилив Мюллеру Степан
Усі свої «жалі»:
— Листівок повно у селі
Про наступ росіян! —
І німець закричав:
— Брехня!
Чого, як стовп, стоїш?
Сідай-но верхи на коня
І позривай скоріш! —
Та не дійшов і до воріт,
З очей іще не зник,
Як Федір, добрий чоловік,
Аж тричі плюнув вслід.

III

— Побий же хрест,
На сотню верст
Фашисти драпонули! —
Сашко пишавсь:
Це ж він привів
Цю звістку в партизанський ліс.
Кого не стріне:
— Ч у л и ?!
Під Москвою їх розбито,
Скочив Гітлер у біду.
Йй же богу, десь на літо
Спати в хату перейду.
Ой дадуть, йй-богу, скоро
Фріци звідси драпака! —
Але погляд Христофора
Обірвав нараз Сашка.
Командирів погляд пильний
В душу дивиться саму.
— Не збагну ніяк — чому
Став такий ти богомільний? —
Не второпає юнак:
Чи серйозно він, чи так.

А Ігнат Лукич:
— Нічого.
Він своя людина в бога. —
І продовжує тихцем: —
Подружив, брат, з панотцем.

Отаке-то.

Сміх і горе.

Зрозумів, у чому річ?

А раз так,— до Христофора,—

Ну, а де ж ваш могорич?

Там у хаті породілля,

Там покійник,

там — весілля,—

Їздить піп з села в село,

Всюди в нього діло,

Хоч дорогу замело,

Хоч і розпустило...

І в загін з детальним звітом...

Отака, брат, дивина.

Буть йому митрополитом,

Як закінчиться війна.—

Сміх і регіт.

— От так диво!

— Ой дивись, щоб ти не влип.—

А Сашко:

— Це неможливо.

Правильний товариш піп.

* * *

У ліс прийшов Дібровенко Петро.

Його прислав сам секретар Підгайний.

— Є рішення підпільного бюро:

Направити до Києва негайно

Когось із ваших.

Крізь усі пости

У ваш загін потрібно привести

Кількох людей — і швидше якомога.

Сам знаєш, нелегка туди дорога.

Для дівчини ця справа менш складна.

Дівчата є в загоні чи немає? —

А Христофор чомусь не одвічає.

Тоді Ігнат озвався:

— Є одна.—

І ця одна — його ж бо донька Ганя.

Та він нічого не сказав про це.

Найменшого, здавалось, хвилювання

Не видало Ігнатове лице.

Сказав, а серце обірвалось в Гната.

Нелегко в Київ доньку посилати.
В дорозі може трапитись усе.
Зима.

Сніги.

І шлях один — шосе.
А шлях отой — самому чорту в зуби.
Не пережить йому такої згуби.
Та вже сказав.

Мовчати він не міг.
І сум на душу батьківську наліг.
Минула ніч.

А на світанні рано,
Ще ліс дрімав у сивім туманці,
До шляху проводжали партизани
Її з маленьким вузликом в руці.

IV

Ні, не забув Андрій хатину,
Що на краю села.
Настав той день, коли Устина
З Сашком його звела.
Про зустріч з Христофором мріяв
Уже багато днів.
І ось Сашко повів Андрія,
У свій загін повів.
Скоріше б!

Повна сподівання
Андрієва душа.
А в цей же час рушає Ганя,
У Київ вируша.
Із ніг збиває партизанку
У полі сніговій.
В цей час до Гната у землянку
Зайшли Сашко й Андрій.

Мені вас жаль, Андрію й Ганю.
Та вже до того йшлось,
Що стрінутти своє кохання
Не зразу довелось.

Ігнат з ослінчика встає.
— Андрій?! — аж скрикнув.
— Він і є.—
Мов батько й син, по-чоловічи,
Вони поцілувались тричі.
— Оце так гість!
Ану сідай.
Відкіль узявсь — розповідай.—
І раптом очі заблищали,
Старий чогось наморщив лоб.—
Шкода, що Гані не застали.
Ото вже радості було б.
Сьогодні вирядили в Київ,
Повернеться за кілька днів.—
І голос Гнатів затремтів,
І вигляд посмутнів Андріїв.
Юнак збентежений украй.—
Та що ж це ми — лише зустрілись,
А вже, Андрію, зажурились?
То Гітлер журиється нехай,
А нам — чого?..—

Та ось знадвору
Рипіння вчулось підошов.
В землянку Христофор ввійшов.—
Знайомся! — мовив Христофору,
Очима блиснувши, Ігнат.
А Чубові і невдогад.
Простягує, назвавшись, руку,
А той у відповідь — ні звуку.
— Не чув, даруйте, як вас звати.
Звідкіль і в справі у якій?
— Андрій Козак, чи пак Завзятий.—
Нарешті вимовив Андрій.
— Андрій?
— Андрій.
— Ну ще раз драстуй.
Завзятий, кажеш?
— Точно так.
— Сашку, ти світла нам не застуй,
Дай глянуть, що тут за козак.—
І, роздивившись, до Гната: —

Чого ж ти зразу не сказав? —
А Гнат, здивований, стояв,
Очима кліпав...

Що казати?

Звідкіль було Ігнату знать,
Що зять,

його майбутній зять,
Виходить, був не тільки зятем,
А ще й товаришем Завзятим.
— Так, батьківська у тебе кров...—
І Христофор згадав Миколу,
Його загін — ту першу школу,
Яку у юності пройшов.
Згадав — і посміхнувся враз.—
Так-так, читали твій указ:
«Спішіть, шановні громадяни,
Іде набір у партизани...»
Чи як там?

— Та, здається, так.

— Ну то розкажуй — що і як?..

— Про вас узнав я від Тимохи.

— А він у вас?

— Та як сказать...—

Андрій запнувся.

Помовчав трохи.—

Прийшлося Тимоху розстрілять.—

...Аж вуса затремтіли в Гната.

Чуб, приголомшений, сидів.

Згадав батьків,

згадав дідів,

Згадав і прадіда Євстрата.

І кров одна, і рід один.

Трудилися чесно до могили,

Орали,

сіяли,

косили...

А він?

У кого вдався він?

— Ну що ж, товаришу Завзятий,

Всяк ворог твій — є ворог мій.

Як далі будеш воювати? —

Цього лише й чекав Андрій.

— Відважні в мене, як один,

Всі хлопці. Кращих і не треба.

Прошу від них,

прошу від себе:

Приймайте нас у свій загін.—

А Христофор:

— Що скажеш, Гнате? —

А той якусь помовчав мить

І розсудив:

— А варт прийняти.

Гуртом і батька легше бить.

* * *

На другий день підвечір Христофор
Знайомився з Андрієвим загonom.

— Звідкіль? — спитав смаглявого Мамеда.

— Азербайджан...

— Чував, чував.

— А ти?

— З-під Гомеля, товариш командир.

— З-під Гомеля? Це тут, подать рукою.

А ти? — і він наблизивсь до Івана.

І той зам'явся, відповів не зразу.

— Не знаю й сам.

Родився у Москві,

А жив у Казахстані й на Уралі.—

Всіх опитавши, хто вони і звідки,

Підходить до Андрія Христофор.

— Парти́йці є в загоні?

— Ні, немає.

— А комсомольці?

— Та, здається, всі.—

Іван переступив з ноги на ногу

І ледве чутно:

— Я не комсомо́лець.—

Збентеження у хлопця на лиці,

Воно і впало в око Христофору.

— Але душа у тебе комсомольська,

Коли з фашистом б'єшся.

Чи не так?

Ви будете моїм ударним взводом,

А взводним залишається Андрій.—

І Христофор обвів усіх очима.—

Віднині ви бійці мого загону.
Ігнат Лукич — ваш батько і товариш,
А кажучи простіше: комісар.

* * *

Не спалося Андрію тої ночі.
В розбудженій уяві ожили
І, мов живі, дивилися з імли
Ганнусині сором'язливі очі.
І треба ж було статися тому,
Щоб фельдшер підібрав його живого,
Щоб потім, коли видужав, йому
Поліссям рідним пролягла дорога.
І треба ж було статися тому,
Щоб Гнат Лукич і першим ділом Ганя,
Андрієве загублене кохання,
У лісі партизанили цьому.
А сталося.

Й не віриться самому,
Що він у товаристві бойовому.
В уяві знов Ганнуся вирина.
За день, за два він стрінеться із нею,
Із мавкою-русявкою своєю,
Скоріше б поверталася вона.

V

Монотонний шум сосбн.
Клонить Яструба на сон.

Тихо в лісі. Все послуло.
Рантом тінь поміж дубів.
— Хто іде? — й наставив дуло.
— Батюшка із Боянів.—
Тут Сашко махнув рукою,
Подає попові знак.
І з кущів виходять трое:
Піп, і жінка, і хлопчак.
І коли б у цю хвилину
Гнат навідавсь до Сашка,
Упізнав би він дружину
Та Івасика — синка.
Настя схлипує, ридає.

Сумно дивиться Івась.
Піп, стурбований, питає:
— Де Лукич?

Біда стряслась.—
І коли ввійшли до Гната
Настя, мов з хреста ізнята,
Й син із клуночком в руці,—
Гнат побліднув на лиці.
Настя в сльози.

Крізь ридання
Тільки й чулось:
— Ганя... Ганя...

* * *

Так, сталось те, чого боявсь Лукич:
Перехопили Ганю поліцаї.
Жіночий плач в землянці не змовкає,
А Гнат Лукич насуплений, як ніч.
Спасибі ще Чумазому Степанку,
Що Настю та Івасика вберіг.
Коли побачив вчора на світанку
В комендатурі Ганю-партизанку,
Він до попа увечері прибіг.
І ось прийшли.

Ударила обухом
По голові жахлива новина.
Андрій Козак не видав жодним рухом,
Яка для нього звістка ця страшна.
Але коли у мороці нічному
Чуб засвітив зненацька каганця,
На юнакові не було лиця,
Сидів, схилившись, в розпачі тяжкому.
А Настине ридання не змовка.
Мовчали, приголомшені, з хвилину.
— Ой боже ж мій...

Андрієчку, мій сину,
Уб'ють її...— долинуло з кутка.
Не чув Андрій того плачу й благання,
Ні материнських Гітлеру проклять.
Усі думки, як визволити Ганю,
Коли іще не пізно визволять.
Та Христофор вже рішення виносить:

— Взвод німців і поліція в селі.
Два кулемети.

Сили немалі.

У нас є сили теж.

І зброї досить.

Андрій на школу нападе, де взвод,
А ми, Ігнате, на комендатуру.
Піднімем серед ночі шуру-буру,
Тікатимуть, хто в поле, хто в город.
В п'їтми хоч трохи знищимо німоти
І визволимо Ганю із біди.
Такий мій план.

Які є «за» і «проти»? —

Лукич із ним погодивсь, як завжди.
Мовчав лише один-єдиний взводний.

— А ти, Андрію, як?

— А я не згодний. —

Сказав — і глянув боязко в куток,
Де вщухло навіть Настине ридання.
Запала тиша і тяжке мовчання.

— А як же Ганя?

Хай замучать Ганю? —

Прорізає тишу Йвасів голосок.

Це вразило і Чуба.

— Зачекай-но,

Не розумію я тебе — чому? —

Андрій сказав рішуче: — А тому,
Що Ганю ми врятуємо, звичайно,
Та шкоди завдамо селу своєму.

На другий день помстяться нам вони.

Поб'ють людей і спалять Бояни... —

І нічого на те було сказати.

Це й поготів розпалить їхню лютю.

І стогін вирвався із грудей Ігната.

— То Ганю хай, по-твоему, уб'ють? —

Настала знову пауза хвилинна.

— Я пропоную зовсім інший план.

Нехай лиш Гані передасть Степан,
Що і коли вона робить повинна,
Її в гестапо, звісно, повезуть.

Щоб там у неї дані роздобути,

А в Макаревичі — єдина путь,

І лісу їм ніяк не обминути.

А ми тут хазяями як-не-як.

Негайно варту виставить і ждати.
У лісі, тільки в лісі нападати... —
Сказав, ледь запинаючись, Козак.

* * *

Виводять Ганю із комендатури,
Замучену, з сищцями на обличчі.
Біля воріт стоять легенькі сани,
На санях кучер — поліцай Пісенький.
Садовлять Ганю в сани.

Поруч неї
Умощується німець з автоматом.
Степан на сіні примостився ззаду.
— Н-но! — кучер цьвохнув батоном в повітрі.
І коні вороні зірвались з місця,
І грудки снігу з-під копит летіли
На німця, Ганю...

І, піднявши комір,
Фашист до неї повернувся боком.
А слідом душ п'ятнадцять, як не більше,
На конях верхи...

Ціла кавалькада.
Із вікон крадькома дивились люди.
Вже знали всі, кого везуть фашисти.
Почався ліс.

Дуби столітні й сосни
Обабіч шляху гордо височіли
В ушанках білих.

Швидше б ліс проскочить,
А там два кілометри — й Наливайки.
Батіг не опускавсь ні на хвилину.
Ще поворот — і проминуть долинку,
Ще поворот — і виїдуть у поле.
— Н-но! — віжками посмикує Пісенький.
Та що це?

Постріл тріснув недалечко.
І кучер зойкнув,
повалився в сани.

Степан мерщій між Ганею і німцем
Діставсь до передка — і віжки в руки.
З кущів стріляли,

з-за дерев стріляли,
І німець бив наосліп з автомата.

І викинулась із саней раптово
На шлях, з руками зв'язаними, Ганя.
Але того Степан уже не бачив,
Не оглядався,

коней гнав щодуху, —

Не так себе рятуючи, як Ганю.
Спинивсь лише у полі на горбочку.
А верхівця не видно ні одного.
Вони ще в лісі обігнали сани,
Стріляючи куди попало, й, певно,
Вже в Макаревичах, якщо не далі.
Зблід німець,
а Степан — іще блідіший.

Схиляється Степан над поліцаєм,
А той вже мертвий.

Він тоді до німця:

— А де ж вона?

Де партизанка ділась? —

Той добре бачив, як вона упала.
Але хіба йому було до неї.
Всього себе обмацує руками,
І вірить і не вірить, що лишився
Живим і цілим...

* * *

Забилась Ганя, падаючи в сніг.
Хотіла підвестися — і несила.
Лежала на шляху, бліда й змарніла.
Андрій до неї вихором підбіг.
Підбіг —

і серце стиснулось від болю.

Вона чи ні?

На юному лиці

Побачив не рум'янці, а синці.
Натішивсь гад тортурами уволі!
Хутенько руки розв'язали їй.
А Ганя,

Ганя дивиться на нього

І не збагне

на радощах нічого.

Перед її очима сам Андрій.

І так, як в давню зустріч біля клубу,

Хоч колом обступили їх бійці,
Він обійняв свою змарнілу любову
І цілував при всіх її синці.

VI

Бувало, лиш надійде квітень —
Село поліське ожива.
Дерев зазеленіють віти,
І перша виткнеться трава.
І півень не щадить горлянку,
Забравшись на перелаз.
І хлібороб ще до світанку
В тривозі схопиться не раз.
Ще прохолода з сонних балок
Не відступила у бори,
Вже трударі біля сівалок,
Гудуть у полі трактори.
А зараз...

Хоч надворі квітень
І килимок шовковий трав,
У зелень одяглися віти,
І тричі півень одспівав,—
Ніде ж не рипнули ворота.
Людських не чути голосів.
Великий смуток і скорбота
Найшла на рід поліщуків.
Мов розучилися сміятись,
Наповнюють піснями дім...
За посівну пора вже братись.
Посій, скоси.

А як? А чим?

А головне: хто буде їсти
В неволі зібраний врожай?
Усю пашницю, так і знай,
У Дойчланд вивезуть фашисти.
Та розпорядження суворе
Негайно починать сівбу.
І поліцаї план до двору
Розносять другу вже добу.
Висіло сонце над хатами,
Коли з торбами на плечі
У поле вийшли сівачі.

Рядочком стали — й ну руками
Широке поле засівать.
А Федір Тесля — крайній зліва.
З-під картуза чуприна сива,
А у очах журби печать.
Давно забулося старе,
Давно забув про першу рану,
Про мрію юності жадану,
Та ось у пригоршню бере
І кидає в ріллю піщану
Свій сум новий...

Бере й ніяк

Не вибере.

«Для кого сію?

Вже топче чоботом німчак
Пів-України, пів-Росії,
В труді не покладав я рук,
Аби не знать нужди-печалі.
І чом же ти, товариш Сталін,
Не передбачив наших мук?
І чом же, вибачай на слові,
Б'ємось не на чужій землі?»
Ступає Федір по ріллі
І не зерно — краплинки крові
У вогку кидає ріллю,
І серце рветься від жалю.
А ще до того, як згадає,
Що Мюллер знову відправляє
З села на каторгу людей,—
Аж стогін вирветься з грудей.
«Це горе не мине і Люди.
Недаром їй отой маняк
Щось натякав.

О люди, люди!

Чи думали, що буде так?!»
Вернувся стомлений додому.
Надворі ніч.

Село вже спить.

І варто Федору старому
Було на ганочок ступить,
Як він почув розмову з хати.
Дочку свою навчала мати:
— Як зайде — з хати не виходь.

Тебе він, донечко, не займе,
Старий уже.

І, дасть господь,
Не попадеш в пімецькі найми.
На нього скоса не дивись.
Хоч в тиждень раз йому всміхнись.
А при твоїх літах і вроді...—
Тут Людин голос:
— Мамо, годі.
Чи сорому у вас пема?
Чого він липне, як чума?
Як можете таке казати,
Ви ж мати...

— Донечко, не злисьь.

Ну через силу посміхнись.—
Дочку свою навчала мати,
Як від чужини вберегтись.
У Теслі затремтіли руки.
Вже далі слухати не міг.
Переступив через поріг.
— Дурна сама й твоя наука!
Чому ти вчиш її, чому?
Всміхатись ворогу свому?
А що про тебе скажуть люди,
Того немає у тямку?
Не слухай, доню.

Якось буде.—

І сумно глянув на дочку.

* * *

Люда в горі.

Лежить горілиць
І зорить в темінь ночі бездонну.
Гриць прислав їй листівку з полону.
У полоні, в Німеччині, Гриць.
Пише їй:

«Запасайте лучину.
Все мине, і немов проснемось.
Хоч зазнати всього довелось,
Вірю, прийдуть жнива на Україну.
Я ніколи Андрієм не стану.
Так усім у селі й передай.
Не журіться.

Збирайте врожай.
Вже проглянуло сонце з туману.
Не втрачаємо, Людо, надій.
Ми тут робимо деяке діло...»
Люді все у листі зрозуміло,
Крім одного: при чім тут Андрій?
Деся на фронті Андрій ковалишин.
Де він?

Що з ним?

І мати не зна.
Про якого ж Андрія він пише?
І нарешті згадала вона,
Що у Бульби Тараса старого
Сина меншого звали Андрій.
Це на нього,

звичайно, на нього
Натякає в листівочці їй.
Ні, не можна їй далі так жити.
Треба якось боротись.

А як?

Хай би їй подали тільки знак,
Хай би хтось підказав — що робити.
Грицю, Грицю!

І в пеклі самім
Твого духу фашистам не здужать.
Ну, а тут у поліції служить
Той, що другом вважався твоїм,
Той, що слідом ходив за тобою,
Що писав мені довгі листи.
Не пішов до священного бою,
Як Андрій ковалишин,

як ти.

Якось, клятого, стріла на ганку.
Ось він, Бульби Тараса Андрій.
І гадала,

гадала до ранку,
Як їй жити,
що діяти їй.

VII

Другий тиждень дивна чутка
По селу гуляє:
Люда Тесля з комендантом

Всюди роз'їжджає.
Що собі гадає батько?
Що гадає ненька?
А була ж — подумать тільки! —
Скромна та тихенька.
Наречений у полоні,
Так вона з фашистом.
Ще й дарованим, безстидна,
Хвалиться намистом.
Ну, а може, це неправда?
Може, брешуть люди?
Ні, не брешуть.

З комендантом

Роз'їжджає Люда.
В Макаревичі, Петрівку,
Наливайки, Срібне...
Що вона там загубила?
Що їй там потрібно?
Та про це не говорила
Дівчина нікому.
Сходились в своїх догадках
Люди на одному.
Вже погнали на чужину
Молоді чимало,
Тільки Люду це нещастя
Кожен раз минало.
Не покликали ні разу
До комендатури.
Тож напевне з довгов'язим
Крутить шури-мури.
За дочку свою Федора,
Як ніколи, рада.
— Краще їздити в машині,
Поки їхня влада,
Ніж іти в німецьке пекло,
У фашистські найми.
Хай поїздить.

Хай говорять.

Він старий.

Не займе.—

Але Федір від людської
Почорнів огуди.
Говорив, убитий горем:
— Схаменися, Людо.

Схаменись, поки не пізно...
Бач, навчила мати.—
А вона: — Роблю, що знаю.
Не маленька, тату.—
А найбільше Люда горя
Завдала Степану.
Сипонула жменю солі
На болючу рану.
Він кохав її, як перше,
Як два роки тому,
Без одвіту, без надії...
Справа ж не у ньому.
Обіцяла із походу
Виглядять танкіста,
Та й незчулась, як зміняла
Гриця на фашиста.
Доки житиме — не зможе
Йї цього простити.
І за себе, і за Гриця
Мусить відплатити.

* * *

Виходить з хати ковалиха.
Ще рання рань.

Ще діти сплять.

Біля порога тихо-тихо
Два ясенки собі шумлять.
На деревцях уже обнова,
Листків зелених ряснота.
І смуток душу огорта,
Що треба різать їх на дрова,
Захвилювались ясени.
Що скажуть, як проснуться, діти?
Просили ввечері вони
Два ясеночки пожаліти.
За зиму весь спалила тин.
Уже пустир, а не садиба.
До того ж дві дочки і син
Четвертий день не бачать хліба.
Ні дров, ні хліба.

Що робить?

Чекати помочі ізвідки?
Хоч сядь та плач.

А треба жить.

Іде Олена до повітки.
А ясенки собі шумлять.
Шумлять востаннє ясеночки.
Ще рання рань.

Сплять син і дочки.

І добре, що вони ще сплять.
В повітці холодно і сиро.
Світання тільки зайнялось.
В кутку, де пила і сокира,
Вона наткнулася на щось.
Нагнулась.

Мацає рукою.

Мішок.

Розв'язує.

З мукою.

І щось до горла підійшло,
І задрожали раптом вії...
Іще ж допіру не було
На хліб ніякої надії.
Не забуває про дітей
Лукич і в цю лиху годину...
Клумақ закинувши на спину,
З повітки вийшла — й до дверей.
І тут злякалась до нестями:
Клумақ підважив хтось руками.
Від несподіванки

мішка

На землю ледве не впустила.
Оглянулась — а то Людмила,
Старого Федора дочка.
Поставила мішечок долі,
І слід лишився на плечах.
Неприятнь, осуд у очах.
— А я прийшла позичить солі.—
Олена в хату увійшла,
Ні слова Людї не сказавши.
І, солі в запічку узявши,
Вернулась,

мовчки їй дала.

І все чогось ховає очі,
Немовби й бачити не хоче.
Все зрозуміла раптом Люда,
Відчула серденьком своїм,

З сльозами впала їй на груди.
— Не слухайте, що кажуть люди.
То все брехня.
Не вірте їм! —
І розказала ковалисі,
Що має інше на меті,
Хоч став їй Мюллер на путі,
Все 'дно втече до тих, що в лісі.—
Не можу я так більше жить.
Лиш батьку,

батьку не кажіть.—

Не подала Олена й виду,
Що знала щось про Людин «гріх».
Але неприязні і сліду
Вже не було в очах старих.
Натомість хвилию густою
Їх туманець заволока.
По голові, як малюка,
Людмилу гладила рукою.
І все до мокрої щоки
Дівочу голову тулила.
Віднині стала їй Людмила
Рідніше рідної дочки.

Побігла Люда.

Ковалиха

Іде у хату.

Діти сплять.

Лиш ясенки надворі тихо

Про щось схвильовано шумлять.

VIII

Під буйнолистим кучерявим дубом,
У затінку старих кремезних віт,
Обнявшись, сиділи люба з любим,
Як не сиділи цілих двоє літ.
Вона і він.

І поблизу нікого.

Ані людей, ані страхіть війни.

І від весни,

від почуття п'яного

На кілька хвиль забулися вони.

Він цілував їй очі, коси, руки.

У серці стільки ніжності зберіг,
Що й досі після довгої розлуки
На неї надивитися не міг.
Суворий критик з поріділим чубом,
Це прочитавши, видасть їм сповна:
— Як можна так сидіти вдвох під дубом,
Коли кругом іде така війна?
Які тут поцілунки і вітхання,
Коли кругом неволя і страждання!

Але не будем гаяти часу,
Я знову вас у ліс перенесу.

— До мене ти з'являлася щоночі,
Коли лежав поранений в хліві.
Із темряви твої дивились очі,
До мене усміхались, як живі.
Вони мене і воскресили, Ганю.

— То не вони.

— А що ж?

— Моє кохання.

А я, коли на допит повели,
Лиш дві веселки і тебе згадала,
Нічого їм про себе не сказала,
Дізнатися нічого не змогли.—
Затихла б ця розмова ще не скоро,
Багато б ще сказали гарних слів,
Коли б не вздріли Гната й Христофора,
Які зненацька вийшли з-за куців.
Вони ішли і жваво розмовляли
І раптом завернули в їхній бік.
— Андрію, хлопці німця упіймали.
Ледь дотягнули.

Звір — не чоловік.—

...У Яструба чуприна стала дибом,
Коли побачив в штабі «язика».
Колись він німця випустив з мішка
І поділився з ним останнім хлібом,
А той з'їв хліб і п'яти показав.
З тих пір Сашко нікому з них не вірив,
Одним аршином гітлерівців міряв,
Пощади б ні одному не давав.
Та біля німця був Іван і Янка.
Тож не дали Сашкові розійтись.

Натомість помагав тягти в землянку,
Бо хлопці, видно, зовсім знемоглись.
«Язык» нічого не хотів казати.
Був Христофор від того сам не свій.
...І ось фашист стоїть перед Завзятим,
Такого ж віку сам, як і Андрій.
— Ес-ес? — Андрій всміхнувся мимоволі,
Опикши німця усміхом своїм.
— Пообіцяйте, гарантуйте волю,
Тоді скажу.

Все чисто розповім.—
Андрію кров ударила у скроні.
Згадав убитих друзів і бої.
— Ми волю обіцяємо.

Її

Одержиш у радянському полоні.
— Так точно!
— Вірно!
— Золоті слова! —
Підтримали Андрія цілим хором.
Перезирнувся Гнат із Христофором.
Оце так хлопець!

Варить голова!
Таке сказати, брат, уміти треба.
А пімець чи його не зрозумів,
Чи вирішив подумати за себе,
Геть-чисто все Андрію розповів.
Всі дані виклав.
Не втаїв і планів.
Його частина сьомого числа
Сюди з передової прибула,
Щоб винищить поліських партизанів.
Андрій вже зовсім увійшов у роль.
— Узавтра точно ми про все узнаєм.
Коли неправду кажеш — розстріляєм.
Ферштейн? —

І пімець протягнув:

— Яволь.—
А серед ночі панотець Васплій
Донесення Степанове приніс.
Готуються фашисти йти у ліс,
Для чого з фронту викликали сили.
Тієї ночі Гнат Лукич, Андрій
Не залишали Чубову землянку.

Просиділи при каганці до ранку
І вирішили — дати німцям бій.
А перед боєм кращих партизанів
У комсомол,

у партію прийнять.

Всі документи в лісі закопать.
Ні, не брехав таки «язик» Іванів.

ІХ

В той день, коли поза селом
Рушали німці на облаву,
Лукич в землянці за столом
Читав Іванову заяву.
Читав із горем пополам,
Бо очі вже недобачали.
«Прошу прийнять.

Життя віддам

За більшовицькі ідеали...»
Іван, що осторонь стояв,
Почав уже переживати.
Він зроду не писав заяв.
Хотів як краще написати.
А вийшло, сам не знає як,
І засмутився неборак.
Та Гнат ось на плече йому
Кладе долоню.

— Молодчина!

Спасибі батькові твому,
Що викохав такого сина.
Він хто у тебе? —

А Іван,

Відважний, скромний партизан,
Поник, зів'яв, немов травинка,
А на обличчі — ні кровинки.
Лежала на плечі рука,
Отак і батько клав, бувало...
Забилось серце в юнака,
Немов йому не вистачало
Простору в грудях.

Піт рясний

Покрив неголене обличчя. —
А чи забув, хто батько твій? —
І глянув хлопцеві у вічі.

— У тридцять сьомому його...
І вістки жодної

від нього...—

Ігнат чекати міг всього,
Лиш повороту не такого.
— Так-так...— і кашлянув в рукав,
Бо не знайшовся, що сказати.
Він дев'ять прочитав заяв,
Усіх до себе викликав,
Там ясно все.

А от десятий...

Як бути?

Десь після війни
Відомо стане всьому люду,
Що батько той не мав вини
І був засуджений без суду.
Та промине багато літ,
Поки Лукич про це узнає.
А зараз як?

Іван чекає.

І він повинен дати одвіт.
Ізнов бере заяву з столу.—
Так-так... А з комсомолом як?
— За батька,— видавив юнак,—
Мене тоді і з комсомолу...—
Й не доказав.

Відома річ,

Як склалася юнацька доля.
— А ми,— знайшовся враз Лукич,—
Поновим спершу в комсомолі.
Який тобі?

— Двадцятий рік.

— Якраз, брат, комсомольський вік.
Бери й заяву переписуй.
Дібровенко он зовсім лисий,
А в партії лише з зими.
То як, брат, вирішимо ми? —
І знову на плече Івану
Лягає Гнатова рука.
Бо так хотілось давню рану
Загоїть в серці юнака.

Але коли, відкозирнувши,
 Іван виходив із землянки,
 Зчинилась раптом стрілянина
 У лісі, за Козацьким валом.
 За довгим валом старовинним,
 Насипаним ще Наливайком,
 Андрій з своїм ударним взводом
 Зайняв ще з ночі оборону.
 У лісі гунало й дзижчало.
 Лягали міни зовсім близько.
 І не добіг Іван до валу,
 Осколок вшився в ліву руку.
 Спинився за столітнім дубом,
 Рукав сорочки розпанахав
 І, рану ним перев'язавши,
 Біг далі,

до свого окопу.

Ліс обстрілявши з мінометів,
 Фашисти рушили в атаку.
 З револьвером в руці Завзятій
 Підбіг до Янки і Мамеда.
 — Патрони берегти.

Стріляти

Лише по цілі і нашевне.
 Передавай, Мамеде, далі.—
 А сам на правий фланг подався.
 Росло у серці хвилювання
 За рідний взвод,

за успіх бою.

Колись тут бився Наливайко,
 А зараз тут — рубіж Андріїв.
 Фашисти падали, мов п'яні,
 На глицю, на торішне листя.
 Іван вогнем із автомата
 Скопив п'ятюх, що йшли на нього.
 Але вжалила клята куля
 Його у праве передпліччя.
 І біль такий відчув по хвилі,
 Що, неборака, зуби зцінив.
 Лише тоді, як три атаки
 Одну за одною відбили,

Іван останній шмат сорочки
Рвонув із себе відчайдушно.
Та незабаром знов почався
Шалений обстріл мінометний.
Гуло кругом.

Стогнали сосни.

Земля од вибухів двигтіла.
Якраз тоді у їхнім взводі
З'явився Христофор із Гнатом.
— Загін оточений, Андрію.
Є втрати.

І патронів обмаль.

Лишається єдиний вихід:
Розбитися на групи зараз,
По п'ять, по шість бійців у кожній,
І пробиватись, хто як зможе,
В Чорноліс, під Зелену Руту.
Інакше всі отут загинем.—
І Христофор, кашкета знявши,
Рукою витер лоб спітнілий.
Андрій забув, що він підлеглий,
І випалив рішучим тоном:
— Не рятуватись поодинці,
А рятувать загін потрібно.
На рубежах своїх повинні
Будь-що протриматись до ночі.
А як стемніє — пробиватись
Загоном під Зелену Руту.—
І подививсь на Христофора
Відкритим поглядом юнацьким
І все побачив: командиром
Заволоділа нерішучість...
Ігнат Лукич озвався першим:
— Йй-богу, діло він говорить,
Ніч-матінка нам допоможе,
Вночі фашисти — не вояки.—
Як тільки припинився обстріл,
Відразу, піби по сигналу,
З землі фашисти підвелися,
І почалося все з початку.
До смерку не вщухало в лісі,
До смерку бився взвод Андріїв,
Од валу й кроку не ступивши.

А як стемніло — нишком знявся.
А Христофор з усім загоном
Слідом, на відстані чималій.
Поранених було багато,
На трьох підводах не вміщались.
Тож деяких вели під руки,
Несли свою і їхню зброю.
Гвинтівка й автомат трофейний
Були за спиною і в Гані.
Та ось попереду в соснинці
Почулись черги кулеметні.
Андрій наскочив на засаду,
Коли перетинав дорогу.
І Христофор не гаяв часу —
З бійцями поспішив на поміч.
Засаду обійшов із флангу
І потіснив її в соснинку.
Подаленіла стрілянина.
Тим часом Гнат Лукич з обозом
Хутенько перейшов дорогу
Й заглибився у дикі хащі.

Х

В Чорнолісі спинивсь Лукич
В Миколиній долині.
Не спав Лукич вже другу ніч,
Попід очима синьо.
Ішли лісами, без доріг.
В ногах — не та вже сила.
Розташуватися не встиг,
Як решта підоспіла.

Але варився вже обід
В долині, біля дуба.
Чому ж це невеселий вид
У Христофора Чуба?

До болю вразили його
Це місце й дуб широкий.
Згадав товариша свого,
Згадав далекі роки.

А перед ним стояв Авдрій,
Син коваля Миколи.

І Чуб пішов,
на власну тінь
Ступаючи рішуче.

* * *

Приліг на травці лісовій
На вицвілій піджак.
За звичкою поклав Андрій
Під голову кулак.
Але ніяк не задріма
В зеленім царстві трав.
Скленив повіки, та дарма:
Андрія сон не брав.
В уяві рантом, як жива,
Постала давнина:
І батько, і його слова,
Й нестругана труна.
А дуб шумів, мов давній жаль
Не вишумів у світ,
Як боянівський той коваль
У двадцять вісім літ
Під ним геройськи помирав,
Людських здобувши прав.
Він і його товариші
Тут бились на загин.
А нині з Ленінім в душі
Тут партизанить син.
З ним не один такий, не два,
Що без панів росли,
Кому свободу і права
В колиску принесли.
За волю в давні ті роки
І кров'ю, і життям
Платили воїни-батьки,
Тенер — платить сипам.
Життя мільйонів — їй ціна.
Він згоден на загин,
Аби та воленька ясна
Воскресла із руїн.
Лежав на лісовій траві,
Зорив у височінь.
Думки роїлись в голові
Про долю покоління,

Про те, що не забрать повік
У них здобутих прав...
Не скоро сон Андрія скрав,
Підкравшись до повік.

* * *

І тоді, як над сонним Завзятим
Линув лагідний шум верховіть,
Христофор з комісаром Ігнатом
Радив раду — що далі робить.
Як Дібровенко там?
Де Підгайний?
Йод потрібен і новокаїн.
Із Підгайним зв'язатись негайно,
Хай хірурга пришле у загін.
У патронах велика потреба
І в бійцях.

Відійшли не без втрат.

І, нарешті, питання про себе.
Чи його зрозуміє Ігнат?
Перед тим, як останнє сказати,
Чуб продумав усе до кінця.
Рукавом витер піт із лиця.
— Я б хотів твою думку, Ігнате,
Про Андрія почути... —

І той

Враз пожвавився.

— Хлопець — герой.

Так стоять на своїм рубежі —
Треба бути не тільки, брат, смілим.
Я подумав було грішним ділом...—
І запнувся.
— Що подумав, кажи?
— Та коли б не Андрій — невідомо,
Що б із нашим загоном було...—
Прояснішало в Чуба чоло,
На лиці де й поділася втома.
Радість викликав Гнатів одвіт
В чесній, чистій душі Христофора.
Комуніст з вісімнадцяти літ,
В людях він розбирався як слід
І те саме подумав учора
Біля валу, під вибухи мін,

Як сиділи в окопчику згинці,
Як сказав, що потрібно загін
Рятувати,

а не поодинці...

Не погодитись, звісно, не міг.
А тепер,

після ночі тієї,

Чуб відчув усією душею,
Що не він, а Козак переміг,
І збагнув, що Лукич, як і він,
Не стратеги в воєнному ділі,
Та в обох і літа вже похилі,
А попереду — бій не один.
— Ось що, Гнате.

Я мушу Андрію

Передати загін...—

Тут Лукич,

Мов гармоньку, поморщену шию
З несподіванки витягнув з пліч.
І застиг.

І не знав, що сказати.

Все ж ділили удвох, як брати.

— Постривай...

Як же так?

Ну, а ти? —

І почав був його відмовляти,
Ще подумати,

зважить...

Дарма!

Христофор обеззброїв старого.
— В нас стратегії, Гнате, нема,
Чи воєнного тобто ума,
А допіру не можна без нього.—
І на тім суперечку скінчив.
А Завзятий під шепіт дубів
Надолужував нічку безсонну,
А проспавсь — командиром загону.

ХІ

Полісся ти моє, Полісся,
Розлогі верби,
зелен гай.

А Зелена Рута
Німцями забута.
Хат у Руті двісті.
І усе на місці.
Бо Зелена Рута
Серед глушини.
І в Зеленій Руті
Все, як до війни.
Є колгосп, сільрада,
Навіть пункт медичний.
У Зеленій Руті
Мир панує вічний.
Правда, мир не певний.
Є й свої тривоги:
Недарма завалені
Соснами дороги.
Між дерев місцями
Викопані ями.
А коли б вдалося
Ворогу минути
Ями і завали
На шляху до Руті, —
Він би не сховався
Від очей сторожі,
І застав би ворог
Лиш хати порожні.
Залишили б люди
Гнізда свої рідні
І втекли б до лісу
В хащі непрохідні.
І Андрій подумав:
«Чим тобі не база?»
Побував у Руті
І віддав наказа.
— Нас, як рідних, приймуть
У хати селяни,
Переїдем в Руту,
Залікуєм рани.
Тільки й дня без діла
Ми сидіть не будем,
А загін поповним,
Зброї роздобудем,

А тим часом, друзі,
В дні оці осінні
Створим у загоні
Групи диверсійні.
А відціль на захід
Болота і нетрі.
А до залізниці
Тридцять кілометрів.
Будем ешелони
Під укіс пускати,
Скрізь, де тільки можна,
Німцям дошкуляти.
А коли зміцнієм
І дістанем зброю,
Німцям на Поліссі
Не дамо спокою.
А тепер я хочу
Вашу думку чути.
— Діло пропонуєш.
Так тому і бути.—
Від душі радіє
Чуб за командира.
Справдилась надія,
Ствердилася віра.

* * *

Христофор — завгосп загону —
Не присів ні разу,
Поки не побув у кожному
Рутівським подвір'ї.
Розмістить загін потрібно,
І не як попало.
Кулеметників — у хату,
Звідки простір видно.
Решту — у хати сусідні,
З вікнами до лісу.
Всіх поранених і хворих
Ближче до медпункту.
Гані, що із ніг вже збилась,
Помагає фельдшер.
Добре, що знайшлись у нього
Інструмент і ліки.
А Козак не гаяв часу,

Разом з комісаром
Відбирав найсміливіших
В диверсійні групи.
Тут Дібровенко зненацька
В хуторі з'явився.
Гнат його і познайомив
З новим командиром.
Об'явивсь не випадково.
В той же день підвечір
Новий командир у лісі
Стрівся із Підгайним.
Їжущок — на латці латка,
Допотопна шапка,
Борода звисає віхтем,
Просмалені вуса.
Він стояв перед Андрієм,
Мов герой із казки.
— Викладай, козаче, плани,
Ну... і що потрібно? —
І сказав йому Завзятий,
Що людей бракує,
І про групи диверсійні,
І нестачу зброї.
Дальші плани — визволяти
Села від фашистів
І відновлювать Радянську
Владу на Поліссі.
— Нам би рацію, й радиста,
Та зв'язок із центром...—
Секретар сховав усмішку
В просмалені вуса.
— У тилу глибокiм хочеш
Визволяти села?
Визволить не так і важко,
Але як утримать? —
А Козак: — А ми не зараз,
Це, звичайно, потім,
Коли наші у контрнаступ
На фронтах перейдуть.
Як турбота буде в німців
Не про тил глибокий,
А про те, як фронт утримать,
Встояти як-небудь.—

І на це не міг нічого
Секретар сказати.
Розуміє хлопець діло.
Молодий, та ранній!
І схвалив беззастережно
Козакові плани.
Обіцяв, що незабаром
З Києва прибуде
Душ, можливо, тридцять-сорок
У німецькій формі.
Та раніше слід майданчик
Десь підготувати,
Щоб прийнять літак радянський
У районі Руті.
Як почув оце Завзятий —
Мало не підскочив.
— Про число я повідомлю.
А тепер послухай:
Наша армія на Волзі
Німців оточила.
Без союзників, козаче,
Почалась розв'язка.
Другий фронт — це ми з тобою,
Наші партизани.
Ну, бувай. В Зеленій Руті
Не засиджуйсь довго.—
Й, попрощавшись, розійшлися
В протилежні боки.

XII

Була то ніч з усіх ночей
Найнеспокійніша ачей.
То ніч, коли планета ціла,
Від диму й горя посивіла,
Склепити не могла очей.
Та як склепити їх було,
Коли на Волзі загуло,
Як не гуло, відколи світу.
І землю, кровію залиту,
Гарматним жаром обдало.

Сімнадцять місяців підряд
Ми йшли на схід, ми йшли назад,

Поливані свинцевим градом.
І ось удар під Сталінградом.
Рік сорок другий. Листопад.

Але чекали ще чогось,
Мов диво станеться ось-ось.
І вся земля від того дива
Знов буде сонячна й щаслива
В розмаї квітів і колось.

Не спав француз, не спав поляк,
Англієць, чех і наш земляк
В Нью-Йорку дальнім і в Канаді.
— А як там, як у Сталінграді?
Оце «котьол»! Оце так так!

Чекали всі материки
Від Волги — матінки-ріки
Нових вістей тієї ночі.
І люди мовили робочі:
— Спасибі вам, більшовики!

* * *

Третє літо у неволі —
Почалось щасливо.
Ще фронти були далеко,
Але сталося диво.
В Боянах, у Наливайках
Німці, поліцаї,
А в Хвощівочці і в Срібнім
Жодного немає.
Визволив Андрій Завзятий
І Свати учора
І залишив на хазяйстві
Чуба Христофора.
Відновить повинен владу,
Навести порядок.
Автоматний взвод при ньому
Про усяк випадок.
Люди тут йому знайомі,
Зробить все за три дні,
Потім треба поспішати
У села сусідні.

На широкому майдані
Зібралась громада.
Де містилася управа,—
Буде знов сільрада.
Упізнали правдолюба
Сватівці старого,
Першого в селі своєму
Голову сільського.
З усіх боків оточили
Жінки, чоловіки.
— А як знову прийде герман?
— Не прийде вовіки!
Наша армія вже скоро
На Поліссі буде.
То кого ж ми головою
Оберемо, люди? —
На майдан, немов на свято,
Сходилося народу.

— Хай Дібровенко.

За правду

Він в огонь і воду.—

Стало тихо.

Лиш тривожне

З натовпу почулось:

— Хоч би швидше, хоч би швидше

Наші повернулись.

* * *

Ой знялися вітри, та які вітри!
Партизанські вітри з Полісся.
Зашуміли гаї,
Загули бори.
Їхній шум до Берліна донісся.

...Шум до Берліна.

Бори гудуть,

А на Україну

Сини ідуть.

Вже біля Дону,

Вже на Дінці.

Дорога відома.

Зброя в руці.

Шляхами тими
На схід ішли.
Те споминати
Нема коли.
Та й все те сталось
Не з їх вини.
На Україну
Ідуть сини.

А в тилу німецькім
Блись та блись.
Хоч надвоє Гітлеру
Розірвись.
Партизанів на Поліссі —
Не пройти.
Попсували залізниці,
Рвуть мости.
Не один уже розбили
Гарнізон.
Чуха тім'я біснுவатий
Фараон.
— Чухай, чухай, фараоне,
Та мізкуй.
Не такий іще влаштуєм
Сабантуй.
Це ж бо тільки почалося,
Далєбі.
Скоро рватимеш волосся
На собі.

На Україну
Сини ідуть,
А на Поліссі
Бори гудуть.

ХІІІ

Чудовий квітень на Поліссі.
Заграють барвами луги.
Прозорість у небесній висі,
І все прозоре навкруги,
І злегка вітерець торкає
Веселе листячко.
Весна.

Вона, їй-право, чарівна
І в поневоленому краї.
Але торік її краси
Поліщуки не помічали.
Даремно луки і ліси
У сонця барви позичали.
Даремно соловей пісень
Розсипав стільки в осокорах.
Їх слухав, може, тільки ворог
Та вовкулаки.

От і все!

Весна не радувала, ні,
Торік людей.

Краса їм нащо?

Дісталось їм, можливо, важче,
Ніж іншим десь там на війні.
Що ж сталось раптом в Боянах?
Чому це з дітьми ковалиха
Наспіває веснянку стиха,
Забувши про усякий страх?
Чом Федір Тесля раз і вдруге
Виходить вранці до воріт,
Подовгу дивиться на схід
І у очах все менше туги?
Хто з боянівців розгадає,
Чому це поліцай Степан,
Розносячи до двору план,
Уже не ходить, а літає?
...Мигцем оббігав півкутка.
І ось — подвір'я ковалихи.
Ні, більшого немає лиха,
Як з матір'ю свого дружка
Йому стрічатись.

Що робити?

Вже наші десь біля Дінця,
Йому ж наказано служити
Собачу службу до кінця.
Іде несміливо до хати.
Бо є наказ: усіх людей,
Недужих навіть і дітей,
Негайно на окопи гнати.
І та, яка його пекла
Очима — і не раз, не двічі,—
Тепер мовчати не могла,

Тепер виказувала в вічі:

— Поглянь на них.

Та чи вони
Піднімуть, іроде, той заступ?
Хоч їх, проклятий, не гони...—
Ледь витримав Чумазий наступ —
І в сіни, далі від біди,
А навздогін летіло з хати: —
Зажди-но, виродку, зажди,
Уже недовго нам чекати! —
І ледь не крикнув був Степан
Із горя, в лютому відчаї:
«Не лайтесь так.

Я — партизан!

Мене послали в поліцаї.
Чекаю наших, як і ви.
Навіщо, тітонько, погрози?»

Ішов від хати удови,
Насилу стримуючи сльози.

* * *

А Хома немов не при собі.

Суче дратву,

чобота латає.

Третій день нічого не питає

І не обізветься, далєбі.

А Степан все добре розуміє.

Сказано ж: на те і рідний син.

Золоті не справдяться надії —

Повернуть олійницю і млин.

А сьогодні тільки він у хату,

Батько так і приголомшив:

— Ну?

Говори: програємо війну? —

А Степан:

— Ні, виграємо, тату.—

Встав Хома.

— Бери он хліб і сало

Та вечеряй.

Лампу не світи.

Я сьогодні, господи прости,

Гітлера не виматюкав мало.

Думаю собі: невже і він
В кайзера удався, сучий син?
І почне ні з того ані з сього
Задкувать до Бєрліна самого?
Та не з тих він, мабуть...

Ну, мені

Вже пора лягти і відпочити.—
І почав кістками торохтіти
На низенькім голім тапчані.
А Степан ніяк заснуть не може.
У очах — Олена-удова,
Як вона дивилася вороже
І які осмілилась слова
Проказати!..

Де ти, Христофоре?

Скільки можу бути я один?
Поверни скоріш мене в загін,
Зброю дай,
і я забуду горе.

Задрімав опівночі Степан.
А Хома давно розплющив очі
Й чує крик Степанів серед ночі.
— Я не поліцай.
Я — партизан! —
Щось іще пробубонів спросоння
І осікся.

Ось тобі і на!

Тут Хома підкрався до вікна,
Взяв тихенько шапку з підвіконня,
Чоботи з онучами під руку
І — надвір, без гуркоту і стуку.
У дворі, опершись об тин,
Як попало поспіхом озувся
І, коли до Мюллера добувся,
Серце калатало, наче дзвін.

Оточили хату.

Ніч.

Пітьма.

Біля вікон стали, під дверима.
Лиш сопе під хатою Хома,
Нижче тьму зловісними очима
Та старі підсмикує штани.

— Бач, чого прийшов у Бояни?..—
Вирішили взяти його обманом.
І гукнув низенький поліцейський:
— Викликає Мюллер. Відчиняй! —
І в повітрі замахав наганом.
А відтіть ні звуку.

Тут Хома
Сам прожогом кинувся до хати.
І — до лавки.
— Уставай, проклятий,—
А Степана й сліду там нема.

* * *

Мав Хома халепу, ще й велику.
Втік Степан.
І Мюллер злий-презлий.
Як утік?
Проснувся від свого крику
І лежав — ні мертвий ні живий.
Сон уже немов зняло рукою.
Прислухався:

батько спить чи ні?
Чує, хтось пройшов попід стіною,
Щось шукає нишком на вікні.
Потім двері відчиняє тихо
І зникає в сутінках нічних.
«Що ти наробила, ковалихо?
Де сховатись від очей твоїх?
Відшукають навіть під землею,
Не втечу від тебе і вві сні.
Скільки болю завдаєш мені
Чистою зненавистю своєю!»
Швидше в ліс.

Дорога недалеко.
І Степан вже крадеться садком.
Ну, а як же бути із попом?
І над ним нависла небезпека.
Треба рятувати і попа.
І Степан у вуличку заходить.
Хтось іде.

Сховався за стовпа.
Ах ти, чорт!
Чиясь собака бродить.

Стука в двері.

Піп озвався вмиль.

А Чумазий:

— Відчиніть, панотче.—

З хати басом:

— Хто ти, хто ти, хлопче?

— Віруючий...

Швидше відчиніть.—

І невдовзі крізь пільму й туман

В ліс ішли стежиною вузькою

Поліцай Чумазий — партизан —

Й піп із піонеркою дочкою.

XIV

Як спасіння, Люда ждала ночі,

Але день ніяк не вечорів.

З полудня вона ховала очі

Від людей і навіть від батьків.

З чужини одержала листівку.

Написав з полону Гриців друг:

«Гриць навік знайшов собі домівку,

Збувся вже і горя, і наруг».

Очі затигнула поволока,

Ледь на клямку трапила рука.

Вибігла —

і від чужого ока

Заховалась у кінці садка.

В бузині до вечора самого

Плакала невтішними слізьми.

Повернулась —

грюкнула дверми,

Мовби і не сталося нічого.

А при миготливим каганці,

Що вночі під комином заблима,

Хто помітить смуток на лиці

Й синюваті плями під очима?

Так гадала Люда у садку.

Але мати —

серцем бачить мати.

Глянула Федора на дочку,

А дочка бліда — не упізнати.

Підійшла до неї.

Світе мій!

Горе у очах її безкрає.

— Федоре, — чи, може, ти сліпий? —

На твоїй дочці лица немає.

Донечко, що сталося, скажи?..—

Федір кинув:

— Видно, совість мучить.

Треба ж було так себе спадлючить!

Наші — близько.

— Наші — не чужі.—

Глянула на чоловіка люто.—

Ну, а наші що, хіба не люди?

Спить село.

Давно у хаті темно.

Тільки Люда дивиться в п'їтьму.

«Де з ним не бувала — і даремно.

Передати б дані...

А кому?»

То тихцем підніметься, то ляже.

Батько спить.

І мати вже лягла.

«Мучить совість.

Батько правду каже,

Бо загону й досі не знайшла.

Скільки ж не повернеться з Європи,

Скільки тут насипано могил!

Грицю мій, скажи, де взяти сил,

Витримки такої, як у Стьопи?

Ой Степан, хороший наш Степан.

Хто б подумав:

твій товариш, Грицю,

Що носив Тимошину рушницю,

Був не поліцай, а партизан?

Як я помилилася!

А він

Як до мене ставився вороже!

Як злостився!

Через нього, може,

Я б давно потрапила в загін?

Думала: ревнує до фашиста,

І тому таке на мене зло.

Звідки ж, звідки знать йому було,

Що душа у мене чиста-чиста?

Як же помилився він і сам.

В мене віру втратив і довіру.
Що ж тепер своїм товаришам,
Що своєму скаже командиру?
Наші близько.

Наші на Дніпрі.

Наші, Грицю, вже не за горою.
Що мені подіяти з собою?
Як мені помститись німчурі?
Так, убить...

Убити — і тікати.

Все забрать з планшета і кишень.
Ну, а як же батько?
Як же мати?
Розстріляють їх на другий день.
Поселився гад у нашу хату.
Як же тут і думать про розплату...»
Федір думу думає свою:
«Як мені на світі далі жити?
І послав господь мені сім'ю!
Чим тепер я буду дорожити?
Мало мав з Федорою біди!
Йде й дочка по матерньому сліду.
І тобі ні сорому, ні стиду,
Вже й не знаю, дітися куди.
Чи не я у поле до схід сонця
Йшов — хоч косовиця, хоч сівба?
Чи не все віддав єдиній доньці?
За що, за що ця мені ганьба?»
Зводиться на лікті — і чекає.
Сплять обидві.

Тиша і пітьма.

Чоботи під лавою шукає,
Із гвіздка пальто своє зніма.
Тихо вийшов з хати — й до комори,
І в город, де росяна межа.
І не жаль, ні доньки, ні Федори,
Вже нічого Федору не жаль.
І, ліворуч повернувши круто,
Вийшов на колгоспний сінокіс,
І подався на темненький ліс,
Взявши напрям на Зелену Руту.

«Ой ти, вороне,
 Чорний вороне,
 Над бійцем молоденьким не крич.
 Ой ти, дівчино
 Незаручена,
 Милий вернеться скоро, не плач.
 Б'є він ворога
 Любо-дорого,
 Визволяє з неволі свій край.
 Чуєш бою клич?
 Щастя-долі зич
 І на весну додому чекай».

Співали тихо партизани
 У Наливайках у селі.
 Гвинтівки чистили, нагани,
 Вмостившись просто на землі.
 Співали всі.

Сашко виводив.
 Всю душу в пісеньку вкладав,
 Немовби сам у дні походів
 Її — цю пісеньку — складав.
 Зробились очі враз м'якими,
 І в них — безкрая далина.
 І друзі — вірні побратими
 Не впізнавали жартуна.

«А як вернеться
 З перемогою,
 То повернеться, знай, не один.
 Вже не щастя зич —
 На весілля клич
 Партизанський увесь загін».

Мамед возився з автоматом.
 Мовчав.

В бою Мамед охрип.
 Підтягував і Чуб з Ігнатом.
 Мовчали ще Степан і піп.
 Уперше випало Степану,
 Вернувшись в здружену сім'ю,

Фашистську наволоч погану
Бить у відкритому бою.
Співав би з друзями охоче,
Але не той душевний стан.
Ще був під враженням Степан
Своєї бойової ночі.
А піп тому, що слів не знав,
Лишатись мусив поза хором.
Нагнувся низько над затвором,
До чого й що — метикував.
Сашко помітив: справа туго
Щось посувається в попа.
Облишив пісню й підступа
До давнього свого друга.
Сміявся збоку Христофор,
Всі інші стежили очима,
Як цей довірливий хлопчина
Вчив батюшку складати затвор.
Сашко в свою ввів роль:
— Який же був у вас пароль? —
Піп пробасив:
— А хто ти, хлопче? —
Й тоненько:
— Віруючий, отче.—
Від сміху сльози із очей.
— А де ж поділась ваша ряса?
— Лишив фашистським лоботрясам,
Хай буде їм аки трофей.
— Товариш батюшка, ви здря
Не прихопили псалтиря.
Що потім будете робить ви?
Забудете ж усі молитви,
А піп, якщо псалми забуде...
— Е, хлопці, не дурні вже люди.
Псалми їм треба, як мені
Їжак, пробачте, у матні.

Від сміху хлопці під дерева
Котились.

Ну ж і панотець!

— Товариш батюшка, ну де ви
Навчилися таких слівець? —
Піп розпаливсь, мов жар у топці.
Сміятись не було вже сил.

— Який я батюшка вам, хлопці?
— А хто ж ви?
— Партизан Василь.
Вже вивчив всі ліси поліські,
Шляхи,
 просіки,
 стежечки,
І тільки прийде наше військо —
Отець Василій — в лісники.
Ще б шарахнуть з кулемета,
Щоб знали, як стріляє піп...—
Й простяг до Янки півгазети.—
Ану махорочки насип.—
Ще розкажуть йому кортіло,
Яким був парубком колись.
Прийшов Андрій.

 Всі підвелись.
Тут дисципліна — перше діло.

* * *

На нім шинель.
 На шапці стрічка.
Всіх спершу поглядом обвів,
Немовби в класі школярів
(Давала знать про себе звичка).
І враз обличчя засвітилось.
— Вже Київ наш, товариші! —
Сказав не так, як би годилось,
Та знали б тільки, що творилось
В цю мить в Андрівій душі.
Шапки летіли справа, зліва.
Обійми.

 Вигуки «ура».
Спинити радість неможливо.
Кричали, ніби дівчора.
А піп, натура незбагненна,
Цілується із усіма...

Завзятий руку підніма.
— Всі командири рот — до мене! —
...У штабі тісно, не пройти.
Андрій устав.

 Лице безкровне.—

У Боянах фашистів повно,
Хоч греблю ними там гати.
Узавтра будем визволяти
Моє село.
Не був там вік!
Але вночі потрібно взяти
Нам коменданта...
Щоб не втік.—
А очі видавали втому,
З'явився смуток на виду.—
Липається п'ять верст до дому.
Невже їх завтра не пройду?
Іване, посилай Степана.
Дай двох чи трьох йому людей.—
І раптом голос партизана
Сюди долинув з-за дверей:
«Кажу ж вам — командир Завзятий
Не може зараз...

Підождіть».

А другий голос:

«Та впустіть.

Два роки ждав — і знову ждати?»
Знайомий голос, з хрипотою,
А чий — Андрій згадать не міг.
— Гаразд.

Готуйтеся до бою.—

І сам ступа через поріг.
А перед ним у шапці-бирці,
Відомій всеньким Боянам,
Немов боєць на перевірці,
Стояв не хтось, а Тесля сам.
— Прийміть... —

Та впізнає Андрія

І сліз не стримує старий.—
А Люда... вся моя надія...—
Під руку взяв його Андрій.
— Все знаю.

В хаті поговорим.—

Сказав і сам чогось розм'як.—
Ось прийде Гнат із Христофором,
Разом розсудим, що і як.—
Був Тесля в збудженому стані,
А тут — ще дужче.

— Наш Ігнат?

А де він?..

— З Чубом на майдані

Відновлює радянський лад.—

У Федора від слів останніх

Аж потом вкрилося чоло.

Він жив не те щоб у ваганнях,

Вагань у нього не було.

Але про нього зроду-звіку

Сумний, казали, чоловік.

Ніс і сюди журбу велику,

Та душу стид йому опік.

Він заздрив Чубу Христофору

І Лукичу із давніх днів.

Згадав, як Чуб в далеку пору

Бив на Поліссі ворогів.

Виводив з темряви громаду,

Забувши радощі свої.

То узаконював Радвладу,

То ось відновлює її.

А чим свою згадає пору?

З чим прийде до кінця свого?

Ото і подвигу всього,

Що у колгосп одвіз Федору.

А на подвір'ї тупіт ніг.

Ще хвиля — й стали на поріг

Його так звані давні друзі.

Він дасть обом — і по заслuzі.

Помітив Федора Ігнат.

Від здивування — вгору брови.

Обнятися б, як з братом брат.

Але спинивсь.

— Живий-здоровий? —

А Тесля мов не бачив їх.

Стояв у шапці перед ними

Й очима, зовсім не сумними,

Низав обох як тільки міг.

Мовчали всі.

Прийшла хата.

Ще ближче підступив до Гната,

Вхопив Ігната за рукав.

— В колгосп мене агітував? —

Не розумів ніхто нічого.

На Теслю дивиться старого
Ще з більшим подивом Лукич.
— Агітував.

А в чому річ? —
Роз'ятрились у серці рани,
Терпіть не вистачило сил.

— Чому ж не взяв у партизани?
Чому брехав, що їдеш в тил? —
І лаяв з пристрастю такою,
Що комісар лише сопів,
Махав руками і просив:
— Помиримось.

Та бог з тобою!
— Не помирюсь, аж поки в руки
Мені гвинтівки не даси.—
Кінчалися часи розпуки.
Приходили нові часи.

XVI

Ніч минала.

Вже бралось на ранок.
А Степана усе не було.
І Завзятий виходить на ганок.
Мла й туман ще ховали село.
Спали ще по хатах партизани,
Спали всі, крім нічних вартових.
А Завзятий заснути не міг,
Не діждавшись Степана.
А відтіль,

з того боку, де Київ,
Линув гуркіт цілісіньку ніч.
І ще дужче дрімоту розвіяв,
Мов рукою зняв втому із віч.
Залишилися майже години
До приходу своїх.

І загін
Увіллється в армійські частини
Й рушить з ними вперед,
На Берлін.
Доживе свого віку Завзятий.
Буде знов, як і був, Козаком.

Хоче й Ганя іти воювати.
Каже, є там санроти, санбати.
Хай іде.

Буде легше обом.
Перемога над ворогом близько.
Дійдем скоро і до чужини.
Ждеш два літа, мій краю поліський,
А тепер почекай до весни.
По Берліну ударять гармати.
Мир настане кругом на віки.
Не одна лиш не діждеться мати
В хату сина свого чи дочки.
Жаль невинно пролитої крові,
Жаль удів,
і калік,
і сиріт.

Жаль і тих, що до рідних воріт
Прийдуть з бою живі і здорові.
Жаль! Бо їхні літа молоді
У боях пролетіли, в поході.
А куди за цей час, мій народе,
Ти дійшов би у мирнім труді?
Розцвіте ще не так Батьківщина.
Зашумлять пшениці і жита.
Хто ж поверне тій матері сина?
Хто, скажіть, нам поверне літа?
І його жде не діждеться мати.
Скоро вже.

Не лишилося й дня.
Чує, двері Лукич прочиня
І тихенько виходить із хати.
— Перед боєм чому не приліг?
Відпочив би годинку, Андрію...
— Я лягав, та заснути не міг.
— Ждеш Степана?

Так-так, розумію.—
Розвиднялось.

З сусідніх дворів
Кілька ротних ішло командирів.
Тесля — теж.

В щирість Гнатових слів
Він учора не зовсім повірив.
Не помириться він з Лукичем,
Хай-но тільки не видасть гвинтівки...

Він повинен прийти до домівки
Не «сумним чоловіком» — бійцем.
Та цієї хвилини з-за ганку
Вибіг Сидоров Ваня.

— Ідуть!

Попід ручки фашиста ведуть
І фашистову, мабуть, панянку.—
На блідім Козаковім лиці
Справжня радість.

Уже у городі,
Уже садом ідуть молодці
І катюга з ганчіркою в роті.
Хто ж це слідом?

За ким поспіша
Сам Степанко з своїм автоматом?
Переглянулись Чуб із Ігнатом,
А у Теслі отерпла душа.
Ще хвилина —

і стрілись очима.

Ще хвилина —

і рідне дитя

За штабними зникає дверима,
І ні краплі в очах каяття.
В серці Теслі ніякого ладу,
Каламутна одна течія.

Чує голос хлопчачий позаду:

— Хто ж вона, ота краля, чия? —

Скільки часу минуло — не знає,
Поки тупіт почув поблизу.
Перекліпав насилу сльозу,
Але друга уже набігає...
Ось виводять...

Виходить один.

А за ним — квартирант довгов'язий.

Третій — Стьопа Чумазій,

Колгоспівський син.

Далі серце підводить старого,

У очах миготіння рябе,

І не шкода вже Теслі нікого,

Тільки шкода самого себе.

«Доньку рідну, єдину надію...

Як тепер, бідолашному, жить?..»

Та вона ось від ганку біжить

І чіпляється батьку на шию.

— Змінилась, друзі, обстановка.
 На Бояни немає ходу.
 Підтягують фашисти сили
 Туди з сьогоднішнього дня.
 І артилерію, і танки,
 І міномети всіх калібрів.
 Розповіла все чисто Люда,
 А Люді, звісно, комендант.
 Все перевірити негайно ж!
 Якщо це так, то доведеться
 Відмовитись від Боянів.
 Ось прийдуть наші і фашистів
 Частина переб'ють, а решта
 Втече на рубежі нові.
 Як ви гадаєте: це добре?
 А що, коли вночі сьогодні
 Обійдемо село лісами
 І замінуємо дороги,
 Які ведуть із Боянів,
 Самим — позицію зайняти
 Уздовж шосе.

А там і ждати.
 Тоді фашисти хай тікають,
 Та чи багато утече?·

Усі погодилились з Андрієм
 І ждали ночі.

XVII

Із солдатнею дві машини
 Примчали вранці у село.
 В руках одного — півхлібини
 І кусень сала з півкіло.
 Жере — куди тому Тимошці!
 Немов три дні уже не їв.
 А другий на губній гармошці
 Веселий пробує мотив.
 Стоять он колом душ десяток,
 У колі — бравий офіцер.
 Все поглядають на дівчаток
 І тільки чути: «Гер-гер-гер».

Сьогодні рано на світанні
Вони приїхали сюди.
А на майдані, на майдані
Жінки, дівчата і діди.
В хати вдирались поліцаї.
— Всі на майдан!
Всі на майдан! —
Чого — ніхто того не знає.
Піймали, мабуть, партизан.
Вітрець похитує тополі
Біля сільрадівських воріт.
Стоїть гестапівець у колі,
Друг Мюллера із давніх літ.
Ані порядку, ані ладу
В людському натовпі нема.
Всяк хоче стати десь позаду.
Стоїть попереду Хома.
Прийшли Каленик, ковалиха
І нишком стали за людьми.
Чекають всі якогось лиха.
Росте цікавість у Хоми.
На зборища такі приходив
Хома Чумазий залюбки.

Іде гестапівець до сходів.
Риплять по сходах чобітки.
Щось тихо каже поліцаю,
І він до натовпу іде.
— Де комендант, я вас питаю? —
Кричить фашист.

А той не жде,
Людей рахує.
— Кожний п'ятий
Вперед два кроки — і стоять! —
А офіцер: — Ви ще й мовчати!
Я покажу вам... вашу мати! —
Махнув солдатам.—

— Розстріляти! —
І сам револьвера вийма.

Хома Чумазий також п'ятий.
Стоїть між першими Хома.

А небо, мов перед грозою,
Нахмурилось і тут і там.

Підбігло до фашиста двоє
Із автоматами.

Рукою

Відсторонив їх.

— Ні, я сам.

Не чує стогону, ні крику.

Іде до першого.

— Стріляй!

Нехай живе радянський край! —

І плюнув у фашистську пику.

А вогник блиснув і погас.

На черзі другий.

Цілить в груди.

І чути крик:

— Настане час,

Тут сліду вашого не буде! —

А третій затремтів, як лист.

Хотів щось крикнуть — в роті сухо.

Впритул наблизився фашист,

Націлився йому у вухо.

А вогник блиснув і погас.

Четвертий — в свитці, без сорочки.

— Прощайте, людоньки! За нас

Їм відомстять мої синочки! —

А далі — дівчина худа.

На плечі зсунулась хустина.

— Ой мамо!..—

й бризнула руда...

На землю бризнула невинна...

Ламає рученьки свої

Висока літня молодиця.

Сюди не кликали її,

З ріднею думала зустріться...

Тут вибіг з натовпу дідок,

Каленик, батько Христофора.

— Та в неї ж четверо діток!

Хіба не бачиш: п'яте скоро?

Стріляй у мене, враже мій! —

Мигнули з дула блискавиці.

Упав Каленик неживий,

І поруч впала молодиця.

Свої черги жде Хома.
Зелена злоба на обличчі.
І слова доброго нема,
І глянуть нікому у вічі.
А вогник блиснув і погас.
Упав сусід.

І знову тиша.

— А я ж чекав,
чекав на вас!
Стріляй же, гаде, та скоріше! —

І вогник блиснув і погас.

Кінчилася розправа скоро.
Та ось від лугу, з-поміж верб,
Зненацька вибігла Федора.
В руці кошіль,
у другій — серп.

Розпатлана,
простоволоса.

Стоять калюжі де-не-де,
Вже осінь,
а Федора боса.

І бачать люди: щось не те...
Не вистачало ще Федори!
В очах такий нелюдський жах,
Немов усе ввібрали горе,
Що скоїлось у Боянах.

— Ой скажіте, добрі людоньки,
Чи не бачили ви Людоньки?
Де мені шукати донечку,
Мою втіху, мою горличку?
Партизани серед ночі
Узяли її з собою...
А тоді як зарегоче: —
Хто зі мною, молодію,
Танцювати хоче?

Стоять відколи Бояни,
Такого їм не пригадати.

— Куди ж ти йдеш?
— Пшеницю жати.

— Іди, Федоронько, до хати.
Яка пшениця восени?

На землю очі опустила.
Пішла собі.

А з гурту хтось:

— Чужому щастю не раділа,
Й свого зазнать не довелось,
Ні чоловіка, ані доньки...—
Про це подумав не один.
А на горбку біля машин
Сміялися губні гармоньки.

Текла по вулиці ріка.
Ішли тихіше якомога.
Несли дівча і юнака,
Несли Каленика старого...

В піску лежав один Хома.
Ховалось сонце.
Ніч.
Пітьма.

XVIII

Рання рань.

Осінній шум дубів.

Тихо в лісі.

Тихо у наметі.

В кітелі старім,

при пістолеті,

Сам Підгайний також тут сидів.

Щоки, мов у хворого, запалі.

Вже немає вусів, бороди.

Він прийшов опівночі сюди.

За хвилину-дві подасться далі.

Встав Завзятий.

Трошечки поблід.

Та ні краплі на душі тривоги.

— Ми замінували всі дороги.

Окопались.

Стрінемо як слід.—

Ізнадвору долинала пісня.

Бризнув сум в Підгайного з очей.

Зводиться.

Андрію руку тисне.
— Основне, брат,— бережи людей.
Люди, ой, потрібні...

Все в руїні.
Втратам, знай, ні краю ні межі.
Скільки рук потрібно Батьківщині...
Тож людей, Андрію, бережи.—
Христофора обійняв, як брата —
Ну, через деньок і в Бояни? —
Посмішка у Чуба винувата.
Пригадались перші дні війни,
Перші дні в тилу з товаришами...
І не втерпів:
— Винен перед вами.
Все позаду — нічого таїть,—
Лаяв вас на чому світ стоїть.—
Розказав про сумніви колишні,
Про думки печальні і невтішні.
— Тож,— сміявсь Підгайний від душі,—
Перед батька в пекло не спіши.—
Довго один одному долоні
Тиснули — на щастя і добро.—
Ну, пора,
до зустрічі в районі.
В п'ятницю скликаємо бюро.—
Ще з хвилину по упалім листу
Чулася швидка його хода.

А була сьогодні середа,
І в містечку ще були фашисти.

* * *

Рідшала в старого дуба крона.
Ще одна минула ніч безсонна.
А на ранок з боку Боянів
Ніби грім весняний прогримів.
Прогримів — і дужчав, наближався.
А Завзятий спати і не клався.
Поки роти обійшов усі,
Сонце вже іскрилося в росі.
Йде з намету.

А назустріч Ганя.
Очі повні смутку і страждання.

— Що з тобою? — аж злякався Андрій.
— Завжди страшно, як ідеш у бій.
І ще довго страшно після бою,
Поки не зустрінуся з тобою.
А сьогодні, наче на біду,
Страшно так, що місця не знайду... —
Пригорнув її Андрій до себе.
— Не боятись, а радіти треба.
Пролетить півроку,
Може, рік —
Нерозлучні будемо навік.
Усміхнися ж на прощання, мила... —
А у неї серце зацеміло.
Як не бризнуть сльози із очей.
А з-за лісу — гуркіт батарей. —
Чуєш, наші?.. —

Всім еством, душею

Був Андрій уже не тут, не з нею,
А з бійцями на передовій.
В очі подивився їй Андрій.
Серце пойнялося неспокоєм. —
Поцілуймось, Ганю, перед боєм. —
Смуток і в самого на очах. —
Стрінемося тепер у Боянах. —
І пішов поривисто і швидко.
А вона,
коли не стало видно,
На його дивилася сліди,
Мов ішов навіки,
Назавжди.

* * *

Понад дротами «месершміт» провісся.
За ним три наших.

Той звернув убік.

Коментували хлопці на узліссі:

— Це, братці, їм не сорок перший рік. —

Тут пролунали дві короткі черги.

І на очах спалахує хижак.

— Побачив би хай Гітлер дурноверхий!

— Ну, падай же!

— Вріжайся в ліс!

— Ось так! —

Земля дрижала від страшного гулу.
Перевернувся месер на крило.
Це б закричать, щоб соколи почули!
Кричати ж не дозволено було.
А Федір Тесля лиш махав руками
В окопчику своїм біля стовпа:
Праворуч подивився, на попа,
Зрадівши, мов дитина, до нестями.
А там таке блаженство на лиці,
Мов на іконі в церкві у святого.
Кисет Мамедів держить у руці,
Але попові зовсім не до нього...

Так закурити і не встиг.
Тіві ж бо хвилини
На перехресті двох доріг
З'явилися машини.
Минають швидко вороги
Те місце перехресне.
Запала тиша навкруги.
Ніде ані шелесне.
Слова Андрія, мов наказ,
Звучать у голові:
«Тепер доїдете якраз
На рубежі нові!»
Машин не менш як п'ятдесят
Нарахував Ігнат.
Але ніяк не візьме в толк:
Чи батальйон, чи полк?
Вже до містечка метрів сто.
А на дорозі грузько,
Передне — легкове авто.
Тікають зібрався?
Дзузьки!
І раптом вибухнув місток —
Авто передне в друзки.

Не зупинилась ні одна,
Щоб трупи взять в калюжі.
Видать, далась взнаки війна,
Якщо такі байдужі!
Ось вибух знов біля шосе.
Летять з машин, як груші.
А піп:
— Пождіть, це ще не все,

Антихристові душі! —
За залпом — залп. А ціль близька.
І як тут утекти?
Рілля глибока і гурзька.
Прийшлося залягти.

Опам'яталися тоді
Антихристи руді,
Коли позаду враз
І кулемети,
Й міномети
Озвались водночас.
Кругом свистять осколки мін.
Гуде, двигтить земля.
А з кулемета сучий син
Вже в бруствер поціля.

Поранені повзуть в лісок
На Ганин голосок.
Вже й бинтувати не встига,
Йй Люда помага.

Мовчить із Янкою Мамед:
Заїло кулемет.
З окопу вискочив Андрій.
Повзе Андрій вперед
Вздовж насипу, кюветом...
Що сталося з кулеметом?

А німець бив,
Не шкодував
Патронів наостанці.
— Лягай! — Завзятий закричав
Мамедові і Янці.

Відштовхує Мамеда,
А сам до кулемета.

Він знає, звідки ворог б'є.
Заліг он на горбку.
Гашетку тисне.

Так і є.

Не ладиться в замок.
Секунда — і замок в руках.

Із лоба ллється піт.
Та враз в Андрієвих очах
Заколихався світ.
Заколихався,

потьмянів.

Схилився Андрій на Янку.
А по шосе від Боянів
Вже мчали наші танки.

* * *

А перед тим за дві години
Вступили наші в Бояни,
Безстрашні воїни-сини,
Сини всієї Батьківщини.
Повибігали люди з хат,
Схилялися в низьких поклонах,
І чулись голоси дівчат:
— Уже і наші у погонах! —
Той молоко,

той пиріжки,

Той хліб виносив за ворота.

Ішла,

ішла,

ішла піхота

Від Волги — матінки-ріки.

А ті, кому до їх приходу

Самому снились пироги,

Виносили у відрах воду.

— Свіженька.

Пийте, дорогі.—

Немолода уже солдатка

Сама назустріч їм іде,

В кишені яблука кладе.

— Спасібо, мать.

— Спасибі, матка.—

Взяв кухлик в дівчини русявий,

Напився свіжої води,

А погляд чистий, нелукавий.

— Я повернуся скоро. Жди.—

В шинелях,

в кирзових чоботях

Ішли визвольники-бійці.

Стояли люди на воротах

З сльозами щастя на лиці.

Йшли росіяни, білоруси
І українці...

А між них —

Іще й не бачили таких —
Вузенькі очі, вислі вуса.
Жіночий голос од воріт:
— А це вже, мабуть, і не наші...—
А кухні ледь встигають вслід.
Димлять борщі й перлові каші.
І та, у котрої в косі
Червона стрічка з-під хустинки,
Враз повернулася до жінки:
— Всі наші, тітонько, усі.
Одної матері сини
Усі — слов'яни й неслов'яни.

А їм назустріч в Бояни
Ішли поліські партизани.
А збоку дівчина бліда.
Принишкли люди у здогадці.
Повільна,

стишена хода.

Несуть когось на плащ-палатці.
Лиш тихий шелест підошов
В мовчанні чувся у німому.
Липало три версти до дому,
Лиш три версти — і не дійшов.
В очах і сум, і каюття,
Й не пережита ще тривога.
Не одному вберіг життя,
Лиш не вберіг себе самого.
Несуть іще двох.

А слідом —

В бинтах гойдаються на возі..
Півдиска сонця над ліском
Спинилося і жде в тривозі...
І захід ніби у крові:
Червоний ліс,

червоне поле,

Червоні у пов'язках чола,
Червоні люди доокола,
Живі і навіть неживі.
Од військ вгиналася дорога.

На танках мчали,
на возах.
Ішла на захід Перемога
У щасті,
В горі,
У сльозах.

ЕПІЛОГ

Відшуміли гаї.
Відгули бори.
Ніби ціле століття
Минуло з тієї пори.

До героїв своїх
Я іду в Бояни,
До своєї спішу
Гай-розмай сторони.

Хто живим залишився?
Хто поліг на війні?
І тривожно,
І сумно,
І страшно мені.

Ось вертається з школи
Юрба голосна.
— Ти чия?
— Я Палажчина...—
Відказала одна.

— Ну, а ти чий?
— Я Настин.
— Ну, а ви ж бо чії?
— Ми Явдощині, дядю...

Дорогі ви мої!

По одному, по два
Завертають до хат.
Вік двадцятий, а тут —
Справжній матриархат.

І в уяві моїй
Все воскресло ізнов:
Ніби вчора я тут
З автоматом ішов.

Їх батьки полягли,
На Берлін ідучи.
А були ж на весь край
Орачі, сівачі!

Та не будемо сум
У серцях ворушити.
Їхні діти ростуть,
І вони вже не діти!

Чуйте, чуйте мене,
Недобиті фашисти:
Хай же буде блакить
Над планетою чиста.

Не дивіться на нас
Із такою злобою,
Буде краще для вас,
Як не стануть до бою
Діти вбитих батьків.
Що для них далина?!
Уже кулькою їм
Стала куля земна.

Ось нарешті й вона,
Ковалишина хата.
Ясенки два шумлять.
Пахне ружа і м'ята.

Ганок.

Тінь.

Холодок.

Входжу.

— Здрастуйте, мамо! —

До сухої руки
Припадаю вустами.

— Хто ти? — мати мене
Запитала несміло.
— Не впізнали?
Ваш син...—
І вона зрозуміла.

Зрозуміла по-своєму,
Бо згадати несила,
Що промову казав я
Над могилою сина.

У осінні ті дні
З батальйоном гвардійським
Я на захід ішов
Славним краєм поліським.

Поховали убитих,
А наступного ранку
З нами рушив Мамед,
Ваня Сидоров, Янка.

За столом діввора.
Білобрисі, кирпаті.
Розумію без слів:
Нові сироти в хаті.

Я про Ганю спитав.
— Тут.
В селі.
Фельдшериця.
Жаль дівчини.
Живе,
Ніби та удовиця.

Що поробиш?
З війни
Не вернулось багато.
Парубки-то ростуть,
Та ростуть і дівчата.

— А Степан?
— Наш Степан
При великому ділі.
Третій рік в Боянах
Головою артілі.

Хазяйнує!
В районі
Скоро першими станем.
— Ну, а Люда? Де Люда?
— А за ним, за Степаном.
Тесля внуків глядить.
Їх у нього вже двійко.
Хлопчик старшенький — Гриць,
А молодший — Андрійко.

Гнат Лукич постарів.
Горе Гната зломило.
Гриць з війни не прийшов,
Йвася міною вбило,

А до діла такий,
Як і був, неспокійний.
У колгоспі у нас
Секретар він партійний.

Правдолюб Христофор
Головою сільради.
Висували його
На районні посади —

Не пішов.
Збудував
Біля школи хатину.
І туди перевіз
Вже назавжди Устину.

Піп — лісник хоч куди.
Любо глянуть — людина.
Замість ряси — пальто.
Замість патлів — чуприна.

А за інших тобі
Не скажу, бо не знаю.
Лукича поспитай.
— Добре, мамо, спитаю.

І згадав я життя
Удовине суворе,
Де навіки сплелись
Смуток, радість і горе.

Підійшла до дітей,
В кожний глянула зшиток.
Гульк — аж ось і Лукич
Йде провідать сиріток.

На порозі стає
Лисувата людина.
Довгі вуса униз,
Трохи згорблена спина.

А недавно ж таки,
В довоєнну ще пору,
Правий вус був униз,
Лівий вус був угору.

І сідаємо втрьох
В холодочку на ганку.
— Де Сашко?
Де Мамед?
Ваня Сидоров, Янка?

— Всі живі, крім Сашка,
Жартуна партизана.
А Іван — тут, у нас,
Не впізнати Івана.

Батько — звістка прийшла —
Був не винний ні в чому...—
І три зморшки лягли
На чолі на крутому.

Побажали мені
І здоров'я, і сили.
І пішов я в село
До шпиля, до могили.

У землі під шпилем
Батько й син — два солдати.
Вік короткий в обох,
Тільки різні дати.

Я схиляю чоло.
— Спіть спокійно, герої.
Удовину печаль,
Материнську печаль
Я візьму із собою.

У майбутнє візьму.
Хай же знають онуки
Ціну щастя свого —
Наші болі і муки.

1955—1961

ЕТЮД

Перший грім розбурхав тишину.
Дівчина із глеком у руці
Вибігас з хати.

На тину
Цвірінчать веселі горобці.

Глек поставила під стріху.
З вишини

Падають краплини на поріг.
Дівчина припала до стіни,
Виглядас громовий набіг.

Глек наповнився, хлюпоче і шумить,—
Завтра змис косу на зорі.
З повним глеком до дверей біжить.
Покидас дівчина поріг.

1937

* *
*

Я молодий.
Мені всього
Без року двадцять літ.
Трудом почей моїх і днів
Вриваюсь я у світ.

Хоча пишу про тихий степ
І сині небеса,
Але живу,
 повірте,
 тим,
Чого не написав.

Моїй онорі — бути тут.
Тут — починати звіт.
Я молодий.
 Мені всього
Без року двадцять літ.

1937

РІДНИЙ КРАЙ

Тут —
 початок життєвої мислі,
Розуміння гроз над тихим домом.
Тут —
 випробую на серці пісню,
Пройняту і піжністю, і громом.

Тут —
 земля мене поїла соком,
Тут —
 здоров'я її сили набирався,
Щоб прожив у битвах, а не збоку,
Щоб радів,
 і плакав,
 і сміявся.

1940

* *
*

Не все,
 не все я згадую
І не про все повідаю.
Я відступав з досадою,
З великою обидою.

І шляхом, і не заметі,
І слав під тополиною.
Навік лишилось в пам'яті,
Що протекло хвилиною.

Покрилось небо тучами.
— Прощайте, славі родичі!
Прощай, мій край засмучений,
Веселі Ніжилевичі.

Веселії?
 Було колись.
В годину вечоровую
Було частенько сходились
За щирою розмовою.

Що не було — забулося,
І нічого те згадують.
Не тим, що вже минулося,
Я вас повинен радувать.

А битвою великою,
Братерською підмогою.
А тим, що завтра викую
У битві перемогу я.

1942

МОЇМ ДРУЗЬЯМ І ЗЕМЛЯКАМ

Можливо, хто спитас вас
Про мене і восний час,
То ви не знизуйте плечима
І не скажіть:

— Віп був із тих,
Що хочуть віршами своїми
Двадцятий вік перерости.

Передусім я ваш поет,
І ваш поет я після всього.
Я з вами напинав памет,
Де фронтова ішла дорога.
Я з вами захищав Донбас,
Конав рови під Павлоградом,
І кулі сипалися градом
Тоді на мене і на вас.
Я з вами мерзнув на шляху.
То як забудь мені, скажіте,
І вас, і бій, і піч глуху,
І босм витоптале жито.
Траплялося, коли в путі
Ми хліба іноді не мали,
Я вірші викладав на стіл
І про вечерю забували.
...І знов туди, де ми росли,
Ми ідем, щоб до бою стати.
І не жахайтеся, коли
Не знайдете свосї хати.
Але почувсте ви знову
Знайому пісно, рідну мову.

І ви з проясненим чолом,
Я знаю, підете до бою,

Який гримить не за горою,
А за селом.

Коли ж хто запитас вас
Про мене і воєнний час,
То ви не низуйте плечима
І не скажіть:

— Він був із тих,
Що хочуть віршами своїми
Двадцятий вік перерости.

1942

* *
*

Я буду мстити за Україну,
За муки всі, за всі жалі,
За всі страждання і руїни
На поволеній землі.

За кожен зойк, дитину вбиту,
За плач сестер і матерів,
За те, що я колгоспне жито
В степу донецькому палив.
За те, що Канів осквернили
І наше нівечать добро,
За те, що боєм росу збили
І скаламутили Дніпро.
Я буду мстити за тебе, мати!
З якого б напрямку не йшов,—
До рідної іду я хати,
До київських іду дібров.

1942

Весна, якої не було.
Пригадую сумні руїни,
Хвилиний розпач на лиці,
Коли з тобою, Україно,
Ми розлучались на Дінці.
Не матір'ю і не тобою
Я був одвергнутий тоді.
В ту осінь я самим собою
Був проклятий в своїй біді.
Та що з того, що був я лютий
І визнавав свою вину,
Коли вже від Дніпра-Славути
Чекав я звістки на Дону?
Лише в сьогоднішньому гулі
На мене здалеку війнув
Той день, коли на всенській кулі
Навік забудуть про війну.
На захід напрямки простерті,
Стрясас землю бог війни.
Клянусь тобі, що в сорок третім
Повернуться твої сини.
В осінній день, а то й раніше,
Прилине в київське село
Весна — всіх весен весняніша,
Весна,
якої не було.

1943

* *
*

Ми вдвох читаємо твої листи.
Я думаю, що ти не будеш проти.
Він часом сум од серця відвести
До мене зайде із своєї роти.

Коли загляне, а листів нема
(Я з ними не ховаюся від нього),
В його душі, як і в моїй,— зима.
Хоча б здавалось: що йому до цього?
Який би в душу смуток не запав,
А прийде лист — радіємо обом.
«Неначе,— скаже,— вдома побував,
В коханої рідні під Лозовою...»
В годину наших фронтових тривог
Хотів би я людський порушити звичай,
Прошу тебе:

люби ти нас обох,
Одного з нас не бачивши і в вічі.
Люби, аж поки на його вустах
Усмішки не побачимо ясної,
Аж поки не отримас листа
Від милої,
яка під Лозовою.

1943

ПЛАЧ НАД ВОРСКЛОЮ

Ой над Ворсклою-рікою
Посмутились матері.
Повертались до зорі,
Умивалися сльозою.

Ой ти, зоре-зорянице,
Освіти дорогу
Нашим дітям із певолі
До свого порогу.

Ой ти, вітре-вітровію,
Пайпрудкішій в полі,
Донеси до діток вість:
Ми уже на волі.

1943

* *
*‡

Об землю вдарю я журбою
І сум в сдину мить розвію.
Приїду я, зранений війною,
Не зрапивши своєї мрії.
О люба! Радосте поета,
Який пройшов огні і води,
Що й під вогнем із кулемета
Не забував твоєї вроди.
Війна нас трохи огрубила,
Та ніжність першу, світанкову
Несу незайманою, мила,
Через ліси, через діброву.
Позаду верстви від Полтави,
Орошені чужою кров'ю,
Попереду — пові заграви,
Бої в моєму Придніпров'ї.
Попереду — ще грому, грому!
І шлях до тебе, шлях додому.

1943

ЕПІЗОД

Атака відбита.

Навколо

Вітри завивають люті.

Окопи.

Вороже півколо.

А ми стоїмо, як прикуті.

Обмерзлі,

холодні,

голодні.

Питаю я друга-солдата:

— Яка це атака сьогодні?

— Здасться, десята.—

Десята — і значить, остання.

Вночі не воює німота.

Це добре.

Тепер до світання

Відпочиватиме рота.

Темніє.

З ворожого боку

Лиш черги сліпі з кулемета,

Та іподі в безвість глибоку

Спалахус синя ракета.

Тепер старшину ми чекаєм

З махоркою, хлібом і часм.

Ще вчора кінчилось НЗ.

До мене Петрович повзе.

Сідає на бруствері рядом.

— Неважкє, признатися, діло.

Розбило, брат, кухню спарядом

І повара вбило.

Чекать нам вечері до ранку.

Але не журися.

Дурниці.

Консервів союзницьких банку

Як личить визволителю,
Поштиво
Я відповів румуну:
— Буна дзіва.

Він подививсь мені в лице.
— Прошу, то-ва-ри-шу, до хати.—
Й мені здалося, слово це
Він тільки вчиться вимовляти.
Я зрозумів, що на війні —
І на Дніпрі, й під Лозовою —
Не він був ворогом мені,
Не він почав війну зі мною.
Учись, румуне!

Слів таких
Не в кожному знайдеш лексиконі.

Як визволителів своїх,
Нас зустрічали на кордоні.

II

Із завірюхи і пільми
Вступили в задунайське місто.
І на піч зупинились ми
В австрійського капіталіста.
Господар —
 видно по ділах —
Умів передбачать події:
І ром, і страви на столах...
Та марними були надії!
Не гріх би винить —
Не пили.
Хотіли їсти —
Ми не їли!
А сухарі, які були,

Поміж собою розділили.
А потім старшина при нас
Читав листа.

Писали з дому,
Що син кінчас сьомий клас
І мріє стати агропомом.
В кімнату вбіг хазяйський син
В костюмі моднім, з чорним бантом.
— Ким хочеш бути? — спитав один.
А той одразу:
— Фабрикантом.—
Наш старшина від злості зблід,
Та не сказав йому нічого.
Такий уже буржуйський рід,
І парікати — ні до чого.
Але, схвилюваний украй,
Він написав у рідне місто:
«Учися, синку,
Вчись і знай:
Інше ростуть капіталісти...»

III

Снаряд снаряда доганя,
А свист — хоча б змінили поту.
І я пішов на завдання
Через село в стрілецьку роту.
Сховались жителі в льохи,
Кругом — ані душі живої.
Лини чути вибухи глухі
Та кулемет з передової.
Із двору вибігло дівча,
Де танк окопаний в засаді.
Та перетнув стрімкий ручай
Дорогу.
Дівчина в досаді.

Я завернув до ручая
В осіплю дощову багнюку,
А дівчина — як не своя
Від радості:
— Подайте руку.—
Я чув звучання різних мов,
А це — заволоділо мною.
Цю вимову я чув немов
Під Мінськом,
Кісвом,
Москвою.

Снаряд снаряда доганя,
А свист — хоча б змінили поту!
І я спішив на завдання
Через село в стрілецьку роту.
Здавалось
(тут гріха нема),
Що то в багні,
біля дороги,
Чехословаччина сама
Просила руку допомоги.

IV

Здавалось,
раділи дерева й будинки.
А випала днина —
ясна і погожа.
По вулиці бігла обшарпана жінка.
Сніткнулась.
Упала.
І встати не може.
Ішли перехожі в костюмах святкових.
Веміхались. В очах ані тіні турботи.
Ось з патовпу вирвалось двос військових,
Дивлюсь — побратими. Із пашої роти.

НА ВАРТІ

Я хочу миру.

Ще не прохолов
Мій автомат.

Ще нерви у напрузі.
Лише учора з бою я прийшов.
То про який же мир кажу я, друзі?
Не знаю, що гадають в Білім домі,
Яка погода на Па-де-Кале,
Але
Мені «доктрина Трумена» відома.
Я хочу миру і життя у згоді
На нашій найвеличнійшій з планет
Без атомної бомби і ракет,
Без стратегічних баз на Близькім Сході.
Я хочу миру,

а тому і ставлю
На варту кожне слово її почуття.

І, повернувшись з походу,
славлю

Прапороносців миру і життя.

1947

УСЕ НАМ ПІД СИЛУ, УСЕ НАМ З РУКИ

Коли про кінець словістили війни,
Я спочивав,

повернувшись із роти.
Проснувся від незвичної тишини,
Що впала зненацька на наші висоти.
Бувало,

шибки вилітають з вікна,

А ти собі спиш
і не чуєш нічого.
А тут я відчув, що кінчилась війна,
Схопився і вибіг у День Перемоги.
На самій вершині, що вчора взяли,
Де сосни одвіку у вітру в полоні,
Стояли солдати і пісню тягли:
«Розпрягайте,
хлопці,
коні...»

Хоч пісня й стара,
але як величаво
Звучала вона після довгих боїв.
Така перемога давала нам право
Гнідих розпрягти і лягти на спочив.
Хоча й залюбки цілим хором тягли,
Та коней солдати не розпрягли.

Щоб скинути втому — доволі й хвилини.
В чужій стороні уже нічого быть.
Ми сіли на коней своїх, на машини
І рушили в дальню і радісну путь.
Краями,
де вже розорали окопи,
Шляхами,
що прямо стелились на Схід,
До рідних осель повертались з Європи,
Спинаючись лиш на спочин та обід.
Відомо —
вернулись з походу коли!
А коней і досі не розпрягли.
І доки горітимуть в праці долоні,
Не ляжем спочити,
не випряжемо коні.

1948

ЛЕНІН

Ще малим —
і шести не минуло мені —
Па майдан повела мене мати за руку.
Січень.

Холод.

Обличчя навколо сумні.

Й несподівана тиша навколо.

Ні звуку.

Хтось промову з трибуни сказати хотів,
Та не втримавсь, — заплакав,
двох слів не сказавши.

Мало що я тоді у житті розумів,
Але горе сприйняв, як дорослий —

назвавши.

Вмер Ілліч...

І у кожного сум на чолі.

Я запитував матір в тривозі і муці:

— Чом труна його десь,

а у нашім селі

Всі зійшлися на похорон?

Мамо, чому це? —

Я запитував матір, вертаючись в дім

По спігу,

що тривожно скрипів під ногами:

— Чом назвав його батьком дідусь Никодим?

І чи родич нам Ленін,

що плачеш ти, мамо?..—

...Це згадав я,

ступивши на землю чужу,

Першу пивку уздрівши

і першу межу,

І людей,

що знімали шапки з голови

Ми щині в труді перемоги кусмо,
Упевнені в силі і правді своїй.
Ти миру бажаєш колгоспу мосму,
А я тобі —
успіху в битві твоїй.

1949
с. Михайлівське
на Псковщині

* *
*

Не уявляв собі,
не вірив,
Вертаючись з австрійських гір,
Що в золоту годину миру
Почнеться боротьба за мир.
Здавалося, настане тиша,
Яку ми виш'ємо сповна.
Чи не занекліша й лютіша
Холодна точиться війна?
З одного боку — лорди,
дони,
Фашисти з бомбами в руках.
А з другого — бійців мільйони,
Вже перевічених в боях.
Із нами докери англійські,
Народ в заокеанській млі.
В нас —
вісімсот мільйонів війська,
Що прагне миру на землі.
Спокійними дивлюсь очима
На різні пакти навісні.

У нас,
солдатів,
за плечима
Ще й ті,
що впали на війні.
Од їх діянь,
ясної слави
На тисячі засяло верст —
Навік розвиднілось в Варшаві,
Прийшов світанок в Бухарест.
Хоч їх нема,
та їх відвагу,
Незгодам всім нанерекір,
Перейняли Софія,
Прага
І всі,
хто бореться за мир.

1919

* *
*

Є все:
любов,
достаток на столі.
Вже дім у мене — не окоп в заметі.
Нема ж одного:
миру на землі.
Тривога знову ходить по планеті.
Не тільки в нас мені потрібен мир,
Не тільки мир у Празі і Софії,
А й там,
де протіка Гвадалквівір,
Де Нактонган від крові червоніс.

II

Які хороші спляться сні
В передчутті весни!
О громе! Хмарку струсоши,
Нехай впаде па гай.
Іде весна. Збудився світ.
Біжать струмки із-під воріт
У море — па весвітній зліт...
Хай мітингують, хай!

III

Збігають дні... Збігають дні...
Та не безслідно, ні.
Поглянь, яку родив мені
Вчорашній день красу.

Коли посієш ти зерно,
Не зразу пророста воно.
А завтра — глянеш у вікно:
Колишуться жита.

Ніщо не гине, далєбі.
Все, що набув у боротьбі,
Сьогодні я несу тобі,
Майбутній дню!

1951

ГЛИБИННИЙ, ПРУЖНИЙ...

Перечитуючи
твори П. Г. Тичини

Дзвенять гаї, мов арфи,
А день біжить, сміється.
В город співає стежка...
Земля — немов орган.

Це сонячних кларнетів
Симфонія одвічна.
До чого божества тут —
Якийсь там Зевс чи Пан?

Знялася буря в світі.
Кров, стогін і прокляття.
«Нехай чабан!..» — гукнули.
Завихрилось навкруг.

Упав з коня повстанець.
У головах тополя.
І врізується в землю
З меча відкутий плуг.

Стремлять состави в полі,
І флот на сонці сяє.
Комуною живемо,
Вітаєм сонця схід.

А вітер з України
Кружля, реве і свище,
Регоче і радіє
Уже на цілий світ.

На курси у Помівку
Тіка Кулик Олеся.

Тривожим стратосферу,
Дерзання, як піде.

Вогонь, удар і мудрість!
(Хай казяться буржуї),
Героям честь і слава!
Нас Партія веде.

Поцілини блиском в сутніс —
І другий грім у горах...
У кров
чуття сдиної
Родини увійшло.

І писаною, усною
Край розцвітає піснею,
Такою благовісною,
Якої не було.

Настав же день чудесний —
Розсупулись кордопи.
І русенька Ганшусенька
У свій верпулась рід.

В собі ж і сталь, і піжність
Посидувати треба,
Бо ворог, причаївшись,
Готується в похід.

У наш город полізла
«Свиня-наполеончик».
Судилось не одному
І голову зложить.

І грали сурми сумно
На похороні друга,

І клятвою звучало:
Перемагають і жить.

По всій країні гомін
Лунає відбудовчий.
Нам і рости, і діяти,
Щоб світом йшла луна.

За мир підносим голос
І ростемо, мов колос,
Бо Партією рідною
Могутність нам дана.

Не кожен, ні, у Жовтні
Пішов разом з народом,
І в перші дні побачив
Ясне удалині.

А ти — розцвітай же
Ти, пречудовний світе!
Велике ж вам спасибі,
Посте, за пісні.

1951

ЛИСТ ДО КОРЕЙСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА ЛІ ГІ ЄНА

І досі пригадую час той,
Коли зустрічалися ми.
Мій любий корейцю, здрастуй!
Привіт з України прийми.
Під Київ я їздив з тобою

В колгосп,
що з руїни встас.
Прибув ти до нас після бою —
Побачить майбутнє своє.
Побачив —

і все до дрібниці
Значками запис на папір.
І раптом,

коли до світлиці
Гостей запросив бригадир,
Ти пісню почав за обідом,
Яку ти пропис в боротьбі.
І я з агрономом-сусідом
Почав підтягати тобі,
І зовсім незчулись, як після
На піжний змінився мотив,
І всі ми побачили в пісні
З дітьми на руках матерів,
Людей,

що на власному полі
Самі собі сіють і жнуть,
Дітей,

що вивчають у школі
Свободи здобутої путь.

І досі пригадую час той,
Коли зустрічалися ми.
Мій любий корейцю, здрастуй!
Привіт з України прийми.

1953

* *
*

Добре —
 дівчину взяти за руку
І піти з нею в даль вечорову.
Добре —
 біль відчувати і муку,
Поки з нею зустрінешся знову.
Сумувать і зітхати без ліку.
Всім на світі ці речі відомі.
Тільки краще,
 як мила довіку
У твоєму поселиться домі.
Все для тебе:
 і ласка, і шапа.
Та по-справжньому станеш кохати,
Як дружина —
 не тільки кохана
І не тільки товариш,
 а й мати.

1953

* *
*

Вийдім, подруго, до ставу,
Поки перший сон у діток.
Під вербу під кучеряву,
Де один лиш місяць свідок.

Хай нам спогади навів
Вітерець легенький з гаю,
Де стрічались, як стемніє.

Коли кругом свистіло і гуло,
А ти — в сирій землі і просто неба?

Війни нема.
Змагасмось в труді.
Але найкращі літа молоді
Пройшли повз мене.

Хто у цьому вишен?

На них у мене право є святе:
Все на землі буяс і цвіте,
Тож забуять і я колісь повинен.

Нехай не завтра,
Хай десь через рік,
Коли до серця, як вода до рік,
Незнана повінь почуттів прибуде.
Мені сьогодні, друзі, тридцять сім,
Та вірю я своїм сством усім,
Що молодість моя —
Ще тільки буде.

1955

ОСТАПУ ВИШНІ

У кого совісті катма,
Хто має душі чорні й грішні,
Тому казали педарма:
— Нема на вас Остапа Вишні.

І вирушав Остап до них,
І справи в них були невтішні.
На голови їх надав сміх,
Убивчий сміх Остапа Вишні.

Хай випало перо із рук,—
Під кожен дах, під кожну стріху
Іде по Україні гук
Вишнівського ясного сміху.

1956

* * *

*

Хоча життя буя
У нашім славнім краї,
Я не скажу, що я
Досяг земного раю.

Хоча почав я жить
В дні Жовтня променстї,
Та щастя не стоїть,
Як і життя, на місці.

Епоха повсякчас
Жде подвигу від тебе.
І кожному із нас
Звершить багато треба.

Приймаю боротьби
Щоденне наростання.
Іду на клич доби,
Як воїн на повстання.

Згорить — так у борні,
В напружених змаганнях,
Прийти не впорожні
До днів своїх останніх.

1960

РОВЕСНИКАМ

І коли це сталося: сивизна на скронях?
Що ж, вступас осінь у свої права.
Пролетіла молодість на гривастих конях,
І про неї згадка з сумом ожива.

Все бої, походи,
Босм збите жито.
Пів-Європи пройдено,
Скільки пережито.

А тоді на молодість
Не давали зпижки.
Від Кавказу й Волги —
До Берліна пішки.

Випала на долю нам
Люта хуртовина.
А прийшли додому —
Навкруги руїна.

У труді загоїли
Наболілі рани.
Глянули на сонце —
А воно не рано.

І коли це сталося: вечір на порозі?
На порозі вечір з місяцем блідим.
Та привал далеко. Ми іще в дорозі.
Ой, не завжди весело бути молодим...

1960

ПО ДОРОЗІ НА ЗАПОРІЖЖЯ

I

Пливу Дніпром униз,
До Запоріжжя.
На Запорізьку, так би мовить, Січ.
На палубі селяни,
Їхнє збіжжя.
Надходить піч,
М'яка липшева піч.

Стою і я на палубі.
Вдивляюсь
В віддалені дніпрові береги.
Селяни розмовляють про луги,
Затоплені водою.
Прислухаюсь.

— Було ж тут сіна — сіна тут було!
Геть-чисто все водою залило.
Та й риби менш, бо зацвіла вода...—
Дідок хитас головою.
— Н-да...

Дивлюся на зелене безбережжя,
На хвилями розгойдану лозу.
Розмова мовкне.

Раптом поблизу:

— Поглянь, яка краса! Яке безмежжя!
Це б Гоголю, кохана, подивиться
На цю безкраю водяну блакить!..
Аж ось коли уже не всяка птиця
Наважиться Дніпро перелетить.

Це говорив юнак — по той бік збіжжя,
Обнявши ніжно дівчину за стан.

* *
*

З одного боку сходить місяць,
А з другого — заходить сонце.
Це відбувалось одночасно
У січні на моїх очах.
Розжеврені дві круглі кулі
Висіли пизько над землею,
Одного кольору обидві
І рівної величини.

І місяць ввійшов переможцем.

Він підіймався вище й вище,
Минаючи дерев верхів'я,
Простуючи у свій зеніт.
А сонце згнуло за лісом,
Морквяним сяйвом геть залишивши
Пів-обрію...

«Пу й що ж такого?» —

Ви скажете.

Та подождіть.

Тоді я саме і подумав
Не так про сонце чи про місяць,
Як про людей.

Один буває

Нічим собою не примітний,
Чужим освітлюється світлом,
Як місяць той, і вгору йде...
А другий, що в житті своєму
Із себе випромінить стільки
Добра, і мудрості, і світла,
Сам, як прожектор, в темноті.
Але збігає час, і сонце
Засяє знов.

1960

БАЛАДА ПРО РОЗКУТОГО ВЕЛЕТА

Украї стривожилась Земля,
Коли в похід послали Атом.
Іще б, сказати, немовля,
Його ж зробили вже солдатом.
Шинелю патягли: — Іди!
Змітай!
Руйнуй!
Пали
І знищуй! —
І він змітав міста, сади,
Лишав пустир і попелища.

З далеких чулося осель:
— Не до лица тобі шинель.

Та він солдат.
Над ним стоять
Штаби військові й генерали.
Сильніший він за них стократ,
Але його до рук прибрали.
Його ж і досі по почаях
Кошмарять спомини усякі:
То Хіросіма ув очах,
А то руїни Нагасакі.
О, як би він хотів забути
Ту перемогу непростиму,
Той день, коли рушав у путь.
На Нагасакі й Хіросіму.

Але над ним стоять штаби
І снують боями генерали...
Скоріше б їх порозпускали,
Поки не чути ще пальби!

Скоріше б збутися йому
Казарми й гемонської служби,
І він земцу освітить тьму
Для миру вічного і дружби.
І спить ся велету, що він,
Уже у мирній одежині,
Підносить людство до вершин,
Які й не снилися Людщині.

1960

ПОРАДА

Хай задум твій тобі ясний,
А почуття ще сплять,—
Пера у руки, друже мій,
Не поспішай-но брать.

Коли вже стільки почуттів,
Що ллються через край,
Тоді, мій друже, й поготів
До столу не сідай.

Коли ж — одне за одним вслід —
Слова, немов налитий плід,
Задзвонять у душі,—
Сідай.
Пиши.

1960

ДУМКА

Немовби це було зі мною:
І сховапка в кінці садка,
Й наука в п'яного дядка,
Зла мачуха і хліб з водою,
І за селом ягнята пас
Немовби я, а не Тарас.

І в серці перша цвітть — Оксана,
А потім — козачок у пана.
Не козачок — безправний раб.
Ніхто й піщо. Невільник долі.
І раптом викуп із неволі,
В якій тримав його сатрап.

І на папір лягли слова,
В серця вселяючи неспокій:
«Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».

Це перший бунт. Це бунт природи.
А далі полум'я рядків
Перенеслося на псарів
І на поміщицькі господи.
І слово мовлепе жило,
Не закувать його в кайдани,
Людей скликало на майдани,
Де прапорами зацвіло.
І я замислююся часом:
Зі мною це було чи з ним?
Було це з нами і з Тарасом,
З народом це було моїм.

1961

ВІЧНЕ КАЯТТЯ

Балада

Спиноючись, поволі йшла,
Йшла на гору на Чернечу,
І постать згорблену, старечу
Ховала вранішня імла.
Там, у землі, у домовині,
Лежить Кобзар,
Лежить Тарас,
Хто в очі їй колись не раз
Був задивлявся, мов дитині...
Коли згадала, як спитав:
«Скажи, чи підеш ти за мене?»
Забилось серце їй шалено,
Немовби дзвін закалатав.
Чому Тарасові слова
Їй пригадалися на схилі?
Вона, вже сива удова,
Була і вчора на могилі.
Вона приїхала сюди
Із Петербурга, із столиці,
Хотіла прахові вклониться,
А їй сказали:
«Не ходи».

Та, поки вибралась на гору,
Вже знав могильний сторож-дід
Про той небажаний прихід.
— Прийшла, Ликеро, ти не в пору,
Іди собі...

Куди ж іти?
Як далі хрест тяжкий нести?
Вже скільки літ, як він помер,
Що відшуміло — не вернути.

А люди їй ще і тепер
Не можуть давнього забути.
Простить не можуть, що вона
Тарасові не стала другом.
Оце і вся її вина.
А далі що?
Зійшлася з другим...

Світало.
Гинула імла.
Іде Ликера до могили,
А їй назустріч дід похилий:
— Іди собі... Чого прийшла?

Вона іде, і прийде знову
В одвічнім смутку і журбі,
І чутиме ту саму мову:
— Чого прийшла? Іди собі.

1961

КОЛИСАЛА МЕНЕ МАТИ

М. Рильському

Колисала мене мати,
Колисала.
Колисанку над колискою
Співала:
— Люлі, сину, люлі...
І тривожив душу спів цей
Ще й тоді, як чорнобривцем
Я пішов на перші гулі.
— Люлі, сину, люлі.

І тоді, як наді мною
Рвались бомби, рвались кулі,
Хтось немов над головою:
— Люлі, сину, люлі...
Нас хотіли роз'єднати,
Наше серце розтонтати,
Кров'ю землю затопити,
Щоб не чули наші діти,
Як співає рідна мати.
Суполатів ми розбили
У великому поході.
Дружбу в битвах закріпили
І на Заході, й на Сході.
Знов кують літа зозулі,
А в колисці немовлятко.
А над ним і неня, й татко:
— Люлі... Люлі...

1961

МОВА

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній *ліс-лісок-лісочок, пуца, гай, діброва,*
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й *байрак.*

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна *«звідкіля»* і *«звідки»*, можна і *«звідкіль»*.
Є у ній *хурделиця, віхола, завія,*
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.

Кликало на битву проти супостата,
То звучало сміхом на полях плаката,
І за все це, мово, дякусм тобі.

Скрізь одне жадання, і мета, і ясність.
Живемо, працюємо, як одна сім'я,
І краса повітря окрила сучасність,
Цю красу звеличус мова і моя.

Нас далеко чути, нас далеко видно.
Дмуть вітри історії в нашу паруси.
Розвивайся й далі, мово наша рідна,
І про нас нащадкам вістку донеси.

1961

* *
*

Запахло квітнем. Черногузи
Летять до рідного Дніпра.
Добрідень, німці і французи!
Я щиро зичу вам добра.

Позаду все: прокльони, шапці,
Розтерзаний боями світ...
Добрідень вам, американці!
Я шлю вам з Києва привіт.

Уже з мосі Батьківщини
До зір торуються путі...
Добрідень вам, японці, фіппи!
Нехай щастить вам у житті.

До всіх вас простягаю руку
Через хребти, через ліси,

Як миру й дружби запоруку
На всій землі! На всі часи!

Шлях людства стелеться угору.
Привіт Барбюсу і Тагору.
Здоров будь, Данте і Шекспір.
Ви всі мої із давніх пір.

Усі мої, усі зі мною,
Усі ввійшли до мене в дім,
Навік здружившись між собою,—
Чом не дружити нам, живим?

Хай не свинець гарячий в груди,
Не вибух атомний вгорі.
Добрідень вам, всі чесні люди,
Земної кулі трударі!

Лети ж, лети у Лондон, Відень,
У Вашингтон, Париж і Рим
Не бою атомного грім,
А слово радісне: «Добрідень!»

1963

* *
*

Щастя — не знати спокою,
В далі йдучи невідомі.
Щастя — це мир після бою
В отчому домі.
Зустріч опісля розлуки,
Справджені мрії.
Щастя — це милої руки

В тебе па шиї.
Щастя — це вогник чудесний,
Вічне дерзання.
Це — нерозтрип'якані весни
В пору буяння.
Щастя — не слава, не гроші,
Все це минає.
Щастя — це друзі хороші,
Шана людська.
Там, де трудніше, де важче,
Швидше знайти його вдасться.
Руки твої роботящі —
Ось твоє щастя.

1964

ПОРТРЕТ МОГО ДРУГА

В очах — блакить і тінь зажури,
Мав душу добру і пехитру.
Не зовсім тихої натури,
Ішов, бувало, й проти вітру.

Любив людей, що роблять діло,
Ненавдив тріскучі фрази.
Душа страждала і боліла
Від щонайменшої образи.

Не рвався виступать з трибуни
На кожних перших-літських зборах.
Життя прожив бентежно юно
І невідкушній був у спорах.

Хороший друг.
Не ликом шитий.

Мав, правда, педругів чимало.
Хоч був не менш талацовитий,
Воши ж його не визнавали.

А він (така була вже вдача)
Радів їх успіхам, як власним.
А в когось трапиться невдача,
То почувавсь і сам нещасним.

Із декого сміявся часом.
Це ж треба бути, їй-богу, п'яним:
Один вважав себе Тарасом,
Другий себе — Франком Іваном.

Один про одного в газети
Писали всякі там статейки.
Ті ж двос — велети поети,
А це — сезонні капарейки.

Та не про них веду я мову.
Мій друг, коли ішов на люди,
Не вишинав дугою груди.
Сорочечку одягне нову
І йде тривожним, урочистим,
З думками чистими своїми
І потрясав — куди артистам! —
Людей словами негучними.

І для поета це, їй-право,
Була найвища нагорода.
Тепер прийшла до нього слава,
І так мені поета шкода.

Тепер він визнаний всіма.
Але його уже нема.

1964

ПРО ДОБРО,
ДОБРОТУ І ДОБРУ ЛЮДИНУ

ДОБРО

Зроби добро людині і забудь.
Воно тобі сторицею віддасться.
Бо це єдина й непохибна путь
І до твого, і до чийогось щастя.

ДОБРОТА

Розцвітають літа
В певимовній красі,
І тепер доброта,
Доброта на часі.

Вже не стогне Дніпро,
Хвилі в далеч течуть.
Ті, що творять добро,
Мусять добрими бути.

ДОБРА ЛЮДИНА

Живе людина,
Хороша, добра.
У ділі мудра,
В бою хоробра.

Таку зустрінеш —
Хай спіг у вічі,
А в серці літо
Від тої стрічі.

А с ні мудра,
Ані хоробра,
Та ще й душею
Не зовсім добра.

Таку зустрінеш
В ясну годину —
І мов потрапиш
У холодину.

З такою хліба
Не з'їсти, знайте.
Таку людину
Ви обминайте.

1964

ГІСТЬ

Таке мені присилося впочі,
Що я прокинувся і не спав до ранку:
Без стуку в двері, просто як додому,
Він увійшов.

Знайомі ще з дитинства
Розкішні вуса і чоло високе,
Глибока між бровами борозна.
Я мало був не крикнув.

Тільки він,
Піднявши руку, застеріг від того.
До столу підійшов, де я сидів,
Пробіг очима по моїх рядочках
І, мовчки взявши в мене самописку,
Почав писати швидко й нетерпляче.
Та що за диво?

Не чорпилом, ні,
Слова його писалися, а кров'ю.
Написане я знав з дитячих літ,
А хвилювало знову, як і перше.
І досі озивалося воно

Буремним дзвоном у мозку серці.
— Невже тобі нічого не болить? —
Запитує і дивиться у вічі.—
Все «за» і «за», і ні одного «проти»,
Невже кругом така вже благодать? —
Хотів було я гостю пояснити,
Що час не той, змінилася епоха...
Та перебив буквально на півслові,
Немовби знав, що далі я скажу.
— Життя іде під знаком боротьби.
Було так завжди. Так довіку буде.
Без боротьби і поступу немає,
Інакше зупинилося б життя.—
Не стерпів я: — Що хочете від мене?
— Одного хочу: пристрасті й жаги.
Змінився світ, змінилися час і люди,
Але хіба на цьому і кінець?
Життя іде, і боротьба триває
Між «за» і «проти», між добром і злом.
Що більше зла ти виявиш і збореш,
То вище «за» над світом піднесеш.
Тепер пиши. Та пам'ятай і друге:
Потроїв радість, то потрої і муки,
Якими здобувається вона.
Не дай ходити правді кособоко,
Калікою тинятись.

А коли
Її не помічаєш чи боїшся,
То схаменись і не смійш людей.

І він пішов, не сполохнувши тиші.
Я визирнув з вікна, щоб глянуть ще раз
На гостя незвичайного свого,
Та лиш почув його рішучі кроки
У напрямі Шевченкового саду.

1965

СОКИРОЧКА

Не той Іван Сокирочка, не той!
Де ділись самовпевненість і поза.
Ще вчора почувався як герой,
І на тобі — така метаморфоза.
Було на вас подивиться — і мимо,
А це очима випувато блима
І зводить їх, зітхнувши, догори.
— Що трапилось, Іване, говори.
— По правді, ще нічого, але може...
Здається, брат, сідаю у кошіль...
Із бід людських сміятися негоже,
Та я радів, сміявся у душі.
Я реготав. Я мав велику втіху.
— Га-га-га-га, ге-ге-ге-ге, го-го!..—
Іван не чув мого страшного сміху.
Іван не чув. Я пожалів його.
Я так чекав хвилиночки оцєї,
Як, мабуть, мати первістка-дитя,
Як безнадійно хворі — папацї,
Що може повернути їм життя.
Не співчував Іванові нітрохи.
Що співчувать?
Такий його талан.
О парадокси нашої епохи!
І перший з них — Сокирочка Іван.
— Ну й люди! Замість вдячності, шаноби
Ладні втопить...

Це що, така пора?

А я ж хотів їм щастя і добра,
А їм, виходить, все те до хвороби.
Мене ж ти знаєш. Знаєш весь мій рід.
Не син попа, не зпався з куркулями.
На совісті ні я, ні батько й дід
Не мали і такусінької плями.

Хоч бідно, але чесно прожили.
Кому казати?

Виростали разом
І гралися не раз під перелазом.
А пам'ятасш, як у ліс пішли
І заблудились...

Слухаю Івана
І згадую його шляхи-путі.
«Ти заблудивсь не в лісі, а в житті,
І ось вона, розв'язка довгождана.
А був би ти шевцем чи ковалем,
Пишалися б тобою батько й нещка.
Ти ж мітив у начальство — хоч мале,
Малюсіньке, ну хоч би отакеньке.
А кленок обмаль, серця й поготів,
Лише кричав, де треба і не треба.
Ти, може, людям щастя і хотів,
Вони ж його не мали через тебе.
Минулося.
Сам чусш свій кінець.
Нависло над тобою, ой, нависло.
І ти злякавсь, що захиталось крісло
І можеш пересісти на стілець.
Тому й прийшов до мене па пораду.
Та бачу — в тебе клопоти одні:
Як всидіти і далі на коні,
Як втримати стаповище й посаду».
— Скажу тобі одверто, як колись...
Мене ж ти знаєш: виростали разом
І гралися не раз під перелазом...
Коли не пізно — краще сам зречись.
Не по тобі, Іване, цей візок.
Зречись, бо добре гешнешся додолу.
Царі — і то зрікалися престолу,
А ти ж не цар, ба навіть не князьок.
Не думай, не плекай в душі надії,

Що, може, і на цей раз пропесе.
Не вижидай, бо, як дадуть по шиї,
Тоді кінець, Іване.
Ќрапка.
Все.

1964

* *
*

Вимкни радіо, світло вимкни,
Хочу тиші і темноти.
Хай у наветіж відчинені вікна
Небо дальні жбурне світи.

Хай освітять мій край до краю,
Мій радянський трудний материк,
Все, що серцем усім приймаю,
Й те, чого не прийму повік.

Гляньте, люди! Дивіться, люди!
Де ми є, на якій висоті.
Свіжий вітер лоскоче груди,
Супроводжує нас в путі.

Гляньте, люди! Дивіться, люди!
Де іще причаїлося зло.
І плювають на чиїсь пересуди,
Я за те, щоб його не було.

Поруч сядь, і мовчи, її не сердься,
Дай осмислити недавню журбу.
Хочу вимовчати слово від серця
Про мою незбагненну добу.

1965

* *
*

Скільки Жовтнів на моїм віку,
Скільки літ, як вийшли ми із льоху...
Мов снопи на битому току,
Молотили нас ціпи епохи.
Синяків і гуль — не позичать.
Хай тепер аналізує розум,
Як ото дивитись і мовчать,
Як ото живеться під гіпнозом.

Тільки ж, видно, так судилось нам:
Наслапо ще й бурі, та якої!
Кров'ю ми платили і життям
В пору завірюхи світової.
І тепер не гріх, як похвалюсь.
Чусш, земле, мій дніпровський краю:
Вже нічого в світі не боюсь.
Вистою. Подужаю. Здолаю.

1967

НА СМЕРТЬ ТИЧИНИ

Життя прожив і ніжно, й гнівно,
Сягнувши думами вершин.
Пишайтесь, Лідіс Петрівно *,
Він був один у нас. Один.

Прийшов у світ у силі й зрості.
Явив печувані пісні.

* Дружина П. Г. Тичини.

Верхів'я десь у високості,
Коріння — в сивій давнині.

То — як титан, то — як дитина,
Від юних літ і до сивин...
Ридай же, мати Україно,
Він був один у нас. Один.

1967

БАЛАДА ПРО МОГО ДЯДЬКА

Осідлаю коня,
Осідлаю коня,
Осідлаю коня вороного.
Та й поїду я,
Та й поїду я
Та й до дядечка мого.

Сідлаю і їду. Дорога лежить
В рідне село, у мої Ніжиловичі.
Он його хата, садок... А в дворі
Люду повнісінько. Просто аж дивно,
Просто не віриться, як це мій дядько
В будень пакликав до себе гостей.

Навстіж ворота. І стружкою пахне.

Спішуюсь. В хату іду, не вітаючись.
Дядько мій — вперше, либонь, на віку,
Бачу, розлігся на всеньку світлицю,
Ноги в порозі, в вікні — голова.
— Дядьку! — кричу я. — Лише ворухніться,
Ліктем па дошку ледь-ледь надавіть,
Вмить розпадеться пехитра будівля,

Й поміст розсунеться, й візьмете косу,
Й підете в поле пшеницю косить!..
Дядько ж не чуєть.

* * *

Пливе над головами дядько мій,
Над сивими людськими головами.
Іду і я.
Коня свого веду,
Що хилиться у тузі, мов людина.
Іду слідом і розмовляю з дядьком.

«Які ж бо, дядьку, Ви були суворі,
Суворі і нелюдяні були.
Я ріс без батька й так до вас тягнувся,
По голові ж ні разу не погладили.
Згадайте, як пиляли ми колоду.
У мене сили, як у горобця.
Зомліли руки, ніг уже не чую,
А ви лише веміхалися у вуса,
І я перепочинку не просив.
А потім ми возили з Вами просо.
Сиділи зверху на тугих снопах.
І Ви спитали: ким я хочу бути?
Я відповів: — Шевченком.
І тоді
Ви розсміялись так, що навіть коні
Спишилися й хвостами замахали.

Я щось таки нашкрібав тайкома,
Нашкрібав і поніс, щоб довести
Вам,
Що на снопах я правду говорив...
А на подвір'ї незнайомі люди

Описують що треба і не треба:
Стійжок отави, клуню, реманент
І Лиску з бузівком білокопитим.
Коли ж зайшли до вашої світлиці
І стали поглядать на рушники,
На півників, що мати вишивала
Ї розвісила по стінах і кутках,
Ви підійшли до старшого й сказали:
— Беріть усе, лиш не беріть душі.
На рушниках душа мосі нецьки,
Без неї обідніс цілий світ.
Повірили, чи що —
Не описали.
Уже й забув, чого до Вас прийшов,
Аж раптом чую на плечі долоню:
— Якщо серйозно вирішив, Сашко,
Запам'ятовуй. Може,

пригодиться.—

Й пішли у хату, ніби напідпитку.
Вціліла хата, клуня й реманент,
І Лиска з бузівком білокопитим
Вже веселіш дивились на людей.

А згодом вам судилося таке,
Що ледве й голови не позбулися,—
На Бузі спершу, потім у Карпатах.
Стальних гостинців пригорщ ізо дві
З вас вийняли хірурги за війну.
Кому-кому, а вам дісталось, дядьку.

...Ми беремо по грудочці землі
І на дубове кидаємо віко.
А Ваш товариш з парубоцьких літ
(Знайшов коли, їй-богу, жартувати)
Хитає головою на прощання:
— Побачимось скоро. Не скучай.

Прощаюся і я із Вами, дядьку.
Якби не Ви — пропав би в тридцять третім,
Якби не Ви — не встояв би
на Волзі.

Хиталася земля, а я не впав.

Не гладили по голові — спасибі.
Спасибі, що спочити не давали.
Спасибі, що мені відкрили очі
На невмирущу душу материнську,
Без котрої збідніє цілий світ.

Осідлав би коня,
Осідлав би коня,
Осідлав би коня вороного.
Так пі стежки туди,
Ні дороги туди —
Та й до дядечка мого.

1967

РОВЕСНИКИ

Батьку, ми ровесники з тобою.
Обірвав свинець твої літа.
Над твосою двадцять третьою веспою
Вічність проліта.

Розминулись ми навік з тобою,
Ти мене не бачив, я — тебе.
У мосї долі, долі молодії
Небо голубе.

Батьку, в серце крадуться тривоги.
Заслоняє тінь мою зорю.
Без вагання я пройду твої дороги,
Подвиг повторю.

Ой ти весно, весно двадцять третя,
Не даруй пам ранньої зими.

Хоч вні сні явився, батьку, із безсмертя,
Сина обійми.

Батьку, ми ровесники з тобою.
Обірвав свинець твої літа.
Над твосою двадцять третьою весною
Вічність проліта.

1967

* *
*

Іще одна мина безсонна піч.
Щаслива піч...

Гарцюють в черзі рими.

Я з думами своїми віч-на-віч,
З добою і героями своїми.
Чому не дасте мені заснуть?
На самоті я з вами вже не вперше.
Одні померли, а в мені живуть,
Другі живуть, давно в мені померши.
О, схаменіться, недруги мої,
Яким я зла не вдіяв і краплини.
Чи вишен я, що ваші солов'ї
Вас відцурались ранньої години?
Вертайте їх! Вертайте в гожий час
Туди, де труд, і муки, й насолода.
Не жаль мені забронзовілих вас,
А солов'їв певнеспіваних шкода.

1967

* *
*

Від Кисва до Манітоби
Шукає відповіді Суть.
Є виконавці, виконавці,
Та ще й мислителі ростуть.
Вони ростуть у Насі, Христі,
Тож не біда, коли помрем.
Одні ще бавляться в колисці,
Другі — сидять за букварем.
Ім зрозумілішими будуть
Дороги літ моїх трудних.
Когось, можливо, і осудять,
Але, я певен, не усіх.
Все буде: захват, здивування,
Десятки «ні» і сотні «так»,
І безсловесний знак питання,
І оклику рішучий знак.
Вони ростуть у Насі, Христі,
Тож не біда, коли помрем.
Одні ще бавляться в колисці,
Другі — сидять за букварем.

1967

* *
*

«Писати вірші — дуже просто,
Їх пишуть всі, кому не лінь.
Поклич до себе музу в гості,
Їй компліментика підкинь.
А муза не кінчала вуза,
Вона паївна, мов дитя.

І рими кулями до лузи
Лягати будуть до пуття.
На місці коми, все як треба,
Ти посилаш твір у друк,
А завтра слава йде про тебе
І йде копійчка до рук.
І все без клопоту і муки.
Йй-богу, не життя, а рай.
Отож хапай перо у руки,
Хто букви знає,— і катай...»

Поет не той, кому охота
Слівцем побавитися красним.
А той, кому чиясь турбота
Пече у серці болем власним.
Не той, у кого тільки й духу,
Що вниз пливати, за течією...
Поет і в холод-завірюху
Не кутас душі своєї.
Не той, що має хист і порох,
Але відсиджується тихо.
А той поет, хто б'є на сполох
Раніше, ніж проснеться лихо.

Тож музу викликать не просто.
Йй невгамовність до душі.
Тоді сама приходить в гості,
Сама наказує: «Пиши!»

1967

ІРОНІЧНЕ

I

Повертаюся в поезію.

Тут і легко, і привільно.

Гомонини із цілим світом
і з собою гомонин.

Чари слова тут безмежні,
влада слова тут всесильна

Й економія паперу:
сім разів одміряв — ріж.

З вами, п'сси, лиш морока.
Не здійснились мої мрії.

Тільки й радості тієї,
як випошував я вас.

Як писав, про все забувши, —
чи це північ, чи зоріс,

Аж загострювався профіль
і видовжувався фас.

Прощайте ж, мої драми, і комедії, і скетчі!
Хай вас пишуть ті,

у кого більше часу і терпцю.

Поки маю сили трохи,
поки ще не пізній вечір,

Треба встигнуть написати
хоч би книжечку оцю.

Повертаюся в поезію,
в пору юності моєї,

І завершимо на цьому наш невимушений спір.

Палітайте швидше, рими,
різні дактилі й хореї

І схвильовано лягайте на незайманий папір!

II

О скільки ніни навкруги!
Шумить, вибулькус, клубиться...
Дмухне вітрець — і розлетиться,
І бачиш інші береги:
І повповоді і безкраї,
Утониш погляд — глибина.
І дум високих переграї,
Й прозора сипява до дна.
Цього ж ніхто не помічас,
Немов носліпли. До пори.
А піна піниється і грас
У всі боки і догори.
І заслоняс справжнє, рідне,
І часом ходиш, як у тьмі.
Коли ж усім уже набридне,
Тоді дивуємось самі.
Навіщо стільки гаму-крику,
Хвали гучної задарма?

Шапую тих, хто зроду-звіку
Круг себе ніни не здійма.

III

Якось подумав я: «Ану,
Візьму їй модерне щось утну».
Чорнила вимочав цистерну,
А їй не наблизивсь до модерну.

Що за халена? В чому річ?
Сиджу я день, сиджу я ніч,
Взірці найкраці під рукою,
А перспективи ніякої.

Хоч повно в голові думок,
Їх взято ніби на замок.
Не з того я, видати, тіста,
Не буде з мене модерніста.

І я сказав собі: «Е, ні,
Тобі це діло не зрідні.
Коли сказати є що людям,
Тоді не станеш словоблудом».

IV

Славні хлопці сміхотворці.
Як нам далі жити?
Все дозусм, скільки порцій
Сміху відпустити.

Тут секрету я не видам,
Бо кому не знати:
По краплині його щідим,
Мов гомеопати.

І виходить гогель-могель
Чи сироп-водиця.
Де сучасні Вишня, Гоголь?
Де ви? Озовіться!

V

Чому б нам не погратися у вічність,
Як у лото або у підкидного?
Задрипана всеможна Пересічність —
Погляньте ж, люди добрі! — не без того...
Пороги твої, вічносте, оббила.
Та ми не винні, що немає діла.
Пограймося. Мо', серцю легше стане?

Мо', вивітнеться свіжою снагою?
І як небес рукою не дістапем,
То відфутболим, як м'яча, погою
Всі честолюбні паміри і спроби.
Воно мені, їй-право, до хвороби.
Еж вічність у мені і поза мною:
Планета, біосфера, світ космічний,
Ну й дух людський, шал розуму одвічний,
Що є прерогативою земною.
Зумій же це відбити на папері,
І вічність, знай, сама відчинить двері.

1967

ПЕРЕСТРАХОВНИКУ

I

Щось напишу — тобі усе не так.
Мовляв, не ті реєстри, треба м'якше.
О, як же помилявся я, дивак!
Ну що ж...
Тепер творитиму інакше.

Це просто. Не морочиш голови.
Жени рядки про весні й сипі далі,
Минай жалі одвічні і печалі:
Біль материнський, смуток удови,
Незгоди часу і перебіг лих,
Сумне і зле, нікчемне та убоге,
Боріння душі, і сумніви, й тривоги,—
І матимемо «Житіє святих».

Цього тобі хотілося б?

II

І яснота, й недремний дух навколо
У кожному ділі, в кожному рядку.
Я в рідну землю, може, як ніколи
Закоханий.

І саме в отаку.

Всміхасься...

Мовляв, навіщо все це?

Тоді прошу:

Як вийде мій ліміт,

З грудної клітки вийми моє серце

Й до світла піднеси його, на світ...

І стане тобі ясно й зрозуміло,

Чого так хвилювалось, чим жило.

І, може, якби менш йому боліло,

Ще б років з двадцять битися могло.

Ну, а коли й цього іще не досить

І сумнів не розвіється,—

Молю:

Раніше, ніж діагноза виносить,

Розгни його, пецьасе, без жалю.

Під мікроскоп візьми усі клітини

І впевнишся, на сором свій і гріх,

Що не жило для себе і хвилини,

Бо так хотіло щастя для усіх.

1967

ПРИТЧА
ПРО РОЗУМ І ДУРІСТЬ

Услід за Розумом Дурість ходила,
Мало на п'яти не наступала.
«Розуме, Розуме, який дурший ти,
Від мене, Розуме, їй-бо, дурніший.
Куди ти иненешся? Чого ти прагнеш?
Угору рвешся, а що із того?
В одвічних думках, мов скіпка, висох,
Нінащо звівся в своїх клопотах.
А я сілю, немов копійка,
Кочусь по світу, немов копійка,
Шляхи у мене прямі й гладенькі,
Хоч би й хотіла — спіткнутись піде.
Про мене кажуть: я печестива,
Я безталанна, я завидюща.
Та я із того лише сміюся.
Бо в світі дурнів — ого, ще скільки».
Не слухав Розум, що каже Дурість,
Вона ж і далі вела своєї:
«Чому ні слова? Відповідай же.
Невже ти, Розуме, зарозумівся?
Але якщо ти зарозумівся,
Тоді дай руку, і підем разом».
Не слухав Розум, що каже Дурість,
І Дурість далі вела своєї:
«Якщо ти Розум, то зрозумій же
Своє безглуздя, свою фатальність.
Кому потрібні твої химери?
Нащо здалися той поступ, думка?
Ось озирнися, поглянь на мене,
Яка я пишна, рожевоцока.
Нехай я Дурість, нехай — мов пробка,
Я вся — здоров'я, а ти — мов скіпка.
І якщо Дурість дурна, по-твоєму,

То як назвати розумним Розум?»
Не слухав Розум, що каже Дурість,
Не озирнувшись, примус далі.
А Дурість кругла, немов копійка,
Не зупиняється, котиться слідом.

1968

* *

*

З літами, що там не кажіть,
Стали куди мудрішим:
Нехай мені і не щастить,
Аби щастило іншим.

Мені невесело? Нехай.
Були б веселі друзі.
Буяли б сонце і розмай
На їхнім виднокрузі.

Мене щось мучить, давить щось,
І не знайти розради...
Нехай! Аби лиш вам жилось
Без горя і досади.

1968

* *

*

Вже сонце мос на вечірньому прюзі.
І тьмариться зір, і грубінас голос.
Здається ж: і досі не виспів мій колос,

Словна не палився, похилився у тузі.
Навряд чи й палеться, бо трохи зазізно.
Було б паливатись весною чи літом.
Уже не дзвенить повнозерно над світом.
Був заспів — і тільки. А пісня? Де ж пісня?
Мовчить, обірвавшись... А сонце на пружі.
І мимо проходить чиясь чорнобривка...
Та все ж бо здається, що й завтра маандрівка,
Що мій вороший ще гарцює у лузі.

1968

* *
*

Сивіють люди і падії,
Якщо їм спраги не втолить.
Душа набутому радіс,
Душа за втраченим болить.
Вже скоро з ярмарку рушати,
А з цього їдеться скоріш...
Що буде людям промовляти
Мос життя, мій скромний вірш?
Не сподіваюся на диво.
Та все ж я був і щось робив.
Комусь не доплатив, можливо,
Ну, а комусь — переплатив.
Але на все свої причини,
Й найменша тут вина моя.
Разом із гілкою калини
Вітрець гоїда і солов'я.

1968

ПОБРАТИМОВІ

Олесеві Гончару

Вже стукає і нам по п'ятдесят.
А пригадай Верблюжку... Сорок третій...
Шість «юнкерсів» вигулькують з-за хат,
І я в замет ховаюся від смерті.
А десь по той бік вулиці і ти
Всім тілом принадаєш до сирой...
Достоту п'яні, хилиться хати,
Земля на тебе валиться горою.
Беззахисний, лежиш, мов немовля,
У сніг зарившись, на відкритім схилі.
А бомби ближче.

Вибухова хвиля
То підкида, то знов у сніг жбурля.
Січуть по них зенітні кулемети,
А вибухи все ближче,
ближче,
ближ...

І серце ледве не проб'є планети.
Ще мить — і це останній твій рубіж.
І ревище десь ділося. Не чути.
І всюди плями на снігу руді...
(Це б деяким там критикам побути!
Йй-богу, менш боялися б тоді
Своєї тіні...)

1968

* *
*

Благословен, хто срібну грань
Перейде, сповнений дерзавь,
Не опіміс й не оглухне
Від гомону нових світань.

Благословен, чиї пісні
Прихід наближують весні,
Хто голови в журбі не хилить,
Як грози крешуть навісні.

Благословен, чия хода
Пружиниста і молода
Від юних літ до вечорових,
Хай там незгоди чи біда.

Благословен, хто день за днем,
Чи на коні, чи під кошем,
До матері і материзни
Палахкотить святим вогнем.

1969

* *
*

День на день не припада.
То врожай, то сухоліття.
Плинуть роки, як вода,
А воно ж не передсвіття...

Кінь ірже біля воріт,
День і другий на припопі.

Понеси мене у світ,
Понеси по світу, коню!

Хай не втримаюсь, впаду,
Випущу звабливу зброю,—
Хоч розрадошкку знайду,
Людам радість подарую.

1969

НАРОДЕ МІЙ...

Нам треба голосу Тараса.

П. Г. Тичина

Найменше думаю про себе.
Я що? Краплина в океані.
Народе мій! Твоя потреба
Мені щемить, мов сіль у рані.
Ти дав мені широку вдачу,
Безсмертну пісню, срібну мову.
З тобою я сміюсь і плачу,
Вмираю й воскресаю знову.
Нам треба голосів Тараса,
Фрашка, Довженка і Тичини,
Щоб там, у зоряну годину,
Був ти, а не безлика маса.
Пишаюсь вродою твоєю.
Круг тебе — мужні, яспочолі,
Багаті мудрістю й душею,
Брати однакової долі.
У їхнім щедрім многоцвітті
Ти не загубишся ніколи.
Уже в нове тисячоліття

Твої сягають видноколи.
І я горджусь, що в гущі бою
Стояв незрушно, до загину,
І що нічим пі на краєлину
Не завинив перед тобою.

1970

* *
*

Веспіють думи на осонні.
Заснула давня гіркота.
Сідають птиці на долоні —
В мої вернулися літа.

Відкіль, кохані, прилетіли?
Чи не з тієї сторони,
Де й сам колись розиравив крила,
Бо прагнув сонця, вишніи?

А сонце... Сонце... Очі ріже.
Душа — як море. Тиша й синь.
Та дайте вітру — й підуть брижі,
І сколихнеться глибочінь.

1970

* *
*

Той — заспівав і згаснув передчасно,
Той — знехтував талантом, неборак.
Не кожен, пі, пісень посіяв рясно,

Та щось таки вродило як-не-як.
Послухайте!

То піжкі, то суворі,
Нечуваної щирості й краси!
Нехай не кожен виділявся в хорі,
Та розрізняв усі я голоси.
І ті, грімливі, що пизами стелять,
І ті, ламкі, що не беруть верхів.
Нічого, візьмуть.

Кріпче їхній спів.
Ще рік чи два — й піснями світ заселять.
Не позичать їм хисту і снаги.
Вітаю всіх — грімкучих і тихеньких.
Для мене всі ви, як сипи для пеньки,
Однаково і рідні, й дорогі.
Беру до серця смуток ваш і сміх,
Поразки ваші, успіхи, надії...
Я все життя радів за вас усіх,
Як, може, хто й за мене десь радіс.

1970

* *
*

До мене в день народження мого
На підвікопня сіли три синиці
Й задзьобали у шибку.

Вам чого?
Посипать крихт чи винести водиці?
Ще ж їжі вистачас по садках.
Чи, може, замацулось привітати?
Будь ласка, залітайте до кімнати
І чуйтесь як удома — це в гостях.
Повідчиняю всі кватирки й двері,

Влітайте, любі. Дуже радий вам.
На стіл сідайте, на мої папери,
Нікому вас покривдити не дам.
Та тільки підійшов я до вікна,
Вони зиялись, і на вербичку сіли,
І, дивлячись в мій бік, зацвіркотили
Веселим дружним хором. Дивина!
Подія не якась там, далебі.
Та цілий день, мов сяєво зірниці,
Носив я світлу радість у собі.

Її мені подарували птиці.

1970

ПРИТЧА ПРО ЩЕДРІСТЬ І ЗАЗДРІСТЬ

Скупа і зла, мов сто чортів,
До Щедрості прибилась Заздрість.
Злобу лишивши за порогом,
Як стій протиснулась бочком.
А в Щедрості, як завжди, людно,
Відчинені всі вікна й двері,
Хто забажас, той заходить,
Всіх обдаровус чим с.
Спостерігала Заздрість довго,
Як Щедрість щедро наділяс
Усіх, хто просить чи не просить.
І розбирала лють її.
Не так за те, що Щедрість щедра,
Як за страшну несправедливість:
Чи дна у клятої немає?
Що більш роздасть, то більше с.

Не стерпіла, у чергу стала.
Згнітивши серце, підступас
І простяга покірно руку:
— Хоч краплю щедрості вділи.
— Павіщо? — здивувалась Щедрість.—
Вона ж тобі не пригодиться.
— Щоб людям радість дарувати,
Твосою посестрою будь.
— Даю. Бери.— Сказала Щедрість.—
Мені не жаль. Даю навічно.—
І Заздрість, дар отой схопивши,
Так швидко зникла, як прийшла.
Повідчиняла вікна й двері,
Стоїть, зіпершись на одвірок,
Очікус прибульців перших,
Зловтішно думаючи так:
«Тепер я Щедрість перекрию,
Переманю усіх до себе.
Від заздрощів, як жаба, лусне,
Дарма що Щедрість. Хи-хи-хи...»
Минас день. Минас місяць.
Ніхто не йде. Нема нікого.
Нещасна, видивила очі,
Бездомний пес — і той мина.
І здогадалася парешті,
Чому не йдуть, чому минають:
Таж пічогісінько у неї
Ні за душею, ні в душі.
Позачиняла вікна й двері,
Собою стала, як і перше.
На біса їй здалася Щедрість,
Як роздавать — нема чого.

1970

* *
*

В життя вриваюся, як у хвилі човник,
І бризки йдуть кругом, у всі боки.
Мене ж застеріга перестраховник,
Здвига плечем: — Поети — диваки!
Дав бог талант. Чого іще їм треба?
Є їсти й пити, над головою дах.
А вийди з хати — несяжність неба.
Літай в своїх фесріях, мов птах.
Уже ж тобі ні голих, ані босих.
Достаток скрізь. Живи і в вус не дуй.
Набрид асфальт — ходи собі по росах.
Не лізе в рот — візьми поголодуй. —
Вопо-то так.

Та все ж велить свідомість
Оспівувать не тільки урожай,
А й прочиняти двері в невідомість,
І ти мені, прощу, не заважай.

1971

* *
*

Як надолужить години прогаяні?
Задуми-мрії вернуть запехаяні?

Скільки доріг
Я пройти не встиг?
Краю нема.
Скоро ж зима.

Пісне народна,
Сам я не свій,

Тільки вловлю:
«Чуси, брате мій?»

Ніби хлюпне
Із цілющих джерел
В душу мені:
«Гей, літа орел...»

Книжко-розрадо,
Вдень і вночі
Ти до життя
Добираси ключі.

«Фата моргана»,
Тичинівський «Плуг»,
Щастя пізнати
Хто недруг, хто друг.

Знаю напевне: коли помиратиму,
Як ні за чим у житті, шкодуватиму
За книжками непрочитаними,
За піснями неспіваними.

1971

* *
*

Я іду в задумі
По зелених хвилях.
Сонце розлилося
Та й на все безмежжя.
Лиш бричить у небі
Вісоко-високо

Птаха срібнопера —
Мешканець небесний.

Звуки... Стільки звуків
На землі і в небі!
Прислухаюсь... Що це?
Передзвони кобзи?
Може, поблизу десь
Примостивсь кобзарик?
Чи весняне сонце
Виграс на кобзі?

Струни сонця вічні,
І нема їм ліку.
І баци зимові,
І сонцяно літні.
Грай же мені, сонце,
Поки серце хоче.
Ой багато людям
Я сказати мушу.
До країв у ньому
І добра, й завзяття.

Дай же мені, сонце,
Їх віддати доценту.
Бо пайтяжче вмерти,
Коли серце повне,
І найлегше зникнуть,
Як себе роздав ти.

1971

* *
*

Прошивають мозок струмом
Думи невеселі.
Годі жити колишнім сумом
У повій оселі!

В полі жито буйносило
Викида колосся.
Що було — переболіло,
Порохом взялося.

А з-під пороху ізнову
Проростає зелень.
І шумить на всю діброву
Придніпровський пелліль.

1971

ГЛИБИНА

Ленінська прозора глибині,
Як мені твоє дістати дно?

Океане мудрості й снаги,
Де твої завітні береги?

Крізь пезгоди й хвищу грозову
До твого я берега пливу.

Хай рясніють зморшки на чолі,
Хай печуть-кривавлять мозолі,
Хай зустріну не одну біду,

Я пливу...

А тільки упаду,
Крикну, ізнемігнися украй:
«Синну мій, на весла палягай!»

1971

* *
*

Нумо в ліс чи в поле з сусти мізерної,
До дубів дніпровських, тиші крайозерної,
Де первісне небо і луги первісні,
А з куща калини — солов'їна пісня.

Там для серця знайдем втіху і розраду...
А знайшли — зажуру і гірку досаду.
Під кущем калини — голонуні «містери»,
Солов'ї поглухли, бо ревуть транзистори.

Хто вони, і звідки, і якого роду —
Ці «вінці природи», що ганьблять природу?
Все втекло до біса — звірина і птиця.
О, ви ще не знаєте, як природа мститься!

1971

* *
*

Всяке трапитись може на довгим віку,
На вибоях життєвських доріг.
Та зберіг я в собі незалежність людську,
Суверенність в собі я зберіг.

Я суджу про людей не по їхніх чинах,
Бо чини — тимчасовість: то є, то нема.
Є ж бо вічність одна: це людина в ділах,
Витвір серця палкого, і рук, і ума.

Тож байдуже, яких ти доскочив драбин.
Основне — щоб на плечах була голова.
Та, на жаль, забуває ще дехто, буває,
Що Людиною быть — це найвища з вершин.

1971

* *
*

Над хатами, садами пічними
Пропливають космічні світи.
І здалися мені неземними
Це подвір'я, і явір, і ти.

А чи в сні, чи в юнацькій уяві
Ніби все це зі мною було.
Ти і я, і подвір'я, і явір,
Ці ж космічні світи і село.

Так, було. І любов, і довір'я,
І нема. І слідів не знайти.
Той же явір, і ти, і подвір'я,
А між нами — космічні світи.

1971

* *
*

Просив тебе, повчав тебе давно:
Не смій губити часу дорогого.
Яке мале у яблука зерно,
А виростає дерево із нього.
І від природи все у нього є.
Не треба ні взувати, ні одягати,
Щі грамоти премудрої давати.
А скільки втіхи й користі дас!
І цвіт-красу, і запашні плоди,
І холодок в жарку літнєву днину...
А тільки раз візьми і посади.
Це — дерево.

А ти ж людина, сину.

1971

* *
*

Знов зав'язалося на пісню,
На вірш — одвертий і простий.
Хоч, може, критик і не писне
І не писне, що є такий.

Та вренгі-рецит не в тому діло,
Ошпарить хто чи піднесе.
Пишу тому, що заболіло,
Боління ставлю над усе.

Не світ рожевий мене вабить,
А дух, що рветься напролом...
Мої ж бо критики ще, мабуть,
Деся ходять пішки під столом.

1971

* *
*

Народився я запізно,
А можливо, дуже рано.
Щось не так —
У серці рана,
І не та виходить пісня.
Тут мажор, мажор потрібний,
Соцетрубний, бездоганний.
А до нього я не здібний,
Безнадійно безталанний.

О мажори, ви мажори:
— Бий у пику!
— Лий по віщя! —
Там і тут лунають хори,
І ні одного злочинця...

Годі! Що за неув'язка?
Не про це сьогодні мова.
Серце, стримайся, будь ласка!
Все як треба. Все чудово!

1971

* *
*

Я не з тих, що люблять грізні дні
Пересидіть в тихім курені,
А в момент жаданої звияги —
Сновнені рішучості й відваги.

Хоч дороги ви пройшли круті,
То байдуже.

Вас людиці оті
Матимуть пахабство ще й учити,
Як Вітчизну, свій народ любити.
А коли спіткнеться брат чи друг,
Потай озираються навкруг,
Бо не знають: чи подати руку,
Чи топтати далі у багнюку.

1971

* *
*

Спочатку на папері
Лише собі самому
Я відкриваю двері
В країну певідому.
А в тій моїй країні,
Цемов на Україні,
Долини є і гори,
І радощі і горе.
Простіш підкови гнути,
Аніж примусить слово —
Старе, напівзабуте —
Розкрилитися знову.¹
Отак, як скульптор глину,
Виважуй слово кожне.
Поезія — країна,
Яку обжить не можна.
На лан свій безкопечний
Не всіх пускає, звісно.
Тож закид недоречний,
Що вже поетам тісно.

Світил, як завжди, жменька,
А світлячків — аж чорно.
Відсвічують тьмяненько,
Свого не мають горна.
А тим, що горно мають,
Світити — діло звичне.
Недовго хай палають,
Та світять людям вічно.

1973

* *
*

Чи в мирний час, чи в ярім серці,
Коли посує вража рать, —
Чим більше Леніна у серці,
Тим легше жить-перемагать.

На Заході чи десь на Сході,
Де гані — долі ковалі, —
Чим більше Леніна в народі,
Тим менше кривди на землі.

Півкулі, грозами умиті,
В чеканні миру і добра...
Чим більше Леніна у світі,
Тим ближче бажана пора.

1976

НІЖИЛОВИЧИ

Із-за Ламаншу чи з-за океану
Вертаючись до кпівських воріт,
Я миті жду, коли на землю стану,
Де перший раз побачив сонця схід.
На чужині, з Вітчизни вісті ловлячи,
Я в рідні перепонуся краї.
Де б я не був — ведуть у Ніжиловичі
Усі стежки й доріженьки мої.
Хай Гульва біля кузні обміліла,
Де батько гнув залізо у руках,
Та поліщуцьке серце звеселіло,
І грає сонце в школі на шибках.
Це ж ви, мої звитяжці-трудолюби,
Переселились у мої книжки.
Зазнавши некла і тяжкої згуби,
Ви незборимі стали на віки.
І широчінь дуні, і чесну вдачу
Я взяв від тебе, мій поліський рід.
Ніякими словами не віддячу
За твій співучий всеосяжний світ.
Це ж ви мені, завзятцеві малому,
Подарували зброю і коня.
Світ проскакав на тому вороному,
Не прогулявши ні одного дня.
І хоч би раз мій копик розкувався
Чи на війні, чи в мирному труді!
Палахкотіла у вогні душа вся,
Та не коривсь незгодам чи біді.
Іще й сьогодні, як у давні роки,
Лиш натягну я срібні поводі, —
Мчить вороний мене у світ широкій,
В людських серцях лишаючи сліди.
Чи не тому, з Вітчизни вісті ловлячи,

Я в рідні переносуся краї.
Де б я не був — ведуть у Ніжиловичі
Усі стежки й доріженьки мої.

1978

ПОРА РОЗДУМІВ

Вітрів розглуздана сваволя
У твіст пустилась по стерці.
Міняє зачіску тополя,
Мов дівчина у наші дні.
То забере під саме тім'я,
То жужмом кине нижче пліч.
То у шаленому нестрим'ї
Її жбурляє навсібіч.
Та що за диво?
Чим лютіше
Це буйство, ця осіння гра,—
В моєму серці більше тиші...
Надходить роздумів пора.

1979

ПРОВЕСІНЬ

І небо чисте, як сльоза,
І хміль духмяний від землі,
І березнева бірюза,
Немов у ракші на крилі.

Дзвенить повітря, мов струна,
Лисіють швидко береги.

Протерла очі далина,
І прояснилось навкруги.

Дзюрчить, вирівнює струмок
Собі дорогу у весну.
Яке роздолля для думок!
Яка розкутість після сну!

Вбирай усе це і вкладай
У зачудовані рядки:
Цей запах, простір, небокрай.
Цю швидкоплинність — на віки.

1979

* *
*

Мої тривоги, мої дороги,
Не припиняйтеся й на мить.
Лягайте, падайте під ноги,
Допоки серце цюменить.

Я до кінця пройти вас мушу
Без нарікань і каяття
І все, що змалку взяв у душу,
Вповні пронести крізь життя.

Коли ж розхлюпаю в дорозі
І фініш стріцу впорожні,—
Вважай, життя проснав на возі,
Воно приснилося мені.

1979

* *
*

Слава — останнє діло
В долі моїй особистій.
Правда — життя мірило,
Голос її пречистий.

Та, яка ріже очі
І не зважа на особи.
Думи її пророчі —
Ось що мені до впадоби.

Слава — це однодення,
Можна, мов крейду, стерти.
Правда ж є вічна.

Ладен я
Тільки за неї вмерти.

1979

* *
*

Хто я такий? Місточок над рікою,
Що з'єднає два береги часу:
Минуле, що сплигло у неспокої,
Й Майбутнє, що в собі його несучу.

А як несучу? І що в собі несучу?
Душі убозтво чи душі красу?
Розкуту мисль чи вбоге животіння?
І як іду — людиною чи тінню?

Ну, а Минуле? З ним також мені
Нікуди не подітися до скону.

Воно мос. По праву і закону.
Воно в мені. Як світло у вікні.

Без нього ми безрідні пустоцвіти,
Метелики у просторі земнім.
А с Мишуле — с і ми на світі,
Не стає — то розвісось, як дим.

1979

САТИРИЧНИЙ ТРИПТИХ

I

Читав недавно я в журналі
(Даруйте наголос) вірші.
На місці рими, всі деталі,—
А от ні думки, ні душі.

І не життя, і не містерії...
І я пояснюю це так:
Поети втратили критерії,
Редактори — художній смак.

II

Паїлись хлопці блекоти,
Паїлись так, що почманіли.
І вірші німічні хвалили,—
Не затулялися роти.

А вже коли дурман минув,
Умовкло враз і пустодзвоння.
І кожен так себе відчув,
Мов оскандалився спросоння.

III

Боюсь хвали ще дужче, ніж хули.
Вона бува пенцира і підступна.
Вже ліпше вилай чи погою тупни,
Та тільки не виляй, не скавули.

Доводилося бачити не раз,
Як той чи інший вискочень-підлиза
Без сорому, бувало, з шкіри лізе,
Аби лишень підладитись під вас.

Та ще смішніше виглядають ті,
Що їй дня прожить без лестонців не можуть,
Їх не життя цікавить і тривожить,
А лиш персона власна у житті.

І думка ось пронизус мене:
А чи пудьга б смертельна не настала,
Якби на світі лизунів не стало?
Ну де б же тоді бралось смішне?

1982

СПІВУНКА

Ніні Марвіснко

Співунко!
Що ти зі мною коїш?
Ну що ти коїш зі мною
Голосочком своїм
Неперевершено-довершеним?
Світ міниється від нього

На сонячне, місячне, зоряне.
Душа моя розкошусь,
Мов птаха у піднебесі.
Щось він мені нагадує
Давис-давис.
Озивається до мене
Рідним-рідним.
А може, в тобі закодовано
Голос далекої Либеді,
Котра разом із братами
Київ заклала на горах?
Твій голос для мене — як жито,
Проросле на попелищі,
Що ось завітус й паллється,
Щоб людству продовжить життя.
Якби тебе міг був почути
Шевченко трагічної днини,
Він став би зі смертю на прю,
На вірші нові надихнувшись.
Бо й сам оживав я не раз
Від співу твого — еліксиру...
Співай же, співунко, співай!
Вас трос у мене:
Чурай, Білокур і ти.

1983

* *
*

Ні за чим не шкодую.
Прожив, як умів.
Все, либонь, що судилось,
Приймав, як годилось.

БАЛАДА ПРО МАТЕРИНСЬКУ ДОЛЮ

Ніхто не знає, скільки років їй,
Вона її сама не пам'ятає скільки.
А хто спитає, — скаже, що вона
Ровесниця крилатій дикій груші,
Яка дає на все подвір'я тінь.
Не пам'ятає її імені свого,
Бо ще з війни за нею закріпилось:
Бабусенька, бабуся її просто бабуця.
Та знають всі — старі і середульні,
І молоді, що бігають до школи,
Що в неї у минувшину недавно
Було три сини і дочка одна.
Андрій наклав на фронті головою,
Петро в підпіллі. Іван — у партизанах.
Та Гітлеру цього було замало:
Замучив у гестапо і дочку.
Було це так давно, що вже її забула,
Чи це було, чи тільки їй наснилось.
Час вивітрив із пам'яті усе,
Окрім імен її синів і доньки.
Вона їх жде, отак немовби вчора
Всі четверо лишили отчий дім.
Тому й тепер, хто б не зайшов провідать,
Приймає всіх за рідну свою кривцю.
Зведе незрячі очі догори,
Обмацає всього тебе руками
І скаже, притулившись до плеча:
— Це ти, Іванку? Чи, Андрійку, ти?
Чи, може, Петрик? —
 Їй часто мати чує:
— Вгадали, мамо. Звать мене Петром. —
Або: — Іван і с.
 Привіз дровець вам, мамо. —

І заведе розмову той Івап
Або Петро, що їй давно наспіло
До когось перебратися із них
І доживати віку при онуках.
Невтішно похитас головою:
— Пехай тоді, як приїде Мирослава.—
Колгосп їй хату шифером накрив,
А школярі садибу доглядають.
Їх називас як синів і доньку,
І діти не сиростовують, пехай.
Дорослий завітас чи малий —
Однаково. Аж кинеться пазустріч:
— Це ти, Івашку? Чи, Андрійку, ти?
Чи, може, Петрик?

1983

БАЛАДА ПРО ТРЬОХ, ОДНУ І ЧЕТВЕРТОГО

Було їх трое на всю вулицю,
Підлітків-парубчаків.
А дівчат — як маку влітку на городі —
Червоно-рясно.
Та всі цибатенькі, та всі такі гожі,
Мовби навмисне в неволі недоїдали.
І треба ж: всі трое проводжали одну
З дому й додому — з колишньої церкви-клубу.
Та жоден ще й сам собі не признавався,
Чому ні на крок від неї.
Один — чекав, поки костриця, що на голові,
Догори зачісуватись буде,
Як у того капітана-гвардійця,
Чий батальйон визволяв село;
Другий — щоб кляте зійшло ластовиння,

Котре так густо вродило на кирні;
Третій — нічого не ждав,
Бо розмовляв так,
Ніби черги пускав з автомата,—
Нічого не розібрать.
Четвертий звалився в квітні сорок п'ятого,
Як сніг — одразу на три голови.
Прибув прямо з госпіталю до батька й нещки,
На чисті води, на ясні зорі,
А найперш — на харчі домашні.
Сам казав: ось оклигас трохи
Й рушить далі — свій полк доганять.
З вулиці, з кутка найідалшого,
Потягло і його до колишньої церкви.
І уздрів там солдатик її,
Більш нікого чомусь не примітив.
Підійшов і, засяявши місяцем,
Запросив її з ходу до танцю.
Кожен з трьох потім калявся довго,
Чом дозволив йому підійти
Й цілий вечір при ній простовбичить,
Ніби інших дівчат не було.
Все кінчилося тим, що солдатик
Став її проводити один.
Вже й світас, а він проваджас.
От якогось погожого досвітку
Перестріли всі трос одного
Й відрубали:
— У кого питався,
Щоб на вулицю нашу ходить?
— От штукенція, — каже солдатик, —
Я й не знав (де ж були ви раніше?),
Що заяву потрібно писать.
— Що заяву? До чого заява?
Подало голосок Ластовишні.—
Мова йде про неписане право:

Де гулять? З ким гулять? І чого?
— От-от-от...— чергу випустив Третій.
— Тихо! — зло осадив їх Костриця.—
Всі ми з облизнем, бо гаволови,
Він же, бачите, гав не ловив.—
А тоді повернувся до солдата.
— Доведен, що кохаш її,
Нашу дівчину з нашої вулиці,
То вважай, що твоя...
— Але як?
— Переміряй упоперек вулицю,
Та не кроками, а сірником.
— Сірником?
— Сірником!
— Що ви, хлопці? —
При бажанні він міг би всіх трьох
Розметати направо й паліво,
Та мовчав, ніби зважував щось.
А у неї в душі похололо:
Чи бракує дівчат у селі?
Раптом піде і більше не прийде.
І солдатик, помітивши це,
Щиросердо до всіх усміхнувся:
— А чого б не поміряти й справді?
Ради дівчини, хлопці, такої
Хоч і вздовж...— і, мірило добувши,
Став лічити уголос: — Один...
Два і три... Чи устигну й до вечора?
Еге-ге, до якого там вечора?
Тут, мабуть, і відпусточка лясне.
Одинадцять... дванадцять...— Вона ж
Мліла, танула, квітла від щастя,
Бо коханий не вулицю міряв,
А дорогу до серця її.
— Досить! — владно сказав
Костриця.—

Забирай свою кралю і йди.—
І солдатик забрав свою кралю,
Та не надовго. Згодом подався
У Німеччину — полк доганять.
Більш його не стрічали ніколи
Ні вона, ні вони. У Берліні
Ще точились останні бої.
Збігли роки. І в рідне село
Той солдат повернувся у бронзі.
Проти клубу — Палацу культури
День і ніч з автоматом стоїть.
Вже в колишньої дівчини тої
На подвір'ї онуків, як маку.
А проте, коли місце минас,
Де несуджений вулицю міряв,
Соловейко їй затьохкає в грудях.

1984

* *
*

Із плином літ тужавіють думки,
Вростаючи у пам'ять заповітом.
Тужавіють на дереві гілки,
Що виганя їх під дощами літом.
Тужавіють постійно дух і кість
В людському тілі, в наній смертній плоті.
Тужавіє набухла за ніч брость
У сонячній живлющій позолоті.

Тужавіє усе довкола нас.
Тужавіють зірки.
І навіть час.

1984

ІНТИМ

А чи не рано все-таки інтим
Ми віддали на відкуп молодим?
Гадалось, Юність хай перед веде...
Та й де ж вони, ті пристрасті? Ну де?
Все вправно, все, здається, до пуття.
Є й натяк на якесь там почуття.
І формою від класики незгірш,
Та пристрастей справдешніх —
ні на гріш.

Ані рядка, ні навіть піврядочка
Таких, щоб рвалась на тобі сорочка
Від шалу молодечого, нестриму,
Даруючи нам радість незглибиму.
Куди це зникло?
Де поділось все це?
Невже так обідніло юне серце?
Невже не до емоцій молодим?
Вряди-годи вертаймося в інтим!

1984

Я В ПІСНІ ТЕБЕ ВОСКРЕШУ

*

Підкрадалося довго, підкрадалось підступно,
Підкрадалося горе до мене.
Всім місяців слідом інгло невідступно,
Калатало на сполох щоденно.
І параз зупинилося... трошки відстало,
На півкроку чи й менше. І то вже розрада!

Взяв з лікарні її. В нашій хаті засяло.
Знову будемо вдвох. Є з ким радити раду.
І, здавалось, потроху верталися сили.
Гнав я чорні думки щонайдалі від себе.
Догоджав як умів.

Все робив, що просила.
І ладеи був робити що треба їй не треба —
В магазин чи на ринок... Де їй бралась охота?
Ліни просив не вставати, поки я не вернуся.
...Приїжджаю — відчинені навстіж ворота.
— Ну для чого це ти? Ой Катрусю-Катрусю...—
Пригорнулася ніжно, з довір'ям дитини,
І, тамуючи біль, усміхнулася мило.
— А для того, щоб ти не барився її хвилини,
Бо скоріше тебе я побачить хотіла.—
Мав же памир легенько її покартати,
Та здавило у горлі. Не вимовлю їй слова.
Щопід руку беру і заводжу до хати,
А на столику, бачу, вечеря готова.
Тут не стримавсь: — Кому це потрібно?

Для чого? —

А вона мені лагідно: — Любий, не сердься.
Скільки можна лежать, не робити нічого?
Це неважко було. Я ж від щирого серця...—
Ах, це щирес серце! Чи дуже, чи хворе —
Все жадає зробити щось добре, присмне.

Та згадаю лише про неписане горе,—
І ридас душа,
І в очах моїх темно.

*

Не розумію лікарів:
Хто їм дозволив так сказати,
Що вже не може врятувати
Її ніщо, крім дива див?

Що медицина тут безсила,
А див, звичайно, не бува...
У скропі гупають слова.
Ой, рано серденько зносила.
Та не здавалася вона.
Приїду — подарус усміх.
Хіба не диво? Чи не успіх —
Ця рідна усмішка з вікна?
І я радію, та не впору,
Щасливим чуюсь, та дарма.
Не знає люба і сама,
Що знов бере хвороба гору.
Життя на грані, на межі,
І все сство мов воляло:
— Скількох від смерті врятувала!
Прощу тебе, переможки!
Ти ж лікар, лікар, зрозумій.
Тому рецепт, тому пораду,
Усім-усім давала раду,
Ну, а собі, собі самій?
Переможки, прошу — і краї!
Любитиму тебе й недужу,
Все, що прогаяв, — падолужу,
Лише живи, не покидай.
І нагодую, і вдягну,
Догляну, як малу дитину.
Катрусю, Катю, Катерино,
Побудь зі мною ще весну.
А потім літечко і зиму...
Ще ж надивитися не встиг
На голубінь очей твоїх,
На усмішку неповториму.
Не поспішай. Ще дуже рано
Збиратися в останню путь.
Весну зі мною ще побудь,
А потім зиму — я догляну.

*1

Чи може бути
Пеццастя більше?
Прошу одного:
Хоча б не гірше.
Уже про краще
Ніхто ні слова.
Лягла на вікна
Тінь вечорова.
В палаті тиша
Важка, зловісна.
— Укол, сестрице,
А потім — кисню! —
Чи це сказав хтось,
Чи, мо', почувлось?
Та що за диво?
Вона всміхнулася.
Очам не вірю.
Ах, що за вдача —
Така вразлива
Й така терпляча?
Мені всміхнулася
У мить останню,
Щоб зменшить, мабуть,
Моя страждання.

Уколи зайві.
Не треба кисню.
Погаснув усміх.
Лишилася пісня.

ПІСНЯ

— Люба, кохана... Весна у гаю.
Сон розцвітає там сицьо.
Пумо, вернімося в юність свою,
Пумо, хоча б на часину.

Хустку напнула, швиденько вдяглась.
Що це? В кімнаті стемніло.
— Мила, не підемо. Буря знялась.—
Не поміча цього мила.

Очі у милої — синь-бірюза,
Хоч би кого зачарус.
— Люба, не підемо. Буде гроза! —
Люба вдас, що не чус.

Вибігла з хати — весела, стрімка.
Вже на подвір'ї маячить.
— Люба, не підемо. Злива яка! —
Люба вдас, що не бачить.

— Люба, кохана... Буран у гаю!
Навіл лама яворину.
— Пумо,— сказала,— у юність свою,
Пумо, хоча б на часину!

*

Всевадна, смерте, ти єси
Несправедлива, невблаганна.
І не моли, і не проси...
А я молив безперестанно:
Послухай, смертонько, мене,
Не поспішай так! Забарися.
Візьми нарешті відступне,

Що хоч візьми, лиш відступися.
Хай поживе ще рік чи два...
Уповільни, недремна, кроки!
Дай доказати їй слова,
Не сказані за довгі роки.
Перепочинь десь у ліску,
Побережки старечі сили.
Іще ж ми з нею на віку
Й наговоритися не встигли.
А ні — то решту літ візьми,
Які ще мною не прожито,
І поділи на двох.

І ми

В призначене тобою літо
До тебе з'явимось самі.

*

Без усмішки і дня не прожила.
Всміхалася, коли робила діло.
Всміхалася їй тоді, коли боліло...
Немов із сонця зіткана була.

Й, останню переходячи межу,
Всміхаючись, прошепотіла доньці:
— Коли помру, всміхайтесь квітам, сонцю,
Ніколи вас за це не осуджу.

І ось біля могили я стою.
Всміхаюся, а душу рве страждання,
Всміхаюся — й глушу в собі ридання,
Виконуючи заповідь твою.

*

Катерино, де ти забарилась?
Вже пора запрошувати до столу
Друзів, що з Канади нагодилися,—
Милу Василю і Миколу.

Що мені робити, Катерино?
Я не можу їм сказати правди...
Озовись, прийди хоч на хвилину,
Щирим словом привітай, як завжди.

Ти ж бо їх чекала-виглядала,
Ждала в гості вже котре літо...
Чом же їх зустріть не побажала?
Чом же їх не хочеш пригостити?

Як, скажи, їм пояснити все це?
Та й, нарешті, чи мені повірять?
Другий місяць кровоточить серце.
Другий місяць горенька не змірять.

*

Не втишиться серце від плачу.
На світ дивлюся піби крізь пов'язку.
Жили одним...

І ось така розв'язка!

Як дорого за щастя я плачу.
Життя людське, не знаси ти ціни.
Життя дружини вірної — тим більше.
Весь біль і тугу вихлюпни, мій вірше,
На повну міру втрату осягни.
Одне життя було у нас, одне.
Й коли її не стало — в ту ж хвилину
Не стало і мене наполовину,

На півжиття поменшало її мене.
Пощо мені цей білий світ тепер?
Пощо мені ці вечори й світання?
Надія обірвалася остання...
Померла ти, і я з тобою вмер.
І тут мені хтось голос подас,
Безжалісно виказує у вічі:
«Який же ти невдячний, чоловіче.
Життя прожито разом, як не с.
Щасливий вік збігас, як вода.
Чого тобі? Облич жалі і болі.
Будь вдячний їй. Скажи спасибі долі.
Не кожному, знай, щастя випада.
Вона ж його дала тобі сновна.
Цим і живи. Його і бережи ти,
Щоб світ любить, і жити, жити, жити,
І з усмішкою вмерти, як вона».

*

До мене сеї почі уві сні
Ступив Довженко в овдовілу хату.
Ще глибоко переживав я втрату,
Боліла Катерина ще мені.
І ось — Довженко.
Сивий наче світ.
В очах — безмежжя весняної сні.
«Ходімо, — каже, — з вами по Україні.
Це ж я її не бачив стільки літ.
Вже років двадцять, як залишив вас,
Яреськи й Глухів, Сосницю і Київ,
А я ж про них і потойсвіта мріяв.
Як час біжить! Як поспінає час!»
Йдемо лісами, полем — без дороги.
Синивсь. До серця руку приклада.
І на траву певибиту сіда,

Під себе зручно підмостивши поги.
— Ні, не ходить мені по цій землі.
Зносивсь мотор, постійні перебої...
Та й ваші очі поїнялись журбою.
Розкажіть, які у вас жалі.
...Де не взялись дівчата і жінки.
Всі в чорному.

Сідають біля нього.

І, замість пояснити що й до чого,
Я став читати їм сумні рядки.
«Не втинується серце від плачу.
На світ дивлюся ніби крізь пов'язку...»
Здавило в горлі. Розладнались зв'язки.
Убік відводжу погляд — і мовчу.
— Нехай вони, — кивас на жінок, —
Оплакують. Жінкам це більше личить.
А ви і смерть повинні возвеличить.
Все має на землі свої сенс і строк.
Читайте ж, ну! Мій час ось-ось мине... —
І я збираю сили:

—...В ту ж хвилину

Не стало і мене наполовину,
На півжиття поменшало й мене. —
Здавило знов.

А він: — Ого біда!

А ви мені здавались зовсім іншим. —
І голос мій стає параз певнішим.
— Не кожному, знай, щастя випада.
Вона ж його дала тобі сповна.
Ним і живи. Його і бережи ти,
Щоб світ любить, і жити, жити, жити... —
І прокидаюсь...

*

Перед смертю ти мене просила:
— Як помру, дітей не забувай.
Поки в серці ще бує сила,
Любий праці всю її віддай.
Можен — не одружуйся. Не треба.
Щоб часом не каятись, не скніть.
А чи мало задумів у тебе?
Постарайсь хоч деякі здійснить.

Ти просила... Ти просила...
А коли бує сила
І самому жить несила?

Місяць до палати не впускали,
Лікарів винитував, сестер.
Миготіли київські квартали,
Так летів до тебе... А тепер?
Кожен день навідувався двічі,
Горем-жахом зболений украї.
Я ридав без сліз, по-чоловічи,
І просив тебе: — Не помирай!

Син просив... Дочка просила...
Ти ж і слухать не схотіла.
Зразу трьох осиротила.

*

Ах, ця туманна ніч проти вівторка!
Знайшла мене Катруся і в Нью-Йорку.
Прийшла й сюди, крізь гори і рівнини,
А чи з дощем, чи вітром з України.
На відстані стоїть, не підступає.
— Прости мене. Я іншого кохаю.

Прийшла сказати. Зрозумій, так треба.
Все вирішено. Я їду від тебе.—
І в сльози раптом. Погляд вишуватий.
І я не став — о диво! — відмовляти.
«Іди,— кажу.— Лише одна умова:
Щоб не вмирала, щоб була здорова».
...Сиджу в пленарній залі Асамблеї,
А думка все вертається до неї.
Фронти пройшла, всі злигодні і муки.
Яка душа, які у неї руки!
До всього вдала: скальцеля тримати,
Пораненому кров свою віддати,
Вернути віру в сили молодії,
Коли, здавалось, жодної надії.
Лише за це повинна жити і жити.
Чому так рано мушу я тужити?
З трибуни хтось про атомні заряди.
Чого я тут? Нема мені розради.
Про мир і про обмеження озбрось...
О світе мій! Вмирають і без воєн.
Щороку мруть від голоду мільйони.
Потрібно не обмежень — заборони!
І поки домоглись її не вдасться,
Не буде людству на планеті щастя.
Та що це я? Прослухав півпромови.
Напружив слух... І відключаюсь знову.
...У щасті збігли літа молодечі.
Любила слово, сказане до речі,
І мала смак до творів постичних,
Як мало хто із критиків столичних.
А щиро як сміялась!
Звідки знати,
Чи став би я комедії писати?
Комедії... О, горе мені з вами!
Перед очима — порожнеча ями,
І дощик, дрібен дощик накрапає.

Ридаю я. Й природа теж ридас.
А тут — Нью-Йорк. Цей камінь. Ці споруди.
Душі моїї тут зцілення не буде.
Ці наркомани. Розконні і злидні.
Скоріш туди, де дім і люди рідні.
В степи херсонські, села наддніпрянські...
Навіщо мені край заокеанський?
Навіщо це незграбне хмарочосся,
Що так безтямно в небо уп'ялося?
Порожні ці квартали безвіконні,
Немовби вибухали тут нейтронні?
А чи не бачив, як голодні просять?
Чого я тут?

Побув три дні — і досить.

*

Спасибі, любі Петре і Маріє.
За вашу чулість, висловлений біль,
За те, що ви, здолавши стільки миль,
Знайшли мене в нью-йоркській веремії.
І ми зустрілись. Все це ніби сон.
Та я побачив: власне моє горе
Сягнуло і сюди, за синє море,
До друзів, що ім'я їм — легіон.
...Розповіли: недавно з України
Вернувся Юрій. Там же, як на зло,
Йому в мандрівці щось не повезло,
В лікарні опинивсь, де й Катерина.
Вона йому дзвонила що не день.
Про стан його устигла все розвідать,
А в день, коли збиравсь її провідать,
Від неї — як на гріх — апітелень.
А кажуть: ще учора медсестрі
Дістала десь пупівку для дитини.
Пупівку... десь... останньої години,

Либонь, о передсмертній вже порі.
Так, це вона. Інакше не могла.
Себе роздавши людям до останку,
Вона безелівно рано на світанку
Уся у їхню пам'ять перейшла.

*

Як ти чекала успіху мого!
Вважала: заслуговую на більше.
А я тобі казав: — Аби не гірше.
Тож хвилюватися нема чого.—
Щось напишу:
— Послухай-но, будь ласка.—
Лише тобі, лише одній тобі
Звіряв свої надії і поразки,
Вдивляючись в небесно-голубі.
Ти докоряла іноді, між іншим,
Що я наївний і непробивний,
Що мало віддаватися н'ссам, віршам,
А ще й, мовляв, утвердить їх зумій.
Товариш мій, читач і перший критик...
Наївним був скоріш не я, а ти.
Та вдячний я тобі за щедрий злиток
Уваги, вболівання й доброти.
Мене ж сдине тішило і тішить,
На що, на жаль, не зважусмо ми:
Не в тому справа, що про тебе пишуть,
А в тому, що ми пишемо самі.

*

Не бептеж ти мене, Катерино,
Снами серця мого не ятри.
На моїй і твоїй Україні
Знов зелені шумлять явори.

І, здасться, з небесної сині
Світять в душу волошки твої.
На моїй і твоїй Україні
Заливаються знов солов'ї.

Я ходжу по зарослій стежині
І шукаю кохані сліди...
На моїй і твоїй Україні
Розлучилися ми назавжди.

Не бештеж, не бештеж, Катерино,
Не засмучуй покинутий дім.
По моїй і твоїй Україні
Я несу тебе в серці моїм.

*

А все-таки: як маю далі жити?
Де зачерпнуть наснаги для життя?
Минулим, знайі, потрібно дорожити,
Але ж туди немає вороття.
В минуле ми вертаємося в згадці,
П'ємо його гірко-солодкий мед.
Стою, немов на перегнутій кладці:
Назад вже пізно, й боязко вперед.
А все-таки: як далі жити маю?
Як перегнуту кладку перейти?
Я ще живу. Все бачу. Все сприймаю.
Одного не сприймаю: самоти.
Та рішення вже визріло, готове,
І не мала, вважай, йому ціна:
Забутись, перелитися у слово!
Лише йому віддатися сповна.
Знімас смуток і лікує горе,
Спагу дас, надію поверта...
О слово! Ти одна моя опора,

Єдина пасолода і мета.
І зцілення моє, і порятунк,
Мої тривоги й радощі земні.

Та ще якби той сонячний дарунок —
Жіночий усміх. Хай і не мені.

1977—1978

ЧЕКАННЯ ЗУСТРІЧІ

*

Не потрібно твого співчуття.
Не пагадуй. Із мене досить!
Горя в мене на все життя.
Нині серце розради просить.

Усміхнись, як вона колись.
Подаруй мені погляд карий.
Ну, а зични добра — відгукнись,
Розжени наді мною хмари.

Більш не можу. Ще день — і все.
Цілу ніч не змикав очей я.
Так, як яблуню буря трясе,
І мене трясонуло знічев'я.

Без опори не встою — впаду,
Враз ланцюг життєвий розірвавши.
Слова, слова від тебе жду,
Щоб воскреснути раз і назавше.

ДИПТИХ

I

Розрум'янене з морозу,
Вбігло сонце до кімнати.
Десь ковтнуло, видно, дозу,
Не дасться вгамувати.
Очі грають: — Ну коли ж ви
Візьмете нарешті лижви
Та у ліс хоч на годину
З цього пекла, з цього диму?
Відпочинок тут — не служба,
Не курильня — санаторій.—
Узяла за руку.— Ну ж бо,
Покажіть, який ви скорий.—
Що поробиш? Може, й справді
Морозцем подихать варто,
Сніг рапковий помережить.
А рукопис хай полежить?

Вибираємось на гору.
— Ну, а ти? Чи дуже скоро? —
Розігналась скільки змоги
І летить мені під ноги.
Під зеленою сосною
Лежимо в снігу обос.

А навколо біло-біло,
Як у неї в домовині...
Згинь, вчорашнє, наболіле,
Хоч на хвилю, хоч би пині!
Досить муки, досить карі!
Ось вуста, ось очі карі,
Серце юне, небайдуже...
Так цілуй же! Так цілуй же!

II

Розвиднилось мені в очу
Без вічного світила.
Вона вже ген... І я відчув:
Догнать її несила.
Ослабли ноги... Мокрий чуб.
Та відставають негоже.
Пахмурились береза й дуб,
Мовляв, на що це схоже?
Уже ж у вересень забіг,
Вона — іще у квітні.
Чи по собі знайти не міг?
На світі ж с і літні.
А їм столітній явір-дід:
— Пусте! Пора вже знати:
Хіба важливо, скільки літ?
Важливо доганяти.

*

Яке ж воно, життя це, незбагненше!
Чи бачив хто, як горе помира?
Ще свіжа рана, свіжа рана в мене,
А серце просить ніжності й добра.

Навіщо це? Пегарно це! Ще рано.
Нічого я не хочу й не прошу.
Ще свіжа рана, зовсім свіжа рана,
А я уже у помислах грішу.

У прірву провались, людська істото!
Немас в тебе совісті й ладу.
Ще свіжа рана...

А мені охота
Оглянутись на вроду молоду.

*

Все почалося з очей.
Стрілися погляди вперше,
Й став я, на хвилино завмерши,
Дужим, немов Прометей.

Все почалося з довір'я,
Що переповнило нас.
З темного яру ураз
Вийшов на високогір'я.

Все почалось з доброти,
Щирої, непрописної.
Згодеп, кохана, з тобою
Хрест хоч пайтяжчий нести.

*

Прийшла так несподівано і вчасно,
Як, мабуть, ще ніхто за весь мій вік.
Ледь із грудей не вихопився крик:
«Жадаю мить, спинися! Ти прékрасна».

Немовби знала, скільки горя в мене,
Що непоправна скоїлась біда.
Прийшла до мене, чиста й молода,
Тримаючи в руці пучок вербени.

Сказала: — Ця трава води не просить,
Поставте її в щось — і на вікно.
Зате вербена щастя в дім приносить,
Якого вам бракує вже давно.

Ловлю, ловлю її розмову люблю,
І вже коли зібралася іти,
Я заступив їй шлях: — Лишайсь і ти,
Однаково — на щастя чи на згубу.

*

Душа моя роздвоєння не знала
Ні в пору зламів, ні в лихім вогні.
Хоч як боліла, мучилась, страждала,
Та з рівноваги не виходив, ні.

Тепер її шукаю й не знаходжу.
Ані краплини певності нема.
До берега причалити не можу,
Розіп'ятий між вами обома.

За віщо, за яку мою провину
Цю рівновагу в мене відняли?
— Не розпинай! — благаю Катерину.
Волаю до Марії: — Ізціли!

*

З'явилась ти — засяяла мета.
У землю хоч живцем лягай без неї.
Хтось дорікає, чую: — А літа? —
А що літа, коли в душі світа?
Та й не літами живемо — душею.

З'явилась ти — вернула і снага,
Бажань і мрій даруючи без ліку.
Потоне поговір, немов куга...
Ти — справжня, добра, серцю дорога.
З тобою я не почувую віку.

З'явилась ти — заграло і життя,
Мов океан — бездонне і широче.
Нановнили по віщя почуття.
Це ти мене вернула з забуття.
Уклін тобі доземний, ясноока.

*

Я тебе не певолою, бо не хочу біди.
Коли щиро до мене — в мою долю увійди.

В мене гір золотих не було і нема.
Обіцяти не буду. Не жди їх. Дарма.
Та як стомишся раптом, під гору йдучи,
Пошесу твоїй вантаж на своєму плечі.
А як горе підкрадеться — допоможу
І з тобою разом перейду цю межу.

Я не стану тобі діставати зірок.
Хай осяє тебе мій ліричний рядок
Чи посаджене мною в садку деревце...
Вибачай, дорога, не хотів я про це.
Не хотів, не бажав. Та настала пора,
Що з'явилися охочі лише до добра
І не чують зозуль, і не бачать роси,
Вже сліпі до природи, глухі до краси.

Я не буду посити тебе на руках.
Ще снаги вистача. Справа тут не в роках.
Хай краса твоїх бистрих і вилитих ніг
Не одного чарує — милує усіх.
Ну, а часом, між ділом, коли і візьму,
То нікому про це, і ти знаси чому.
Я сказав тобі все. Тож як слід розсуди
І, як згодна, — у долю мою увійди.

*

Прости...

Але чому «прости»?

Для каяття нема причини.
Між нами спалені мости
І всі місточки, Катерино.

Якби ж, якби не залягла
Між нами чорна ця безодня,
Хіба б оце сюди прийшла
Зі мною дівчина сьогодні?

Тож доки, доки без пуття
Отак каратися з відчаю?
Не вимагаю — я благаю:
Благослови нас на життя.

*

За арфу сіла, повела по струнах,—
Розлився по кімнаті благовіст.
Їй за вікном акомпонує лист,
Ряхтить в повітрі, як пісок на дюнах.

Я слухаю. Милуюся. Ловлю
Шопена благовісні переливи.
І в забутті, розчулений, щасливий,
Шепчу, щоб не сполохати: «Люблю».

Люблю цей світ, неневпний і тривожний.
Листок, що так вібрус за вікном.
За диво це, яке здасться сном,
Ладів їй цілувати палець кожний.

То піднімаюсь десь у небеса,
То опускаюсь знов на грішну землю...
Добро, і зло, і смерть — усе приємлю,
Лише б жила ця музика-краса.

*

Сказали: запалення в мене легень.
Горю як свіча. Тридцять дев'ять і дні.
Сказали, в лікарню...

А це ж не на деш!
Ні, інше вирус в моїй голові.
Нехай і в лікарню. Лише не тепер,
Не сеї хвилини, недремні мої.
Ба навіть коли б я узавтра помер,
Я мушу сьогодні побачить її.
Побачить хоч ока красчком, і все.
За ніжність вклонитися низько до ніг.
А може ж, дивися, воно пропесе,
А ці — то й сконати опісля не гріх.
Кажу, що пагальні у мене діла,
Й не просто діла — світової ваги.
Повірили. Bravo! Моя узяла.
Красенько вам вдячний, мої дорогі.
І тільки з подвір'я, а я — за кермо.
І мчу я до неї, в солодке ярмо,
На мить, чи на день, чи на всеньке життя
Без вороття... Без каяття.

*

Ну то й що, як від мене вопа
І молодша, й стрункіша,
Так зате вопа в світі одна,
Що мені наймиліша.

Коли думка і пристрасть єдна,
То різниця — дрібниця.
Головне — із одного вікна
У майбутність дивиться.

А коли о годині лихій
З мого дому відлине,
Я їй тоді буду дякувать їй
За щасливі хвилини.

*

Де узяти спокою?
Мо', калиши напиться?
Між тобою і мною
Дві години різниці.
Десь ти, десь за Уралом,
Я — за кнївським валом.

Дві години різниці,
Моя люба, між нами.
Чи Дніпро тобі спитьсья
За гірськими хребтами?
І Дніпро, і тополі
В задніпровськїм роздоллі?

Між тобою і мною
Далина далиною.
Тож до тебе я лицу,
Та й не раз на хвилину.
Хай спокою не маю —
Серцем світ обіймаю.

*

Обізвалася!.. Раз і вдруге
За короткий осінній день.
Озовися і завтра лишень.
Хай відляже од серця туга.

Ти співала в рурку слова.
І на відстані, по телефону
Захопила мене до полону,
Відібрала усі права.

Хай безправ'я, аби з тобою!
Будь же славец матріархат!
Підкорятимусь, як солдат,
Матріарні мого неспокою.

*

Не між Кієвом і Москвою
Той Бермудський трикутник лежить.
...Прилучилось таке зі мною,
Що без неї мені не жити.

Став я нині такий забобонний
(Хай пробачить мені місцевком),
Що кричу їй у всі телефони:
— Не лети, не лети літаком!

Хоч мости повітряні й зручніші,
Все ж бо це не наземні мости.
Приїзди, приїзди найскоріше,
Хоч волами. Лише не лети.

*

«Сила жінки — в її відсутності», —
Так сказав Моруа і ти.
Це тоді, як бракус їй сутності
І святої, либонь, чистоти.

Сила жінки — в її принадності
На роботі, на людях, в сім'ї.
В тихім смутку, в дитинячій радості,
В неоплатних щедротах її.

Сила жінки — в її всебутності,
В доброті всеосяжній людській.
Сила жінки — в постійній присутності
І в душі, і в домівці моїй.

*

— Приснисть! — наказую Марії,
Яка за тридев'ять земель.
Мені сьогодні світ зоріс,
Душа — безхмарна акварель.
А топи — чисті, розмаїті,
Як у Веласкеса, либонь.
Діждався бажаної миті,
Воскрес в душі моїй вогонь.
Жадаю жити, все сприймаю:
Добро і зло, життя і смерть.
Короткий день і ніч безкраю
Трудом нановною ущерть.
— Приснисть, — прошу, — хоч на хвилину,
Кколи в знеможі уладу. —
Улав...

І спитьсь Катерина,
Якої більше не знайду.

*

З далекого Уралу ти прислала
Маленьку арфу дивної роботи.
Від того ще коханішою стала,
Спасибі, моя люба, за турботи.

Торкнув я струни... І здалися звуки
Милішими, ніж у мосї ліри.
Пригаснув щем тривалої розлуки,
Посилилось чуття мосї віри.

Заграло серце, як безмежне море,
Слова побігли... устигай писати!
На лірі виливатиму я горе,
На арфі — буду радість виливати.

*

Я маю сумнів, Катерино,
Підозру маю,
Чом завдала мені ти стільки
Жалю-відчаю.
Мабуть, всім серцем відчувала,
Що пині жоден
Оплакати так людськеє горе
Уже не годен.
І не обачно підказало
Чуття десяте,
Що вже ніхто себе не зможе
Так розін'яти.

Я маю сумнів, Катерино,
Підозру маю:
Ти певно знала, що у мене
Душа заграс,
Й покинула мене навмисне,
Зійшла з дороги,
Щоб дати випростатись пісні
Опісля всього.
Щоб людям ще подарувати
Чуття безкрас,
Коли у зболеному серці
Всю ніч світас.
Якщо це правда, Катерино,
Ти зле вчинила,
Отак мене повергнуть в горе —
Хіба це діло?
Таж зовсім не моя стихія —
Страждання й муки.

Хіба не ліпше взяти, Катрусю,
Тебе на руки

І понести по Україні,
Дорожчу перла,
Щоб знали всі: любов на світі
Іще не вмерла.

*

Як я чекаю жаданої стрічі,
Щоб за добро добрим словом віддячить,
Щиро тобі подивитись у вічі,
В щасті тебе, яспоока, побачить.

Світ заступивши собою безкраїй,
Вдруге відкрила — іще красивіший.
Ні, не бажаю я іншого раю,
Окрім твого, що мені наймиліший.

Вибач, можливо, не те щось торочу,
Вище у всьому тут серце шалене.
Кожен твій атом відчутти я хочу.
Швидше ж до мене!
Ближче до мене!

*

Вже б краще захворів я сам.
Мені не звикать до хвороби.
Із тіста не першої проби,
Не раз міг накласти життям.
А от не здаюсь — і мене,
Гляди, обдурити і вдасться...
Крізь пальці дивлюсь на лепцастя,
Вони лиш гартують мене.
Та ж мова, либонь, не про мене.
Скажіть, а павіщо це їй —
Хупавій, тендітній такій —

Цей погляд, це личко страждення?
Від того, що біль її тисе,
На частки душа моя рветься
Йї стократно жалем віддається:
Чому це її — не мене?

*

Коли оглянуся з вершини,
Ім'я якої — шістдесят,
Йї-право, жодної причини
Для каяття чи для досад.
І на війні, де стільки болю,
І в мирнім подвигу важкім
Моя життя — це чисте поле,
Не заплямоване нічим.
Не їла серця чорна заздрість
За успіхи товаришів.
Лише захоплення і радість
Жили постійно у душі.
В житті своєму ні на кого
Не глянув звисока, згорн.
Тому прошу тебе одного:
— Не одури! Не одури!

*

Сім днів, як ми не бачились, кохана.
Як ти гадаси: чи не забагато?
Все думаю із вечора до рана —
Що вдіять, як пудьгу погамувати.
А тут іще свята надійдуть скоро,
Чотири дні гуляти винадас.
Для когось радість, а для мене — горе.
Хіба то свято, як тебе немає?
То я дзвоню, а то дзвінки від тебе.

Весь вільний час зановнений до решти.
А що, коли піднятися у небо
І приземлитись в місті, де живеш ти?
Дзвоню, ділюся думкою своєю
І вже боюсь, чи буде не банально.
А ти на легковажну цю ідею
Одне-єдине слово: «Геніально».

ЯРОСЛАВНА — МАРІЯ

І

Гіршого не придумати. Гіршого не буває.
За кілька хвилин до посадки оголошусь
— Повертасмося в Київ. Впунково не приймась —
Жах надавив до сидіння. Так недалеко
її до стреса.
Все, що завгодно, лише не назад, не в Київ.
Дайте парашута, і я приземлюсь самовільно.
Там же мене чекають.
Я так її обнадіяв!
Сказала: зустріну. Свято відзначимо спільно.

Хотів як швидше, без турбот...
Не справдилась надія.
Який то в біса самолёт,
Що не літа в завію?
Не всидіти і не зійти...
Де взять терпцю і сили?
А може, каверзні чорти
Пілота підмінили?

Там же на холоді мерзне вона, жде-виглядас.
Тут же кожпа секунда знову мене віддаляс.

— На що ж сподівалась? — питаю.

— На чудо.—

Чудес не буває. Часи для чудес проминули.
Це ти, моя люба, літак до Москви повернула.
Чекала так сильно, так зустрічі прагнула щиро,
Що мрія здійснилася, справдилась віра.
Тепер не завада мені ані ураган, ні завія,
Коли мене жде-виглядає моя Ярославна —
Марія.

II

Трохи дивно і смішнувато,
Хай би в сні, а то ж наяву
Роз'їжджася, немов на свято,—
Ти у Київ, а я — в Москву.

Все, чим жив, чим себе обнадіяв,
Пині серце мені розрива.
У Москві мені спитьсся Київ,
А тобі на Україні — Москва.

Кожна зустріч тремка й незабуття,
Як не часто і в юні літа.
Все в дорозі...
Свята і свята.
Тільки ж так уже хочеться будця!

III

Маю в Московії диво-товаришку,
Друга душевного маю.
Серце своє залишаю без залишку,
Як на Україну рушаю.

Та ще до всього — кароокість,
Та ще крім того — гнучий стан.
Целегко одірвати очі
Від личка — хоч води напийся!
Ще важче усмішки твоєї
Не бачити довжезний день.
Світи ж мені і дні і почі,
Світи до днів моїх останніх,
А як мене уже не стане,
Ти людям, світові світи.

II

Ти не така, як інші.

Випяткове

У тебе все: і мова, і хода.
І вигнуте розкрилля чорноброве,
Й безмежся каре, як розлий-вода.
То й що, як підійшли літа похилі?
Зате душа не зна похилих літ.
Втопитись у тій повені на хвилю —
Й щасливець ти, яких не бачив світ.

III

Долею послано нам щедру врожаїсту осінь.
Тож одне одному ми щастя і радість приносим.
Ну-бо дай руку мені!

Гайда по росяних луках!

Як же сумусмо ми у пайкоротних розлуках!
Що таке жити сновна?

Що таке вірить без краю?

Що таке разом сказати, дивлячись в очі: кохаю?
Леле! Коли це було? В трави покосені впасти,
Всеньку планету обняти і заридати від щастя?

* * *

Даруймо людям радість і красу.
Даруймо їм серця й усмішку гожу.
А злине сум — хай буде світлий сум,
Бо чорного вже пережить не зможу.

Співцеві, коли справді він співець,
Потрібно хоч маленьке потрясіння.
Тоді сягне він глибини сердець
І в слові власнім знайде воскресіння.

Не жаль мені моїх ночей і днів,
Хай б'ють слова у серце, як у двері.
І лиш на те, щоб світ не обіднів,
Ці почуття лишаю на напері.

1979—1980

З М І С Т

ЛІРИКА

- Етюд 20
«Я молодий» 20
Рідний край 21
«Не все, не все я згадую...» 22
Моїм друзям і землякам 23
«Я буду мстити за Україну...» 24
«В чорні дні лишав я Україну...» 25
Клятва сина 25
«Ми вдвох читасмо твої листи» 27
Плач над Вореклюю 27
«Об землю вдарю я журбою...» 28
Епізод 29
Солдати миру (3 циклу) 30
На варті 35
Усе нам під силу, усе нам з руки 35
Ленін 37
Пабло Неруді 38
«Не уявляв собі, не вірив...» 39
«Є все: любов, достаток на столі» 40
В передчутті весни (I—III) 41
Глибинний, пружний... (Перечитуючи
твори П. Г. Тичини) 43
Лист до корейського письменника Лі Гі Єна 45
«Добре — дівчину взяти за руку...» 47
«Вийдім, подруго, до ставу...» 47
«Ти мене до себе не мани...» 48
«Шумлять сади, цвіте колосся...» 49
«Хто чу», як рано навесні...» 50

«Мені сьогодні, друзі, тридцять сім»	51
Остану Вишні	52
«Хоча життя буя...»	53
Ровесникам	54
По дорозі на Запоріжжя	55
«З одного боку сходить місяць...»	57
Балада про розкутого велета	58
Порада	59
Думка	60
Вічне каття (<i>Балада</i>)	61
Колисала мене мати	62
Мова	63
«Запахло квітнем»	64
«Щастя — не знати спокою...»	65
Портрет мого друга	66
Про Добро, Доброту і Добру людину	68
Гість	69
Сокирочка	71
«Вимкни радіо, світло вимкни...»	73
«Скільки Жовтнів на моїм віку...»	74
На смерть Тичини	74
Балада про мого дядька	75
Ровесники	78
«Іще одна мина безсонна ніч»	79
«Від Кисва до Манітоби...»	80
«Писати вірші — дуже просто...»	80
Іронічне (<i>I—V</i>)	82
Перестраховнику (<i>I—II</i>)	85
Притча про розум і дурість	87
«З літами, що там не кажіть...»	88
«Вже сонце моє на вечірньому ирузі»	88
«Сивіють люди і надії...»	89
Побратимові	90
«Благословен, хто срібну грань...»	91
«День на день не припада»	91
Народе мій...	92

- «Веспіють думи на осоппі» 93
«Той заспівав і згаснув передчасно...» 93
«До мене в день народження мого...» 94
Притча про Щедрість і Заздрість 95
«В житті врізаюся, як у хвилі човник...» 97
«Як подождуть години прогаяні?» 97
«Я іду в задумі по зелених хвилях» 98
«Прошивають мозок струмом...» 100
Глибина 100
«Нумо в ліс чи в поле з суєти мізерної...» 101
«Всяке трапитись може на довгим віку...» 101
«Над хатами, садами пічними...» 102
«Просив тебе, повчав тебе давно...» 103
«Знов зав'язалося на пісню...» 103
«Народився я запізно...» 104
«Я не з тих, що люблять грізні дні...» 104
«Спочатку на папері...» 105
«Чи в мирний час, чи в ярім герці...» 106
Ніжиловичі 107
Пора роздумів 108
Провесінь 108
«Мої тривоги, мої дороги...» 109
«Слава — останнє діло...» 110
«Хто я такий? Місточок над рікою...» 110
Сатиричний триптих 111
Снівунка 112
«Ні за чим не шкодую» 113
Балада про материнську долю 115
Балада про трьох, одну і четвертого 116
«Із плином літ тужавіють думки...» 119
Інтим 120
Я в пісні тебе воскрешу
«Підкрадалось довго, підкрадалось підступно...» 120
«Не розумію лікарів...» 121
«Чи може бути...» 123
Після 124

- «Всевладна, смерто, ти єси...» 124
 «Без усмішки і дня не прожила» 125
 «Катерино, де ти забарилась?» 126
 «Не втишується серце від плачу» 126
 «До мене сеї почі уві спі...» 127
 «Перед смертю ти мене просила...» 129
 «Ах, ця туманна ніч проти вівторка!» 129
 «Спасибі, любі Петре і Маріє» 131
 «Як ти чекала успіху мого!» 132
 «Не бентеж ти мене, Катерино...» 132
 «А все-таки, як маю далі жити?» 133

Чекання зустрічі

- «Не потрібно твого співчуття» 134
 Діптих 135
 «Яке ж воно, життя це, незбагненне!» 136
 «Все почалося з очей» 137
 «Прийшла так несподівано і вчасно...» 137
 «Душа моя роздвоєння не знала...» 138
 «З'явилась ти — засяяла мета» 138
 «Я тебе не певолю...» 139
 «Прости... Але чому „прости“?» 139
 «За арфу сіла, повела по струнах...» 140
 «Сказали: запалення в мене легень» 140
 «Ну то й що, як від мене вона...» 141
 «Де узяти спокою?» 142
 «Обізувалася!.. Раз і вдруге...» 142
 «Не між Києвом і Москвою...» 143
 «Сила жінки — в її відсутності...» 143
 «Приснисть! — наказую Марії...» 144
 «З далекого Уралу ти прислала...» 144
 «Я маю сумнів, Катерино...» 145
 «Як я чекаю жаданої стрічі...» 146
 «Вже б краще захворів я сам» 146
 «Кколи оглянувся з вершини...» 147
 «Сім днів, як ми не бачились, кохана» 147
 Ярославна — Марія (I—III) 148

Триптих 151

«Даруймо людям...» 153

ЗМІСТ

Письменник і час. <i>Людмила Скурда</i>	3
---	---

ЛІРИКА

«Я молодий»	17
«Дай мені, земле, сили такої...»	17
Рідний край	18
«Лиш почали сади цвісти...»	18
«Не згледілись, як дощ линув...»	19
Перший день війни	19
«Ти засмутилась, як ніколи в світі»	20
«Прощайте, росяні долини...»	20
Моїм друзям і землякам	20
«Не все, не все я згадую...»	22
«Я буду мстити за Україну...»	22
«Був червень. Сонце у вікно»	23
Рідний сип	24
Клятва сина	25
«Шляхи, що на захід простерті...»	26
«Ми вдвох читаємо твої листи»	26
«Я не скажу тобі, ні-ні...»	27
«О, як я не люблю її...»	28
Плач над Ворсклою	28
«Пригадую: Юрга, солдати...»	28
«Об землю вдарю я журбою...»	29
Епізод	30
Солдатський щоденник (<i>I—XVIII</i>)	31
Солдати миру. (<i>З циклу. I—V</i>)	42
На другий день після війни	46
«Я Європу не всю обійшов»	46
«Майдан від цегли очищають...»	47
Донбасе мій...	47
«Ми ростемо»	48

На варті	48
Усе нам під силу, усе нам з руки	49
Демобілізованому солдатові	50
Поль Робсон	51
Пабло Неруді	52
Ленін	53
Дочці	54
«Не уявляв собі, не вірив...»	55
«Народу мир потрібен, як вода...»	56
В день проголошення Німецької Демокра- тичної Республіки	56
В передчутті весни (I—III)	57
Глибинний, пружний... (<i>Перечитуючи твори</i> <i>П. Г. Тичини</i>)	58
«Все одно, що із темного лісу...»	60
Лист до корейського письменника Лі Гі Єна	61
«Добре — дівчину взяти за руку...»	62
«Вийдім, подруго, до ставу...»	62
«Ти мене до себе не мани...»	63
«Коли обірвуться, мов пісня...»	64
«Незчувся, як минула ніч...»	64
«Сієм — будуємо — зводимо...»	65
«Шумлять сади, цвіте колосся...»	66
«Хто чув, як рано навесні...»	66
«Я не мислю України...»	67
«Мені сьогодні, друзі, тридцять сім...»	68
«Живу тривогою якоюсь»	69
«Хоча життя буя...»	70
Ровесникам	70
По дорозі на Запоріжжя (I—II)	71
«З одного боку сходить місяць...»	73
Порада	74
Думка	74
Вічне каяття (<i>Балада</i>)	75
Колисала мене мати	76
Мова	77
«Ні вирв, ані купин болотних...»	78
«Ні з чим, мати, тебе порівняти»	78
«Запахло квітнем. Черногузи...»	79
Пісня	80
«Щастя — не знати спокою...»	81
Портрет мого друга	81
До молодих	83

«У свій час востаю, як у рідну землю...» . . .	83
«На дорозі літ моїх не дуже розбіжишся» . . .	83
«Так і літо мине...»	83
Про добро, доброту і добру людину	84
«Вимкни радіо, світло вимкни...»	85
«Скільки Жовтнів на моїм віку...»	86
На смерть Тичини	86
Балада про мого дядька	87
Ровесники	89
«Ще одна мина безсонна піч»	90
«Від Києва до Манітоби...»	90
«Писати вірші — дуже просто...»	91
Притча про Розум і Дурість	92
«З літами, що там не кажіть...»	93
«Вже сонце моє на вечірньому пружі»	94
«Сивіють люди і надії...»	94
«Благословен, хто срібну грань...»	95
«День на день не припада»	95
Побратимові	96
«Не пишеться. Чорнило висухло...»	96
Народе мій...	97
«Весніють думи на осонні»	98
«Той — заспівав і згаснув передчасно...»	98
«До мене в день народження мого...»	99
«Рука сахнулася руки»	99
«Різноліття... Різнодення...»	100
Притча про Щедрість і Заздрість	100
«В життя вриваюсь, як у хвилі човник...»	101
«Ти не хвали мене. Не треба»	102
«Побавились в етюди і прелюди...»	102
«Як надолужить години прогаяні?»	103
«Я іду в задумі...»	104
«Прошивають мозок струмом...»	105
«Один із двох повинен бути розумним...»	105
«За рубежами — рубежі...»	106
«А чи радість буває гіркою?»	106
Глибина (I—II)	106
«Нумо в ліс чи в поле з суєти мізерної...»	107
«Всяке трапитись може на довгим віку...»	108
«Над хатами, садами нічними...»	108
«Просив тебе, повчав тебе давно...»	109
«Знов зав'язалося на пісню...»	109
Канадський зошит	110

ПОЕМИ

На світанку	137
Клятва після бою	144
Знайдене щастя	151
Материн заповіт	171

ПОЛІСЬКА ТРИЛОГІЯ

Роман у віршах

Веселки над Поліссям. <i>Поема перша</i>	177
Украдений мир. <i>Поема друга</i>	220
Загули бори. <i>Поема третя</i>	294

АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ
ПИДСУХА

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
В ДВУХ ТОМАХ

Том первый
Стихи

Издательство «Дніпро»
(На украинском языке)

Редактор *С. К. Жолоб*
Художник *В. М. Бегушенко*
Художній редактор *В. А. Кононенко*
Технічний редактор *І. О. Селезньова*
Коректори *Т. В. Грузинська,*
О. С. Назаренко

ІБ № 655
Здано на виробництво 15.11.77.
Підписано до друку 31.03.78. БФ 32909.
Формат 84×100¹/₃₂. Папір друкарський № 1.
Гарнітура звич. нова. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 18,33+1 вкл.
Обліково-видавн. арк. 18,204.
Тираж 15 000. Замовл. 1576. Ціна 2 крб. 10 коп.

«Видавництво «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика «Жовтень»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига»,
252053, Київ, Артема, 23а.

ПЗ2

Підсуха О. М.

Вибрані твори в двох томах. Том перший:
Поезії.—Київ: Дніпро, 1978.—374 с., 1 арк. іл.

ІСБН

До першого тому вибраних творів відомого сучасного українського поета і драматурга Олександра Підсухи ввійшли кращі зразки лірики, поеми «На світанку», «Клятва після бою», «Знайдене щастя», «Материн заповіт» та роман у віршах «Поліська трилогія».

П $\frac{70403-090}{M205(04)-78}$ 76—78

У-2

1861. 10/10.